

ARKSO

duvaR.

Aralık/Ocak 2023-2024

17

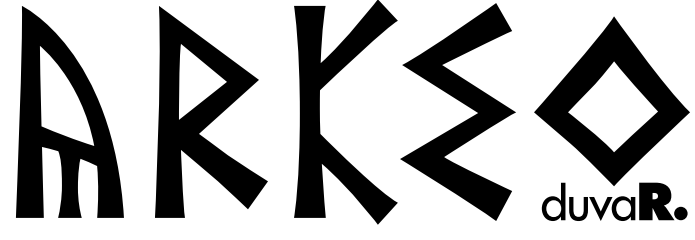
İnsanlık göç ediyor

Cem Terzi: Mülteci meselesi arafta tutulursa çatışma kaçınılmaz

Asur ve Urartu arasında bir mülteci cenneti: Şubria ülkesi

MÖ 7'nci yüzyılda Babil'den Asur'a beyin göçü

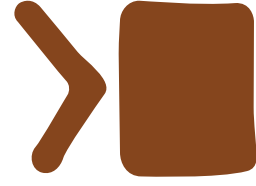
Sürgün ve soykırım: Ne oralısın ne buralı!

Kullanıcı Rehberi

Konu devam ediyor. Sayfayı çevirin.

Konu bitti. Sonraki içeriğe geçin.

Videoyu izlemek için tıklayın.

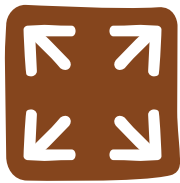
Müziği dinlemek için tıklayın.

Sesi açın, kapatın.

Dergiyi cihazınıza indirin.

Tam ekran boyutuna büyütün.

Sayfayı büyütün veya küçültün.

Kapak: Mehmet Tütüncü

ARKEO duvar.

Yayın Sahibi: AND Gazetecilik ve Yayıncılık, San. ve Tic. A.Ş. adına Vedat Zencir

Genel Yayın Yönetmeni: Barış Avşar

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hacı Bişkin

Yazı İşleri Müdürü: Nuray Pehlivan

Katkıda bulunanlar: Seval Konak, Selim Martin, Nil Dilara Çolak

Grafik Tasarım: Özgür Akkaya

Reklam Rezervasyon: reklam@gazeteduvar.com.tr

Yönetim Yeri: Harbiye Mahallesi, Cumhuriyet Cad. Seyhan Apartmanı. No 36/5 Şişli/

İstanbul. Santral: (212) 3463601, **Faks:** (212) 3463635

e-posta: info@gazeteduvar.com.tr

Arkeo Duvar'da yayımlanan yazı, haber ve fotoğrafların her türlü telif hakkı AND Gazetecilik ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye aittir. İzin alınmadan, kaynak gösterilmeden ve link verilmeden iktibas edilemez.

Editörden

Merhaba,

Tarih boyunca insanlar, doğal afet, salgın, savaş, kötü ekonomi ve yanlış siyaset gibi olumsuz etkenler nedeniyle göç etmek; yaşadıkları toprakları bırakarak daha iyi ve güvenli bir hayat için yerlerini değiştirmek zorunda kaldı. Bugün üzerine binlerce ciltlik eserler yazılan dünya tarihi, aynı zamanda göçün tarihidir. Dünyaya üzerinde ne yerleştiği yerden hiç kıpırdamamış bir halk vardır, ne de onlarca farklı kültürün uğramadığı tek bir toprak parçası. İnsanlar göçer, bilgi göçer, inançlar göçer, teknoloji göçer, felsefe göçer, beyin göçer, hatta korku, umutsuzluk ve çaresizlik bile göçer...

***

Geçmişte, 'uygarlık' adı verilen karmaşa; başlangıçta hayatta kalabilmek, değişen iklim koşullarına ayak uydurabilmek ya da daha iyi av veya toprak için çıkılan yolculuklarla tanımlanırdı. Zaman içinde, insanın bir yandan doğaya hakimiyeti artarken, diğer yandan kendi türü üzerinde kurduğu tahakkümünün sınırları genişleyince, bu yolculukların şekli de niteliği de değişime uğradı. Koşulların değişmesi, bugün adına 'göç-göçmen sorunu' denilen, toplumların bilincinde derin izler bırakan birtakım önemli sonuçlar yarattı. Oysa göç-göçmenliğin kendisi bir sorun değil, insanların yaşadıkları sorunlar karşısında buldukları bir çözümdü.

***

Özellikle savaşlar, kendi trajedisinin yanına bir de ardı sıra gelen çaresiz göçlerin acılarını ekledi. 20'nci yüzyılda yaşanan iki büyük savaş ve bölgesel savaşlarla neredeyse ölümü, acıyı, yerinden yurdundan olmayı, yaşamayan kimse kalmadı. Savaşlar ve ardından gelen yıkıcı göçler, bütün insanlığın ortak sorunu haline dönüştü. Ancak tüm bunlara rağmen, son dünya savaşının üzerinden seksen yıl bile geçmeden, hafızamız bizlere ihanet etti. 2011 yılında Suriye'de patlak veren iç savaş milyonlarca insanı yurdundan etti. Afganistan'da Taliban'ın iktidara geri dönüşü ile birlikte yeni bir göç dalgasına daha tanıklık ettik. Ardından Rusya-Ukrayna savaşı ve son olarak da İsrail'in Filistin'e uyguladığı soykırım nedeniyle yüzbinler yollara düştü... Göçün bu trajik boyutu, dün olduğu gibi bugün de dünyada güncelliğini koruyor ve görünen o ki gelecekte de korumaya devam edecek! Bu sayımızda, geçmişten günümüze göç olgusu, göçün temel dinamikleri ve toplumsal hayata yansımalarını tüm yönleriyle ele almaya, farklı açılardan bakmaya çalıştık. Çünkü göçün tarihi, insanlığın gizli tarihidir!

Yerlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan milyonlarca mültecinin yeniden kök salacakları topraklara kavuşmaları umuduyla...

İyi okumalar...

Nuray Pehlivan

Mükerrem Usman Anadolu

Mükerrem Usman Anadolu, eğitimine 1941 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih bölümünde başlamış, sonrasında o yıllarda hocası olan Arif Müfid Mansel'in öncülüğünde Klasik Arkeoloji bölümüne geçiş yapmıştı. Anadolu, köpeği Lucky ile birlikte derslere girer, eğitimde yeni yeni yerini almaya başlayan slaytları gösterirken çoğunlukla kendisinin çektiği fotoğraflar üzerinden dersini anlatırdı. Bu nedenle her slaytın kendisi için bir hatırası vardı ve bu hatıralarını zaman zaman öğrencilerine aktarırdı.

1955 yılında 'Antik Devir Küçük Asya Evleri' teziyle doçent, 1970 yılında 'Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları' teziyle profesör oldu. Anadolu, İtalyan Prof. Dr. Paolo Verzone'nin 1957 yılında başlattığı Hierapolis kazılarında çalıştı. 1976 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde Anadolu başkanlığında Tarih-Coğrafya ve Arkeoloji Bölümü kuruldu. Arkeoloji Bölümü daha sonra 1979 yılında bağımsız bir bölüm oldu. Anadolu, 1991 yılında emekli oluncaya kadar arkeoloji bölümünde çalıştı.

Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün Kurucusu Prof. Dr. Mükerrem Usman Anadolu 1983 yılında Efes ören yerinde bölümün ilk öğrencileri ile birlikte.

BU SAYIDA...

8

Asur ve Urartu arasında bir
mülteci cenneti: Şubria ülkesi

Erkan Konyar,

Kenan Işık, Vedat Timur

17

Antik Ege ve Akdeniz'in gezgin ve
göçmen zanaatkarları

Hülya Bulut

25

Cem Terzi: Mülteci meselesi
arafta tutulursa çatışma

kaçınılmaz

Nuray Pehlivan

47

*Erken Hıristiyanlıkta göç mefhumu: İnançları
için yollara düşenler*

Ali Özkan

57

Bir yardan yuvarlanan taşlar

Pakrat Estukyan

62

MÖ 7'nci yüzyılda Babil'den
Asur'a beyin göçü

Emel Demirdizen

69

Orta Çağ'ın Hıristiyan
hacılarından, 21'inci yüzyılın
Müslüman mültecilerine

Zafer Yörük

78

Nerelisin hemşehrim? Troyalı!

Selim Martin

94

Koyunlar, alimler ve
deportasyonlar: Eski Yakın
Doğu'da göçün elli tonu

Sara Manasterska

100

Göç olgusu ve Anadolu'da Yahudi
Diasporası

Siren Bora

120

Sürgün ve soykırım:
Ne oralısın ne buralı!
Kelemet Çiğdem Türk

127

Urartu krallarının sürdüğü halklar
ve akıbetleri
Kenan Işık

136

Milliyetçilik akımı yükselirken
Osmanlı Devleti'nde göçler ve
mübadele
Erkan Serçe

144

Katastrof sonrası göç: Erken
Demir Çağı Ege Göçleri
Nezih Aytaçlar

160

Unutulmuş zamanların göç
resimleri
Abdullah Deveci

168

Göçle birlikte küçülen dünyalar
Ali Güveloğlu

174

Zamanın ezgisi
Rameau: Pigmalion balesi
üvertürü
Evin İlyasoğlu

177

Arkeo Kitap
Kavimler Göçü
Muhammed Mustafa Albayrak

179

Daha fazlası için...

Asur ve Urartu arasında bir mülteci cenneti: Šubria ülkesi

İronik bir şekilde Šubria ülkesi toprakları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapıyor. Fakat aynı hoşgörü ve sahiplenmeyi ne yazık ki günümüzde göremiyoruz. Nitekim o dönem sığınmacılara kendilerine ait mabet yapma inceliği gösteren ve onlar uğruna ülkelerinin işgal edilmesini göze alan Šubrialılar vardı. Şimdi ise milliyetçi histeri nöbetleriyle bütün kötülükleri sığınmacılardan bilen, suçlu-suçsuz hepsini linç etmek isteyen güruhlar ile özellikle seçim zamanlarında onları savaşın ve kaosun kucağına geri gönderme vaatleri veren popülist politikacılar var!

Doç. Dr. Erkan Konyar

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Dr. Kenan Işık

Heidelberg Universität, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie

Vedat Timur

Doktorant, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Yazılı kaynaklara göre MÖ III. binyılın son çeyreğinde Mezopotamya'da merkezi bir imparatorluk kuran Akadlar, kuzeyde bulunan dağ kavimlerine karşı askeri seferler yürüttüler. Akadlar ve sonrasında Mezopotamya'da etkin olan krallıklar için kuzeyde Toros ve kuzeydoğuda Zagros sıradağları daima tehlikeli ve hizaya getirilmesi gereken halkların yaşadığı bölgelerdi. Ama bunun da ötesinde yağmalanacak ganimet ve esir alınacak insanlar demektir. Mezopotamya'nın düzenli ordulara sahip krallarının kuzeyde bulunan bölgelere sistematik müdahalesi, bu dağlık coğrafyada bir merkeze bağlı güçlü bir krallığın gelişimini önledi ve bunun yerine birçok lokal gücün oluşumuna neden oldu. MÖ 9'uncu yüzyıla geldiğimizde Urartular, Van Gölü Havzası merkez olmak üzere Doğu Toros-Kuzey Zagroslar'dan Güney Kafkasya'ya doğru çok geniş bir alanı denetimleri altına alıp politik birliği sağladılar. Böylece Urartu, güneyde Kuzey Mezopotamya merkezli Yeni Asur İmparatorluğu'nun en önemli rakibi oldu. Bu politik arenada Asur ve Urartu krallıkları arasında Şubria, Kumme, Ukku, Muşaşir gibi yerel güçlerin adı yazıtlarda sıklıkla anılmaya başladı. Radner'in adlandırdığı gibi Asur ve Urartu arasındaki bu 'tampon devletler' arasında Şubria, mülteci veya yazıtlardaki anlatımıyla 'suçluların' sığındığı bir yer olması ile öne çıkmıştı. Bu durum Asur ve Urartu arasında sık sık siyasi krizlere neden oldu. Peki, mültecilerin sığınmak için tercih ettikleri Şubria ülkesinin özelliği neydi?

Yeni Asur döneminde Asur-Urartu arasındaki tampon devletler.

Šubria ülkesi daha MÖ 2'nci binyıldan itibaren Sümerce metinlerde *Subir*, Akad yazıtlarında ise *Subaru* adlarıyla geçer. Bugünkü Yukarı Dicle Havzası'na ve yakın çevresine lokalize edilen ülkede yaşayan toplulukların özellikle isimlerinden dolayı Hurri kökenli oldukları ile ilgili yaygın bir görüş var. Bölge Asur ve Urartu'nun özellikle kereste ve tomruk ihtiyacını önemli oranda karşılayan bir bölgeydi. Bunun yanı sıra Asur, başka diğer ekonomik kaynaklar ve insan gücü elde etmek gibi motivasyonlarla Šubria üzerine defalarca sefer düzenledi. Yeni Asur dönemi krallarından II. Asurnasirpal, MÖ 882'de Šubria'nın buğday depolarının bulunduğu *Damdamuša* kentine saldırır; buradan ülkesine gümüş, altın, bronz, kurşun, demir, zırh, kap kacak, öküz, koyun ve atlar taşır. Bu ganimetler Šubria ülkesinin zenginliğini gözler önüne seriyor.

Šubria ülkesi kuzey ve doğu sınırında Urartu ile güneyde ise Asur ile komşuydu. Böylece Šubria iki büyük emperyal gücün işgal ve hegemonyasına her zaman açık haldeydi. Belki de bu yüzden yerel Šubria *Krallığı* çağdaşları olan politik güçlerin aksine iki krali kente sahipti. Bunlardan ilki olan *Kullimeri*'nin (Urartuca *Qulmeri*) Batman Ovası'nda, *Uppummu*'nun ise kuzeyde dağlık Lice yakınlarında olduğu düşünülür. Babası II. Asurnasirpal'ın yerine MÖ 858-824 tarihleri arasında Asur tahtına geçen III. Salmanassar MÖ 854 yılında yaptığı Šubria seferinde krallığın başkenti *Uppumu*'yu ele geçirir. Kentin ele geçirilişi Nimrud'daki bir zafer stelinin yanında Balawat Kapılarına da görsel olarak yansır.

Balawat bronz kapı frizlerinde (Üst Band) Šubria başkenti Uppumu kentinin Asur tarafından kuşatılışı (King 1915, pl. XLIV).

III. Salmanassar sefer sonunda Šubria kralı Anhitti'nin başkent *Kullimeri*'den kaçıp diğer başkent *Uppumu*'ya sığınmasının da işe yaramadığını, onu şehrine hapsedtiğini, kızları ve oğullarını ise tutsak ettiğinden söz eder. Šubria savunmasız durumuna rağmen neden büyük güçlerden kaçan sığınmacılara ısrarla ev sahipliği yapıyordu? Nitekim bu durum dışarıdan gelecek olan işgal ve saldırılar için önemli bir gerekçe oluşturacaktı. Šubria'ya dönük bir diğer istila hareketini ise Urartu Kralı Minua yürütüyordu. MÖ 810-780 tarihleri arasında Urartu tahtında bulunan Minua yazıtlarında Urme Ülkesi (Muş Ovası ve güneyi) üzerinden birçok yer ve kentle birlikte *Qulmeri* (*Kullimeri*) şehrini alarak Asur sınırındaki *Uliba* Ülkesi'ne (Küçük Habur) kadar ulaştığını bildirir. Yazıtlar detay bilgi vermediğinden Minua'nın Šubria ülkesini de kapsayan seferinin nedenini tam olarak bilemiyoruz. Muhtemelen Minua bu seferde Šubria ülkesindeki Urartulu sığınmacıları da unutmamıştı.

Mültecilerin yüzyıllarca koruyuculuğu ve hamiliğini yapan krallık Šubria

Verimli Dicle Havzası'na rağmen kuzeyde Toroslar'a, doğuda Zagroslar'a dayanan Šubria Ülkesi mültecilere saklanabilecekleri coğrafi avantajlar sunuyordu. Fakat yazılı kaynaklara baktığımızda söz konusu mültecilerin bu ülkede hiç de saklanma gereği duymadıkları hatta yerel krallığın himayesinde olduklarını öğreniyoruz. Görünüşte bölgedeki otorite, politik ve ekonomik nedenlerle bu kişilere ev sahipliği yapıyor, koruma sağlıyordu. Elbette bu siyasi pazarlıklarda Šubria'nın elini güçlendiren bir husustu. Fakat mülteci duyarlılığı sadece bununla da açıklanamaz. Nitekim Šubria krallarının daha Orta Asur döneminde sığınmacılara ev sahipliği yaptığı veya onları kolladığını öğreniyoruz. Örneğin MÖ 1307-1275 tarihleri arasında Asur'u yöneten kral I. Adad-nirari döneminde Hanigalbat (Mitanni) seferlerinin başladığını görüyoruz. Bu seferlerde Hanigalbat'ın kuzey komşusu olan Šubria'dan söz edildiği görülür. I. Adad-nirari'nin Hitit kralına hitapla Hanigalbat seferini konu alan mektup *Hattuša*'da bulundu. Buradaki tablette Asur seferi sırasında Šubria kralının mültecilere yardım etmesinden söz edilir.

“Adad-nirari'nin Hanigalbat seferi sırasında tüm halkın şehirleri terk ettiği zaman bana yardıma gelen Šubria kralı, Hanigalbat'ın topraklarından sana dönen mültecileri ve tüm şehirleri aldı. Şehirler ve mülteciler sizindir. Fakat onları eksik sayıda efendime geri gönderdi. Onlar Hanigalbat topraklarına girdi. (...) Efendim, Šubria kralı sizinle birlikte (...) vardı. Tüm ülkeniz yağmalanıyor (Kbo I 20).”

Bundan sonra Šubria'nın mültecileri himaye eden yapısını Yeni Asur döneminde de sürdürdüğünü görüyoruz. Subria özellikle MÖ 8'inci yüzyılın son çeyreğinde siyasi ve jeopolitik açıdan da Asur'un dikkatini üzerine çeker. Bu dönemde Asurlu ajanların mektuplarında Šubria ülkesi ile ilgili hadiseler sıklıkla işlenir. MÖ 721-705 tarihlerinde Asur'u yöneten kral II. Sargon'un sarayına gelen istihbarat raporlarından birinde raporu yazan Asur ajanı krala saygı ifadelerini sunduktan sonra Šubria ülkesine kaçıp sığınanlar hakkında bilgi sunar. Buradan anlaşıldığı kadarıyla mültecileri takip eden Asur'lu görevliler Šubrialılar ile çatışırlar. Diğer benzeri raporlarda Šubria özellikle vergi vermekten kaçınan kişilerin sığındığı bir bölgedir. Asurlu görevliler bu kişilerin çoğu zaman peşine düşer veya haklarında istihbarat toplar. Asur'a göre kaçak ve suçlu olan bu sığınmacıların bazı ödünler karşılığında Šubrialı yöneticilerden koruma aldıkları hatta bazılarının toprak sahibi yapıldığı belgelerde rapor edilmiştir. Böylece Šubria Asur ve Urartu'dan gelen 'kaçak', mülteci ve göçmenler için önemli bir toplanma merkezi, sığınak olmuştur. Öyle ki Asur'un güneyin-

Kadın adlarının olduğu Ziyarettepe Tableti (Popular Archaeology 2015).

deki Diyala bölgesinden 'adaletten kaçan' kişi ve topluluklar için bile tercih edilen alanlardan olur. Bu durum Asur-Urartu şeklinde iki büyük güç arasında Šubria krallarına siyasi avantajlar sağlar. Çok sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapan Šubria muhtemelen demografik açıdan çeşitli halk ve boylardan oluşuyordu. Bu heterojen toplumun oluşumunda isimlerinden Hurri kökenli olduklarını bildiğimiz Šubrialı yöneticilerin yüzyıllar boyunca uyguladıkları sığınmacı politikası etkili olmuşa benziyor. Konu ile ilgili ilginç bir tablet Diyarbakır iline bağlı Bismil ilçesinin güneyindeki Ziyaret Tepe'de ele geçti. Macginnis tarafından Šubria dilinde yazıldığı belirtilen tablette liste şeklinde verilen onlarca kadın ismi dilbilimsel açıdan Hurri, Akad, Eski İran, Luvi gibi dillerle ilişkilendirilmiştir. Bu çeşitlilik akıllara söz konusu kadınların Šubria'ya sığınanlar olabileceği ihtimalini getiriyor.

Šubria'da bir dini yükümlülük: Sığınmacıları korumak

Politik pazarlık unsuru olarak görülmelerinin dışında Šubria'nın sığınmacı hoşgörüsünün çok farklı nedenleri vardı. Bu kuşkusuz geçmişten günümüze iktidar kadar güçlü bir silah olan dindi. Araştırmacılar öncelikle Šubria ülkesinin dini özelliklerine ve kutsallığına dikkat çekerler. Bu noktada Dicle Nehri'nin kaynaklarından Birkleyn Tüneli kayalıklarının Hurri topluluklar için bir açık hava kutsal alanı olabileceği belirtilir. Bu kayalıklara bölge için düşman olan Asur Kralları I. Tiglat-pileser ve III. Salmanassar'ın kabartmaları dahi işlenmiştir. Yine Šubria Eski Yakın Doğu'da önemli bir dini ritüel olan kehanetin de merkeziydi. III. Tiglat-pileser zamanında Asur'a bağlı bir vasal krallığa dönüştürülen Šubria'dan ekonomik ihtiyaçlar yanında kehanet ve dini bilgelik konusunda da yararlanılıyordu. Nitekim yazıtlarda III. Tiglat-pileser'in bir danışmanı olarak Šubria kralının hizmetindeki kahin *Parnialde* ile karşılaşmaktayız. Asur Kralı Šubria'da bulunan temsilcisi aracılığıyla *Parnialde*'ye özellikle Urartu konusundaki kehanet bilgilerini sorar. Tüm bu örnekler Šubria'da dinin önemli etkisinin olduğunu kanıtlar. Bu noktada Šubria dininin sığınmacılar açısından müsamahakar veya koruyucu etkisinin olduğunu da ekleyebiliriz. Bu duruma en iyi örnek Asur'un *Tušan* (Ziyarettepe?) Valisi Ša-Aššur-dubbu'nun II. Sargon'a yazdığı mektuptur. Burada kaçak Asur askerlerinin iadesi talebinin Šubria Kralı tarafından reddedildiği anlaşılır. Buna karşı II. Sargon'un Šubria'ya gönderdiği heyet de saldırıya uğrar. (Lanfranchi-Parpola1990, 33). Yazışmalardan sadece Asur'un yanı sıra Urartulu kaçakların da Šubria'ya sığındıklarını anlıyoruz. Bu durumla

ilgili *Tuşhan* Valisi řa-Aşşur-dubbu ile şubria Kralı *Hu-Teşup* arasındaki yazışmalarda kaçakları neden iade etmediğine dair yoneltlen bir soruya şubria Kralı "*Tanrılardan korkuyorum*" yanıtını verir (Lanfranchi-Parpola 1990, 35). Bu cevap şubria tanrılarının dolayısıyla dininin sığınmacı hassasiyetini ortaya koyar. Bu Eski Yakın Doğu açısından ünük durumlardan biridir. Ayrıca şubria'nın sığınmacıları himaye ve bazılarını toprak sahibi yapmasının ötesinde bir Asur tabletinde burada mülteciler için bir tapınak olduğundan söz edilir (Lanfranchi-Parpola 1990, 54). Kırık tabletten tapınağın mahiyeti anlaşılmasa da şubria'nın mültecilerin dini hassasiyetini de gözeten bir yer olduğü sonucunu çıkarabiliriz.

Ülkelerinin yağmalanıp sömürgeleştirilmesi pahasına sığınmacıları geri göndermeyen şubrialılar

şubria, Asur için 'suçluların sığındığı bir ülke' olmasının yanında Urartu ile ilişkilerinden ötürü tehlikeli görölüyordu. Bu durumu kahinlerin Asur sarayına yazdığı tabletlerden de anlıyoruz. MÖ 670'te Asur kralı Esarhaddon veya oğlu Asurbanipal'a yazılmış bir tablet gökyüzünün incelenmesi ile varılan bazı kehanetlerle ilgilidir. Geleceğe dönük öngörülerde bulunan *Balası* isimli kahin şubria Kralının gelecekte yapabileceği hamlelerle ilgili kehanette bulunup Asur kralını ikaz eder: "*Eğer ayın 16'sında ay (gökyüzünde) gözükürse Subartu (şubria) kralı güçlenecektir ve ona (kimse) rakip olmayacaktır*" (SAA 8.no.82). Kehanet tabletlerinde üstteki gibi birçok örnek yer alıyor. Bu tabletler Asur Kralının şubria konusunda her zaman tetikte olduğünü gösterir. Tüm bu tehditlerin dışında şubria Krallığı'nın sonunu getiren olay örgüsü yine bir sığınmacı krizi ile başlamışa benziyor.

II. Sargon'dan sonra tahta çıkan Sanherib, oğulları tarafından öldürüldü. Tevrat'a göre Sanherib, oğulları Adrammelech (*Arda-mulissi*) ve Sarecer tarafından öldürüldü ve akabinde her iki kardeş Ararat yani Urartu ülkesine sığındı. Ancak muhtemelen Urartu yerine şubria'ya sığındılar. Nitekim Sanherib'in tahta varis göstererek öldürölmesine yol açtığı küçük ođlu Esarhaddon'un yazışmalarında konu gündeme geliyor. Yazışmalardan şubria'nın sığınmacıları teslim etmeme geleneğini sürdürdüğünü anlıyoruz. Urartu Kralı *Argiřti* ođlu Rusa'nın konu hakkında Asur Sarayına bir yazı yazdığı, talepte bulunduğü anlaşılır. Bunun üzerine Esarhaddon şubria Kralı *Ik-Teřšu-*

b'u suçlar. *Ik-Teššub*'un günah keçisi ritüelini yapması ve iki oğlunu Asur Kralı'na göndermesi de hazin sonunu değiştirmez. Esarhaddon, Šubria seferi öncesi Urartu'ya mektup yazar. Mektubunda;

"iii 28'-34') (...)... Urartu'dan Šubria topraklarına kaçan Urartulular ile ilgili (ve Ur)sa adlı Urartu Kralı'nın hakkında yazdığı (Šubria kralı) onun emrini dinlemedi, (iii 30') (onları) geri vermeyi kabul etmedi, (Ursa'ya) öfkeyle yazdı ve düşmanlıkla cevap verdi. Efendim Tanrı Aššur'un yardımıyla Šubria topraklarını ele geçirdikten ve anlaşmasını sürdürmek (için) halkını ganimet olarak saydıktan sonra ve büyük tanrıların bana verdiği hakikat ve adalet nedeniyle bu insanları sordum, sorguladım, araştırdım (ve) suçladım. Kaçmış (veya) firari bir tek Urartuluyu bile tutmadım. Onları topraklarına geri gönderdim" (Leichty 2011, 85).

Buradan ezeli düşmanlar Asur-Urartu arasında bir anlaşmanın olduğu çıkarılabilir. Anlaşılan o ki sefer sonunda Asurlu kaçaklar öldürülmüş, Urartulular ise Urartu Kralı Rusa'ya teslim edilmiştir. Radner Urartu'nun istediği sığınmacıların teslimi karşılığında Šubria'nın Asur tarafından işgaline sessiz kaldığını bildirir (Radner 2012, 263). Šubria Kralı *Ik-Teššub*'un sığınmacı her Asurlu karşılığında yüz misli ödeme yapma sözü de işe yaramamış sefer sonunda kral öldürülmüştür.

"6'-9a' Šubria topraklarını sonuna kadar fethettim; emirlerimi dinlemeyen kralı Ik-Teššub'u kılıçla öldürdüm..." (Leichty 2011, 135).

Bu seferde Šubria halkı ve askerlerinin Asur denetimindeki bölgelere dağıtıldığı, buradaki Asurlu sığınmacıların ise uzuvlarının kesilerek cezalandırıldıkları ifade edilir. Bu ifadeler Asur Kralı Sanherib'in MÖ 701'de Levant seferinde Lakhiş kenti ve çevresine uyguladığı zorla göç ettirme ve cezalandırmaları anlatan kabartmaları gözümüzde canlandırır.

Böylece Šubria kesin olarak işgal edilir, ülke ikiye bölünerek *Kullimeri* ve *Up-pumu* olarak iki Asur eyaleti haline getirilir. Šubria Krallığı'nın Asur tarafından kolonize edilmesinden sonra da Asur ve Urartu arasındaki sığınmacı sorununun devam ettiğini yine yazıtlardan öğreniyoruz. Bu noktada Asur kralı Asurbanipal dönemine ait bir Asur tabletine göre Urartu Kralı İštarduri (Sarduri III?) bir mülteci sorunu üzerine kızan Asurbanipal'i teskin edici ifadeler kullanır. İštarduri muhtemelen Urartu'ya sığınmış önemli bir mülteci için Urartu tarihinden '*Munuhi*' adlı bir 'suçlu'nun Asur'a iadesi örneğini verir. Tablete

Sanherib'in Niniveh güneybatı sarayındaki kabartması, Lakhiş kentinin yağmalanması ve halkının sürülmesi (The British Museum Images).

göre Asurbanipal'in dedesi (Esarhaddon) döneminde cereyan eden *Munuhi* olayında Asur ve Urartu soğukkanlılıkla süreci yönetmişlerdi ve sonunda söz konusu mülteci Asur'a teslim edilmişti. Urartu Kralı aynı sabır ve anlayışı Asurbanipal'den bekler. Buradan Asur Kralı'nı kızdıran şeyin yeni ve ciddi bir mülteci krizi olduğu anlaşılır. Bu dönemde sığınmacıların işinin zorlaştığını söyleyebiliriz. Çünkü artık onları koruyacak, toprak verecek hatta onlara tapınak yapacak bir Şubria otoritesi yoktur!

İronik bir şekilde Şubria ülkesi toprakları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapıyor. Fakat aynı hoşgörü ve sahip lenmeyi ne yazık ki günümüzde göremiyoruz. Nitekim o dönem sığınmacılara kendilerine ait mabet yapma inceliği gösteren ve onlar uğruna ülkelerinin işgal edilmesini göze alan Şubrialılar vardı. Şimdi ise milliyetçi histeri nöbetleriyle bütün kötülükleri sığınmacılardan bilen, suçlu-suçsuz hepsini linç etmek isteyen gruplar ile özellikle seçim zamanlarında onları savaşın ve kaosun kucağına geri gönderme vaatleri veren popülist politikacılar var!

Antik Ege ve Akdeniz'in gezgin ve göçmen zanaatkarları

Hermesios gezici bir usta olabileceği gibi, belki de MÖ 6'ncı yüzyıl ortalarında Pers baskısından bunalarak göç eden kuzey İonyalılardan biridir. Bu örnek bize ayrıca herhangi bir zanaat dalında ustalık göstermenin bir kentin vatandaşlığına kabul edilmede ne derece etken olduğunun veya başka bir deyişle zanaatkarların toplum içinde yüksek kabulünün bir göstergesidir.

Doç. Dr. Hülya Bulut

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Var olduğundan beri insan, hayatta kalma güdüsüyle yer değiştirme, göç etme eğilimindedir. Göç, insanın mekan ve geleneklerle ilişkilerini, yaşam tarzını, düşünme biçimlerini, kimi zaman inanışlarını ve toplumsal örgütlenmesini etkiler. Çeşitli engel ve riskleri barındıran göç sürecinde deyim yerindeyse "kolunda altın bileziği" olanlar, göreceli olarak talihli olanlardır; çünkü "vasıflıdırlar". Her ne kadar artık arkaik bir örnek olsa bile ilk anda çoğu kişinin aklına, yakın tarihte özellikle Avrupa'ya giden "misafir işçiler", Atlantik ötesine yaşanan beyin göçü ve sonrasında ardı arkası kesilmeyen savaşlardaki insan kabileleri gelse de Ege ve Yakın Doğu coğrafyası tüm zamanlarda gezgin ya da göç eden çok sayıda zanaatkara sahiptir. Modern zamanların misafir işçilerinin göç koşulları ve birbirinden farklı örneklemelerin geçirdiği süreçlerle, antik dönemden insan hikayeleri arasında dikkat çekici benzerlikler bulunur. Göç, çok yönlü değerlendirilmesi gereken önemli bir sosyolojik olgudur; ancak bu yazı sadece belli bir zaman aralığında, göç ile ilişkilendirilen örneklerle birlikte antik dönemin gezici zanaatkarları konusuna yoğunlaşır.

Gezgin (Peripatetik) Sanatçılar

Arkeolojik kanıtlar olmaksızın, zanaatını icra etmek isteyen gezgin profesyoneller ile savaş, doğal afetler, kıtlık, can güvenliği veya özgür olma idealiyle göç eden ustaları birbirinden ayırmak her zaman kolay değildir. Küçük el sanatlarında, seramik ve hatta heykeltıraşlık alanında prestij göstergesi olarak en iyisine sahip olma veya inşa etme amacındaki özel müşteri taleplerinin fazla olması gibi ekonomik nedenlerden dolayı, tıpkı günümüzde olduğu gibi antik dönemde de bir kısım sanatçı ve zanaatkarın, peripatetik yani gezici olduğu bilinir. Ait oldukları kentlerin veya krallıkların ekonomisine katma değer katan iş gücüne sahip olan gezgin zanaatkarlar, işin doğası gereği kim, nerden iş teklif ederse oraya gidiyor, resmi devlet projesi veya özel müşteri siparişi doğrultusunda kent kent dolaşabiliyordu. Pazardaki talep ve koşullara göre, bazı sanatçı veya ustalar bir kentte uzun yıllar kalıyor ve vatandaşlığa kabul edilebiliyordu. Yeter ki işinin erbabı olsun...

Belli bölgelerin bazı el sanatlarında diğerlerine göre daha ileri teknoloji, yetkinlik ve el becerisine sahip olduğu ve daha fazla talep gördüğünü biliyoruz. Örneğin, Pausanias, Lakonyalı zanaatkarların özellikle altın, fildişi, ahşap ve bronz işçiliğinde uzmanlaştıklarını ve yabancı müşteriler arasında talep gördüklerini aktarır. Diğer taraftan, Lakonya'da, Ege ve Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden gelen göçmen zanaatkarların, MÖ 7 ve 6'ncı yüzyıllardaki sanat ve mimarinin ileri düzeye ulaşmasında katkıları olduğu kabul edilir. Örneğin Amyklai'daki Apollon Hyakinthios Kutsal Alanı'ndaki yapı kompleksinin mimarı; Menderes Magnesia'lı Bathykles'tir. Samoslu Theodoros'un, MÖ 6'ncı yüzyılın başlarında Sparta'daki kamu yapılardan biri olan Skias'ı inşa ettiği, Rhegionlu Klearkhos'un yine yüzyılın sonlarında Sparta Akropolis'inde yer alan Athena Khalkioikos Kutsal Alanı'nda Zeus Hypatos'un bronz heykelini yaptığı söylenir.

Arkeolojik kanıtlar olmaksızın, zanaatını icra etmek isteyen gezgin profesyoneller ile savaş, doğal afetler, kıtlık, can güvenliği veya özgür olma idealiyle göç eden ustaları birbirinden ayırmak her zaman kolay değildir.

Antik dünyanın fuarları festival ve yarışmalar olabilir mi?

Yunan dünyasının dört bir yanından gelenlerin toplandığı Delphi ve Olympia gibi büyük kutsal alanlardaki festival ve yarışlar, zanaatkarların potansiyel müşterilerle bir araya gelmesine fırsat veriyor; festival katılımcıları ve yarışlarda başarı gösterenlerin olası siparişleri de gezici ustalara motivasyon sağlıyordu. Siparişler, bazen bir yapının taş işçiliği, bronz veya mermer heykeltıraşlık eserleri, değerli malzemelerden yapılan bir kült heykeli ve çatı kaplaması dahil bir tapınağın tüm dekorasyonu, abanoz ağacından yapılan bir mobilya ve onun fildişi kakmaları veya zarif bezemelere sahip bir kuyum işi olabilirdi. İnanıldığına aksine büyük heykeltıraşların da çoğu gezgindi. Romalı yazar Yaşlı Plinius, Naturalist Historia adlı eserinde, Kariyalı güçlü bir yerel hanedan olan Mausallos'un, sonraları dünyanın yedi harikası arasında biri olan anıt mezarının heykel ve kabartmalarının siparişini Kıta Yunanistan'ından dönemin dört ünlü heykeltıraşı, Skopas, Leokhares, Timotheos ve Bryaksis'e verdiğini aktarır. Leokhares sadece Halikarnassos'a gelmemiş, aynı zamanda İtalya'da Tarentum'da da eser vermiştir.

Hak eden kazansın!

Ustaların özellikle heykeltıraşların büyük kutsal alanlardaki projeler için açılan yarışmalara da katıldığı bilinir; yine Yaşlı Plinius, bize Ephesos Artemis Tapınağı için yapılacak bir Amazon heykeli yarışmasına Polykleitos, Phidias, Kresilas, Kydon ve Phradmon'un katıldığını, yarışmanın galibinin Polykleitos olduğunu anlatır.

Fakat Yakın Doğu'da Bronz Çağın sonları ile Erken Demir Çağında, özellikle değerli ve yarı değerli malzeme işleyen usta zanaatkarların dolaşımında durum biraz farklıdır. Yakın Doğu yazılı kaynaklarından bu dönemde, altın, bronz, fildişi ve fayans üretimindeki usta zanaatkarların sarayın denetiminde çalıştıkları, yüksek kaliteli üretim yapan ustaların kendi inisiyatifleriyle başka bir yere gidemeyeceği, yabancı ülkelere gidişlerinin ancak taraflar arasındaki resmi yazışmalarla mümkün olabildiği anlaşılır.

Göçmen sanatçı olmak

Göçmen ustalara gelince; ister uzak ister yakın topraklara doğru olsun, göçün kahramanları, bir bölge halkı, birbirine soy birliği ile bağlı olan bir topluluk ya da bir meslek grubuna ait zanaatkarlar olabilirdi. Elbette bu yer değiştirmenin nedenleri çok çeşitliydi; isteğe bağlı olabileceği gibi zorunluluktan da doğabilirdi. Uygun yaşam koşullarına ulaşma arzusu için seçilen yeni yerler ve ardından elde edilen yeni pazarlar ve ekonomik genişleme motivasyonu 'isteğe' bağlıydı. Bahsi geçen etmenler aynı zamanda zorunluluğa da zemin teşkil ediyordu. Göçün, kazançlı iş fırsatları elde etmekten başka nedenleri de vardı. Doğal kaynaklar bakımından zengin, politik ve ticari açıdan stratejik öneme sahip bölgelere yönelik bezdirici, istilacı baskılar, yerli halkların zorunlu göç nedenleri arasında ilk sırada yer alıyordu. Antik dönemde bunun pek çok örneğini sıralamak mümkündür: Yakın Doğu'da Asur krallarının Doğu Akdeniz kıyısının zengin ticari merkezleri üzerine istikrarlı baskıcı tutumu, Fenikelerin ticari ağırlığını batıya kaydırmasına ve Fenike kökenli çok sayıda hünerli küçük el sanatı ustasının Kıbrıs, Mısır ve batıya göç etmesine sebep oldu. Birçok araştırmacı, MÖ 9'uncu yüzyıldan itibaren Ege havzasında, özellikle Girit ve Rodos'ta Fenikeli veya doğulu göçmen zanaatkarların varlığını tartışır; bronz ve fildişi oymacılığında, fayans yapımında doğulu ustaların kurduğu atölyelerde, onların yetiştirdiği yerli ustalar ve ardılları tarafından üretimlere devam edildiğini ileri sürer.

Altın detaylarla zenginleştirilen Fenike üretimi fildişi mobilya apliği. Nimrud Kuzeybatı Saray. MÖ 900-700. British Museum.

MÖ 6'ncı yüzyılın başında Batı Anadolu'daki, özellikle İonya'daki şehirler üzerinde önce Lidya kralları Alyattes ve Kroisos'un döneminde denize doğru genişleme politikasının baskısı, ardından MÖ 546'da başlayan Pers egemenliğiyle birlikte, bazı kentlerin, bilhassa İonya'nın kuzeyindekilerin kitlesel ve/veya bireysel göç kararı almasına neden olur; nitekim Phokaia halkı Batı Akdeniz'e yelken açarken, Teosluların bir kısmı çareyi Kuzey Ege'de önceleri Klazomenai girişimiyle kurulan Abdera'ya göç etmekte bulur. Ayrıcalıklı üst sosyal sınıfın kurtuluşu gibi düşünebileceğimiz bu göç kabileleri, düşünürler, sanatsal ve endüstriyel üretim bilgisine sahip ustaları da taşımış olmalıdır.

Göç kimi zaman, İonya Ayaklanması'nın bastırılması sonrasında Perslerin, başkaldırının başını çeken Miletos halkını Dicle'nin ötesine sürmesi örneğinde olduğu gibi politik bir cezalandırma sonucunda kontrollü olarak karşımıza çıkar. İonya'nın aydınlanma dönemine tanıklık eden Miletos'tan arta kalanların, sürüldükleri coğrafyadaki yaşam pratiklerine ve üretimlere katkıda bulunup bulunmadıkları meçhuldür. Ancak, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gelen işinin ustası zanaatkarlardan bahseden, başkent Susa'daki kraliyet projelerinin inşa tabletleri, hatta öncesinde Lidya kralı Gyges döneminden itibaren İonya, Lidya ve Karia'dan Yakın Doğu'ya isteğe bağlı veya zorunlu göç eden ustaların etkinlikleri de bu konuda fikir verebilir:

"Susa'da inşa ettiğim bu sarayın süslemeleri uzaklardan getirildi...Toprağın kazılmasını, molozun sıkıştırılmasını ve kerpiç kalıpların dökülmesi, hepsi Babil halkı tarafından yapıldı...Taş sütunlar Elam'da, getirildiği Abiradu adında bir köyde işlendi. Taşı işleyen taşçılar İonialılar ve Sardislilerdi. Altını işleyen kuyumcular Medler ve Mısırlılardı. Ahşabı işleyenler Sardisliler ve Mısırlılardı. Fırınlanmış kerpiçleri işleyenler Babillilerdi. Duvarı örenler Medler ve Mısırlılardı...." (Pers kralı Darius'un Susa'daki sarayının inşa metninden: R. G.Kent, Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon (1953), 142-144, DSf 22-55).

Ege ve Akdeniz dünyasının gezgin veya göçmen ustalarının hayat hikayelerinin birkaçından daha bahsedebiliriz. Olympia'ya adanan, olasılıkla bronz bir heykele ait disk üzerindeki yazıttan, Batı Anadolu'dan büyük olasılıkla İonya'dan Lakonya'ya göç eden Hermesios isimli bir demir (bronz) ustasının varlığını biliyoruz. İsim ve yazıtın diyalektinden Sparta kökenli olmadığı anlaşılan Hermesios veya belki de atalarından biri, yerel talep gören bir zanaatçı -yani bronz işçiliğini- icra etmek üzere MÖ 6'ncı yüzyılın ikinci yarısında

Lakonya'ya yerleşmiş ve bu hünerinden dolayı vatandaşlık statüsü elde etmiş olmalıdır. Hermesios gezici bir usta olabileceği gibi, belki de MÖ 6'ncı yüzyıl ortalarında Pers baskısından bunalarak göç eden kuzey İonyalılardan biridir. Bu örnek bize ayrıca herhangi bir zanaat dalında ustalık göstermenin bir kentin vatandaşlığına kabul edilmede ne derece etken olduğunun veya başka bir deyişle zanaatkarların toplum içinde yüksek kabulünün bir göstergesidir.

Bronz ustaları. Dökümhane Ressamı tarafından boyanan bir Attika kylikisi. MÖ 490-480. Berlin Altes Museum

Örneklerden bazılarını bir başka dalda, seramik üretiminde de sıralamak mümkündür. Bulunduğu bölgeden dolayı Caere hydriaları olarak adlandırılan bir grup hydrianın, köken tartışmaları olmakla birlikte, Batı Anadolu'dan Etruria'ya Caere'ye göç eden iki seramik ustası tarafından MÖ 6'ncı yüzyılın son çeyreği içinde üretildiği ileri sürülür. İonya dialektindeki yazıları, İonya siyah figürlü vazolarla stil benzerliği, sınırlı sayıda üretimi, hiçbir örneğinin Etruria dışında ortaya çıkarılmamış olması, atölyenin sadece bir nesil üretiminin olması gibi veriler, göç hikayesini destekler niteliktedir. Tarih aralığı bu göçün de Pers hakimiyetinin ilk yıllarında gerçekleştiğine işaret eder.

Caere Hydriası ön ve arka yüz. Kartal Ressamı. MÖ 530-500. Getty Villa

Bir başka hayat hikayesinde ise göçün yönü Ege'nin karşı kıyısından; Atina'dan İonya metropolü Ephesos'a doğrudur. Olayın kahramanları ise Bakkhios ve Kittos adında Atinalı kardeşlerdir. MÖ geç 4'üncü yüzyıla tarihlenen Ephesos'ta bulunan bir kararnameye göre, kardeşler, olasılıkla babaları çömlekçi Bakkhios'un ölümünün ardından Ephesos'a göç ederek vatandaşlık talebinde bulunurlar ve anlaşıldığına göre seramik üretiminde ustadırlar. Kabullerinin şartı "kent için siyah seramik, tanrıça için hydrialar üretmeleridir". Bahsi geçen tanrıça, adına dünyanın yedi harikasından biri inşa edilen Artemis Ephesia'dır. Siyah seramik olarak tanımlanan üretim ise, dönemin üst düzey seramik teknolojisine sahip, yaklaşık üç yüzyıldır üretimleri Ege ve Akdeniz pazarında neredeyse rakipsiz, çömlekçilerimizin de ustalıklarını kazandıkları Attika atölyelerinin ürettiği siyah firnisli seramiklerdir. MÖ geç 5'inci yüzyılda, Peleponnesos Savaşı döneminde Atina, çömlekçilerinden bazılarının Yunanistan içindeki diğer kentlere ve İtalya'ya göç edişine tanıklık eder. Ustaların bu göçü, Atina'nın kaliteli seramik üretim teknolojisinin deniz aşırı dağılmasına neden olur. Sonucunda, adı geçen bölgelerde yerel üretimlerin artmasıyla Atina, pazardaki üstünlüğünü kaybetmeye başlar ve bu düşüş MÖ 4'üncü yüzyılda iyice belirgin hale gelir. Arkeolojik veriler, yine göç yoluyla Batı Anadolu, özellikle İonya merkezlerine de teknoloji transferinin gerçekleştirildiğini ortaya koyar.

Ege ve Akdeniz toplumları arasında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşen sanatsal alışverişlerin ne tür temaslarla gerçekleştiği arkeolojinin üzerinde araştırma yaptığı konulardan biridir. Göç eden halkların beraberinde getirdiği, dini ritüellere veya gündelik yaşama ilişkin araç gereçler, davranış kodları ve üretim bilgisi, kültürel iletkenlerdir. Araştırmalar, kültürel aktarımların sadece diplomatik ilişkiler, fetihler ve kültürel hegemonya ve ticaret aracılığıyla gerçekleşmediği aynı zamanda isteğe bağlı veya zorunlu göçlerin de aracı olduğunu ortaya koyar.

Antik dönemdeki bu hareketlilik her ne kadar uzun yıllardan beri stilistik değerlendirmelerle tespit edilmiş olsa da günümüzde arkeometrik analizlerle kesin bir şekilde kanıtlanmıştır. Sanatsal esinlenme, diplomatik hediyeler, evlilik yoluyla gelen çeyizler ve ticaret yoluyla aktarılırken, üretim teknolojisi ve tekniklerinin gezgin veya göçmen ustalar tarafından aktarıldığını söyleyebilecek durumdayız. Uygun malzemenin seçimi ve üretim reçetelerinin doğru uygulanması, ancak insan değiş tokuşu ile olabilirdi ki bu

da bahsedildiği üzere siyasi değişim, gezgin ve göçmen zanaatkarlar sayesinde gerçekleşebilirdi. Sonuç olarak, toplumlar arası iletişim ve etkileşime zemin hazırlayan göçün, sanatsal tasarımlar ve üretim teknolojisinin dolayım ve kabulüne katkı sağladığı açıktır. Kùltürlerarası etkileşimin önemli aktörlerinden birinin, ister göçmen olsun isterse gezgin, üretim bilgisi ve tecrübesine, gerektiğinde yorumlama ve geliştirme yeteneğine sahip, yenilikçi zanaatkarlar olduğunu söylemek mümkündür.

Cem Terzi: Mülteci meselesi arafta tutulursa çatışma kaçınılmaz

Bugün yaşanan ekonomik kriz nedeniyle şiddet kontrolden çıkabiliyor ve en korkulana; gerçeğe dönüşüyor. Bunu önlemenin yolu haksız rekabeti önlemek. Yokluk, yoksunluk kitleleri kendi adaletini aramaya yönlendirebiliyor. Devlet sosyal adalet için adım atmazsa ve mülteci meselesini arafta tutmaya devam ederse çatışma kaçınılmaz olur.

Nuray Pehlivan

Cem Terzi.

1934 İskan Kanunuyla birlikte Türk olmayan azınlıklara uygulanan iskan politikası ile neler hedeflendi? Ermeni tehciri başta olmak üzere bu coğrafyada neler yaşandı? Mülteci gerçeğinin üzerinde nasıl bir örtü var? Türkiye'ye sığınan insanları vatandaşlıkla eşit statüde nasıl içeririz? Mültecileri insanlık dışı bir muameleye maruz bırakmadan konumlandırabileceğimiz bir düzenleme yapılabilir mi? Mültecilerle ilgili yaptığı çalışmalarla bilinen Halkların Köprüsü Derneği Kurucu Başkanı Prof. Dr. Cem Terzi sorularımızı cevapladı.

'Medeni İzmir' mültecilerden ağacın gölgesini esirgedi'

Halkların Köprüsü Derneği barış sürecinin hemen akabinde kuruldu. Amacı Türkiye'de kutuplaşmış, düşmanlaştırılmış halklar arasında köprü olmaktı. Fakat çok kısa bir süre sonra Suriye'de giderek yaygınlaşan iç savaşla birlikte Türkiye büyük bir mülteci akınına uğradı. Derneğin kurucu başkanı olarak o süreci, nasıl bir tutum aldığınızı okurlarımız için kısaca anlatabilir misiniz?

O günler çok farklıydı. Çözüm süreci bir şekilde toplumda barışa dair ümitler yaratmıştı. Meclis çatısı altında hazırlıklar vardı. Şimdi bakınca sanki başka bir ülkeden söz ediyormuşuz gibi... Biz de İzmir'de Türkiye toplumunu oluşturan halklar arasında en tabandan, en sivil, en masumane, en insani çabayı göstermek, küçük de olsa barışa katkıda bulunmak için yola çıktık. Kendi aramızda tartıştıktan sonra 'kamusal dostluk' diye bir kavram tanımladık. Kamusal dostluğu; farklı kimliklerin, birbirlerini eşit ve eşdeğer kabul etmesi ve birbirleriyle dayanışmasını sağlayacak demokratik bir ilişki biçimi olarak tanımladık. Türkiye toplumunu oluşturan halklar arasındaki birbirlerine ilişkin korku, nefret, düşmanlık gibi olumsuz, çatışmacı ve ötekileştirici duvarları yıkmayı, bunu da bir araya gelip çok farklı dayanışmalar üreterek, hayatı sokakta eyleyerek katkı koymayı amaçladık. Sadece Kürtler değil, mesela Romanlar da derdimizdi. İlk çalışmamız Roman hemşehrillerimiz ile buluşmak olmuştu.

Suriye'deki savaştan kaçan insanların dalga dalga önce sınır kentlerine sonra, İstanbul, İzmir gibi kentlerin sokaklarına ulaşması ile birlikte mülteciler hayatımıza girdi. Türkiye'nin yeni bir ötekisi oluşmuştu ve yüz binleri bulan bir göç dalgası ile gelmişlerdi. Biz dahil toplum ne olup bittiğini anlamakta güçlük çekiyordu. Başta sağlık, beslenme, barınma olmak üzere acil ihtiyaçları vardı. Bu acil ihtiyaçların karşılanmasını sağlamak, kamu kuruluşlarını göreve çağırmak, toplumu mültecilerin durumu, ihtiyaçları ve kurumların bunları karşılama konusundaki ataletleri hakkında bilgilendirmek için harekete geçtik. Bunlar bizim ilk kuruluş günlerimizde oldu. Derneği kurmaktaki amacımız olan kamusal dostluk arayışı, tam da bu nedenle, bütün enerjimizle bu alana eğilmemizi gerektirdi. Bizim konuya olan ilgimiz kent tarafından anlaşılınca, bir nevi dayanışmanın örgütlenmesinin merkezi haline geldik. Çevremizden, kurumlardan İzmir'deki mültecilerin durumları hakkında bilgi akmaya başladı ve biz de elimizden geleni yapmak için çabaladık. Bizim derneğin en güçlü yanlarından biri 100'e yakın sağlıkçıdan oluşan bir gönüllü grubunun olmasıydı. Adeta küçük bir hastane gibiydik...

2014 yılında gönüllü hekim grubuyla Kadifekale'de Suriyeli mültecilerin evlerine yapılan sağlık taraması.

Sonra o en sıcak yaz, Haziran 2015 yazı geldi çattı. İzmir göç merkezi haline geldi. Her gün binlerce insan Basmane'den Yunan adalarına geçmeye çalışıyordu. Biz de her gün Basmane'ye gidip sokaktaki insanlara sağlık taraması yapıyor; gıda, giysi, hijyen malzemesi dağıtıyorduk. Durumun vahametini görmemeyi ve hiçbir şey yapmamayı seçen merkezi ve yerel yöneticileri göreve çağıran eylemler yapıyorduk. Bu eylemlere mültecilerin katılması için çok çaba sarf ettik. Basmane'de, kavurucu sıcakta, sokakta asfaltın üzerinde yatan insanları, CHP'li Konak Belediye Başkanı makam odasından seyrediyordu. AKP il binası da bu meydana bakıyordu, pencereden seyrediyorlardı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar hastalar, binlerce insan; tuvalet yok, banyo yok, su yok, insan kaçakçıları ile buluşmak üzere bekliyorlar. Geceleri derme çatma teknelerle, lastik botlarla Yunan adalarına geçmeye çalışıyorlar. Yerel esnaf işi gücü bırakmış bu insanlara sahte can yelekleri satmakla meşgul. Tam burada büyük bir yeşil alan ve çeşitli hizmetlerin verilebileceği İzmir Fuar'ı var. Mülteciler Fuar alanına giremesin diye kapılarını zincirlediler. Girişleri engellemek için kapılara güvenlik güçleri koydular. Ağacın gölgesini esirgediler insanlardan! Valiliğe, Büyükşehir ve Konak Belediyesi'ne defalarca başvuruda bulunduk. Fuar'ın kapılarını açmaları için fuar önünde basın açıklaması yaptık. Bu 'medeni, Avrupai, demokrat' İzmir, ağacın gölgesini esirgedi mültecilerden ve çoğu insan bu durumu sadece seyretti. Aslında bütün şehir seyretti...

Yunan adalarına geçmek amacıyla geçici süre Basmane'de kalan mülteciler.

‘Avrupa yeni ‘demir perdeyi’ göçmenlere karşı oluşturmuş durumda’

Dünya, dört bir yanda yaşanan savaşlarla birlikte belki de insanlık tarihinin gördüğü en kitlesel ve uzun süreli insani ve demografik bir altüst oluş içinde. İklim krizinin bu altüst oluşu daha da arttıracığı ön görülüyor. Bu durumun nedenlerini ve baş etmeye çalıştığımız bu acımasız, eşitsiz sürüklenmeye dair düşünceleriniz nelerdir?

Halen yaklaşık 300 milyon (Dünya nüfusunun yüzde 4’ü) uluslararası göçmen, doğdukları yerden farklı bir ülkede yaşamını sürdürüyor. Varsıl ve yoksul ülkeler arasındaki büyük ekonomik eşitsizlik, demografik dengesizlikler, küresel kuzeyde doğurganlığın düşük olması ve iş gücü açığı, küresel güneydeki iş gücü fazlası, küreselleşme, neoliberal ekonomi, savaş ve çatışmalar, iklim değişikliği göçün temel nedenleri. Yerinden zorla edilmiş insan sayısı 70 milyon civarında. Orta Doğu’daki askeri müdahaleler, Avrupa’nın uzun zamandır bir tür yeni kölelik olarak kurumsallaştırdığı, göçmenleri ucuz işçiler olarak kullanma geleneği, eski sömürgelerinden bu şekilde yararlanmaya devam etmesi sorunu ateşliyor. Büyük fotoğraf için Batı’nın sömürgeci ve emperyalist geçmişi bugün de varlığını sürdürüyor diyebiliriz.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eski başkanı George W. Bush'un 2001'de ilan ettiği 'Global War On Terror' (Teröre Karşı Küresel Savaş) doğrultusunda, ABD ordusunun açtığı vahşi sekiz savaş yüzünden en az 37 milyon (başka bir hesaplama ile 59 milyon) insan göç etmek zorunda kaldı. ABD askeri hareketleri ile göç etmek zorunda kalan 37 milyon insanın sadece yüzde 2.5'i ABD'ye mülteci olarak kabul edildi. Afganistan işgali 5.3 milyon zorunlu göçmene yol açtı. ABD'nin askeri ve siyasi müdahaleleri Pakistan'da 3.7 milyon, Libya'da 1.2 milyon, Suriye'de 7.1 milyon, Yemen'de 4.4 milyon, Somali'de 4.2 milyon ve Filipinler'de 1.7 milyon zorunlu göçmene yol açtı. Merkez kapitalist ülkeler mültecilerin sadece yüzde 14'üne kapılarını açtı, yüzde 86'sı ise geri kalmış ve gelişmekte olan komşu ülkelerde yaşamlarını sürdürüyor. 2016'da iklim felaketleri (yangın, sel vb. gibi) yüzünden yerinden olan insan sayısı 24 milyona ulaştı. United Nations University çalışması 2050'ye kadar iklim mültecilerinin sayısının 143 milyon hatta 1 milyara kadar çıkabileceğini söylüyor! Öte yandan NATO gelecekteki kitlesel göçlere karşı askeri müdahale hazırlıkları yapıyor. Avrupa yeni 'demir perdeyi' göçmenlere karşı oluşturmuş durumda. Mültecilere ve göçmenlere karşı üstü örtük bir savaş yürütülüyor. En varılın en yoksula açtığı kirli bir savaş!

Kadifekale'de çocuklara çizme dağıtımı.

'Suriyelilere kapılarını kapayanlar, Ukraynalı mültecilere açtılar'

Basında ve dünya genelinde adeta resmi terminoloji gibi tekrarlanan 'kaçak göçmen' sözünü sık sık duyuyoruz. Sahada mültecilerle temas eden ve onlarla dayanışma gösteren bir kurumun temsilcisi olarak mülteci gerçeğinin üzerinde sizce nasıl bir örtü var?

Birleşmiş Milletler (BM) gibi küresel aktörler işlerine gelecek şekilde terminoloji yaratıyorlar. Bugün mülteci, göçmen, ekonomik göçmen ya da kaçak işçi ya da sığınmacılar arasındaki ayrımlar gerçek yaşamda tamamen anlamsızlaştı ve bu tanımlar geçerliliklerini yitirdi. Geçerli tek bir gerçek var: Dünya, uluslararası hukuk ilkelerini hiçe saymakta, baskı ve zulüm sebebiyle ülkelerinden kaçan insanları yasal olarak korumamaktadır. Vatan-sız kalan insanlar, iç savaş ve çatışmalar yüzünden evini, işini kaybetmiş, geleceğini kendi topraklarında göremeyen, küresel neoliberal politikaların dayattığı ekonomik, siyasi ve kültürel baskılar nedeniyle marjinalize olan, ülkesini terk etmek zorunda kalan insanlar BM'nin mülteci tanımında yer almıyorlar.

Öte yandan yeryüzünde savaş, yoksulluk, iklim değişikliği, siyasal baskılar, diktatörlükler, soykırımlar, sistematik toplumsal terör, küreselleşmenin neoliberal politikaları, toplu yersiz yurtsuzlaştırmalar ve ucuz iş gücü transferleri (köle ticareti) nedeniyle 60 milyon insan, mülteci statüsü olmayan mülteciler durumunda. Bu insanların onurlu bir yaşam sürme hakkı için BM ya da Avrupa Birliği (AB) hiçbir şey yapmıyor. Mültecilerle ilgili en yalın gerçek, bu insanların hayatta kalmak için kendi ülkelerini terk ederek her türlü vatandaşlık haklarını kaybettikleri ve sığındıkları ülkede de haklardan ve vatandaşlıktan mahrum biçimde hayatta kalma mücadelesi verdikleridir.

Göç, doğal ve durdurulamaz bir fenomendir. Avrupa tarihinin göçler tarihi olduğunu, yakın zamanda ABD'nin göç ile kurulduğunu hatırlayınız. İnsan her zaman göç etti. Bu yeni bir durum değil. Aslında tarihsel olarak incelendiğinde, göç çok kültürlü toplumların oluşmasını sağlamıştır ve çok sayıda kültür yan yana yaşayabilmiştir. Göçü siyasi ve sosyal olarak kontrol edile-

mez hale getiren ve bir trajediye dönüştüren savaşlardır. Batı -batı derken küresel kapitalist sistem demek istiyorum- mültecilere yardım için kendisini sorumlu hissederken göçmenlere karşı böyle bir sorumluluk duymuyor. Mülteciler arasında da ırk ve dine dayalı ayrımcılık yapılıyor. Bunun son örneğini Rusya-Ukrayna savaşında gördük. Suriyelilere kapılarını kapayanlar Ukraynalı mültecilere açtılar.

Aslında kaçak göçmen, düzenli göçmen, mülteci gibi tanımlamalar ve ayırım, güç sahibi kişi ve kurumlar tarafından göçmen ve mültecilerin iyiliği için değil, kendi politik amaçları için yapılıyor. Uluslararası hukuk ısrarla, doğrudan yaşamı tehdit altında olan 'mülteci' ile daha iyi yaşam koşulları elde etmeye çalışan 'ekonomik göçmen' arasında bu ayırım yapılmasını öneriyor. Oysa, mülteciler ile göçmenler arasında böyle zorlama ve yapay bir ayırım yapıldığında, insani perspektiften doğan, bu insanların hepsinin yardıma ihtiyacı olduğu gerçeği yok edilerek, göçü kısıtlamaya giden yol açılmış oluyor. Bu nedenle Batı'nın bütün stratejisi bu ayırım üzerine kurulurken, 'insan hakları perspektifi' adı altında aslında göç kısıtlanmaya çalışılıyor. Bugün milyonlarca insan doğrudan can güvenliği tehdidi altında olmasa da evi, iş yeri bombalarla yıkıldığı, işsiz kaldığı, ırkı, dini, mezhebi yüzünden iş bulamadığı için yollardadır.

Torbalı'da çadırlarda kalan çocuklara çizme dağıtımı

Afrika'da ve Orta Doğu'da insanlar kendi sorunlarını çözmekte, kendi toplumlarını değiştirmekte neden başarısız oluyorlar? Bu soruyu sordukça Batı'nın -küresel kapitalist sistemin- buna neden izin vermediği anlaşılacaktır. Libya Batı'nın müdahalesi ile kaosa sürüklendi. Bugün Libya'da birbiri ile savaşan üç hükümet var. Irak'ta, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'nin yükselmesine neden olan durumun asıl sebebi ABD'nin bu ülkeyi işgal etmesidir. Orta Afrika Cumhuriyeti'nde kuzeydeki Müslümanlar ile güneydeki Hıristiyanlar arasında devam eden iç savaş, bir anda ortaya çıkan bir etnik nefretten ibaret değildir. Çatışmalar kuzeyde petrol bulunmasından sonra Fransa'nın ve Çin'in petrol kaynaklarını kontrol etme girişimleri ile tetiklendi. Bu örnekleri çoğaltabiliriz...

Göç, bugün Batı devletlerinde en önemli güvenlik sorunu olarak görülüyor...

Evet, devletler bilinçli bir şekilde, göçmenleri, işsizlik, şiddet, güvensizlik, uyuşturucu trafiği ve insan kaçakçılığı gibi sorunlardan sorumlu kişiler olarak gösteriyor ve onları kriminalize ediyorlar. Toplumların göçmenlerden korkması sağlanıyor. Bununla da yetinmeyerek göçle ilgili 'akın', 'işgal', 'istila', 'zorla girme' gibi ırkçı terimlerle yabancı düşmanlığı körükleniyor. Bu sayede ev sahibi ülkelerdeki sosyopolitik yapının ürettiği yapısal sorunlar toplumun dikkatinden kaçırılmış ve her problem göçmenlere bağlanmış oluyor. Kapitalizmin yapısal sorunları yerine, göçmenlerin sebep olduğu öne sürülen 'kültürel uyumsuzluk' söylemine odaklanmayı tercih ediyorlar. Toplumsal sorunların asıl nedeni olan eşitsizliklerin ve ayrımcılığın üstünü bu şekilde örtüyorlar.

Göçmenlerle ilgili sorunlar, aslında o ülkenin vatandaşları için de geçerli olan, yoksulluk, işsizlik, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, farklılık korkusu, milliyetçilik ve ırkçılık gibi yapısal sorunlardır. Refah devletleri çöküş içindedir. Merkez kapitalist ülkelerde ciddi biçimde endüstrisizleşme ortaya çıkmıştır. Sağ siyasetler, tüm bu büyük sorunları, göçmenlerin ulusun birlik ve saflığına karşı tehdit oluşturduğu algısına indirgemeye çalışmaktadır. Göç alan ülkelerin politikacıları, göçmenleri, 'içerideki düşmanlar' olarak tanımlıyorlar. Hükümetler, mültecileri ekonomik bir külfet olarak görüyorlar. Göçmenleri toplumun kültürünü bozan, kaynaklarını baltalayan, iş olanaklarını çalan, hayali bir yabancı düşman, hatta son zamanlarda terörist ola-

rak niteliyorlar. AB'nin üye devletleri, sözde yasadışı göçten korunmak için 'Özgürlük, Güvenlik ve Adalet' adını verdikleri bir alan ilan ettiler. Bu havalı ismin altında yürüttükleri yasa dışı göç karşıtı faaliyetler, ölümlere yol açan çatışmalara sahne olan kirli bir savaş aslında.

'Temel ilke, Anadolu'nun Türk ve Müslümanlaştırılma projesidir'

Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'e, çok etnisiteli bir imparatorluktan tek tipleştirilmiş, Türkleşmiş bir ulus devlete geçiş sürecinde, çok fazla acı ve yıkım var. İttihat Terakki Cemiyeti ile birlikte, Ermeni tehciri başta olmak üzere bu coğrafyada neler yaşandı?

İmparatorlukların ve ulus devletlerin göç, nüfus ve iskan politikalarının her zaman insan hakları çerçevesinde şekillenmediğini biliyoruz. Bugün karşılaştığımız bu büyük göçü toplumsal olarak nasıl karşılayacağımız ile ilgili dersleri kendi tarihimizden çıkarmaya çalışmak için Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin göç, nüfus ve iskan politikalarına bakmak gerekiyor.

19'uncu yüzyıl ortasından sonraki kitlesel göçler, Osmanlı'da ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin (TC) başlangıcında, Anadolu'daki Türk-Müslüman nüfusunu oluşturmada çok önemli rol oynadı. Devlet, hem Osmanlı'da hem TC kuruluşu aşamasında Anadolu nüfusunun Türk ve müslümanlaştırılması için göçleri kullandı. 1850'den itibaren Kırım ve Kafkasya'dan Tatar ve Çerkesler geldi. 1877-1878'de, 93 harbi olarak anılan Osmanlı-Rus harbinden sonra, Rumeli göçmenleri adı verilen Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'dan Türk müslüman kökenliler geldi. 1860-1922 arasında gelen Kırım Tatarlarının sayısı 1 milyondan fazladır. 1859 -1879'da gelen Çerkes nüfus ise 2 milyon civarındadır. Daha sonraki yıllarda devlet anlaşmaları ile göçün sürdüğünü görüyoruz. Bulgaristan'la 1893-1902 döneminde yapılan anlaşmalarda 80 bine yakın Müslüman Anadolu'ya alındı. Osmanlı özellikle tarımda çalışacak insan gücünü, bu muhacir akımına toprak ve sermaye vererek değerlendirdi. Ancak bir süre sonra göçmen sayısı öyle bir noktaya ulaştı ki yeni gelenlere toprak ve sermaye vermek imkansızlaştı.

Erken Cumhuriyet yıllarında ise büyük mübadele ile karşılaşırız. Yunanistan'la yapılan anlaşma ile 400 bin göçmenin Türkiye'ye gelmesi ve Anadolu'dan Rumların Yunanistan'a gönderilmesi sağlandı. Türk-Yunan nüfus mübadelesi, dünya göç tarihindeki sayılı nüfus politikalarından biridir. 19'uncu yüzyıl ortalarından TC'nin kuruluşuna kadar, Anadolu'ya dışarıdan beş milyondan fazla Türk Müslüman geldi. Peki ya gidenler? En düşük tahminlere göre 2,5 milyon Rum ve Ermeni Anadolu'yu terk etmek zorunda kaldı. 1 milyon Ermeni soykırımında öldü.

Nüfus çalışmalarına baktığımızda, bir görüşe göre 1913'te Anadolu nüfusu 16 milyon idi ve 1923'te bu rakam 13 milyona düştü. Diğer bir araştırmaya göre ise Anadolu nüfusu 1912'de 17,5 milyon idi ve 1922'de 12 milyona düştü. Bu rakamlar bize Cumhuriyet dönemi öncesi Anadolu nüfusunun, savaşlar, iç çatışmalar, açlık ve sefalet yüzünden ölenler ve zorunlu göçlerle önemli bir değişime uğradığını gösteriyor. Bu değişimin temel özelliği Türk ve Müslüman nüfusun hem sayısal hem oransal artışı oldu. Savaş ve göçlerde çoğu erkek 2,5 milyon Türk nüfusu ölmesine rağmen bu artış dış göçlerle gelenlerle ve özellikle kırsal kesimde yaşayan 'Gayri-Müslim' nüfusun azalması ile gerçekleşti.

1923-1950 döneminde ise Cumhuriyet'in, bir ulusal kimlik arayışı ve aynı zamanda kalkınma ve modernleşme projesi çerçevesinde göç politikaları yürüttüğünü görüyoruz. Yani Osmanlı'nın göç politikasıyla, Cumhuriyet döneminin göç politikaları arasında dramatik bir kopuş yoktur. Temel ilke, Anadolu'nun Türk ve Müslümanlaştırılma projesi, Cumhuriyet ile de devam etti. Cumhuriyet de sınırları içindeki nüfusu dini açıdan homojenleştirmeye çalıştı. Genç Cumhuriyet aldığı göçmenlere toprak ve para yardımı yaptı ve Kürt isyanlarını engellemek için bu göçmenleri Anadolu'ya yerleştirmek suretiyle bir takım iskan politikaları uyguladı.

TC'nin göç politikasını; Balkanlar'dan, Türk soyundan gelen müslüman göçünü teşvik etmek, müslüman olmayanları ise dışlamak, Sünni ve Hanefi Müslüman Rumeli muhacirleri tercih ederken, Orta Asya, Orta Doğu ya da Afrika'dan gelen Türk ya da müslümanları vatandaş olarak benimsememek şeklinde özetlenebilir. Osmanlı'nın göç politikası 2. Abdülhamit'in İslamcı, Türkiye Cumhuriyeti'nin göç politikası da Mustafa Kemal'in laik ve Türk kimliğinin oluşturulmasında önemli bir rol oynadı.

1950 -1980 yılları arasında ise durum değişti. Tarımda modernleşme, kırdan kente büyük bir iç göçe yol açtı. Bu dönem aynı zamanda milli burjuvazinin devlet tarafından güçlendirilmesi dönemidir. Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, İstanbullu Rum ve Ermenilerin Türkiye'yi terk etmeleri, 1964'te Yunan pasaportu taşıyan Rumların sınır dışı edilmesi yani 'Gayri Müslim' kesimin Anadolu dışına sürülmesi devam etti. 1960'lardan sonra yurt dışına göç başladı. Almanya ile bir anlaşma yapıldı ve Türkiye kendi kır nüfusunu azaltmak üzere, ilk kabileyi tamamen köylerden seçerek, Almanya'ya işçi olarak gönderdi. Bu anlaşma 1973'e kadar devam etti.

1980'lerden sonra siyasi göç ile karşılaşırız. Askeri darbe ve Özal'ın getirdiği neoliberalizm, Türkiye'de solcuların ve siyasi mücadele veren Kürtlerin Avrupa'ya göç etmesine neden oldu. 330 bin kişinin yurtdışına göç ettiği biliniyor. 1990'larda Türkiye iki büyük kitlesel göç ile karşılaştı. Bunların niteliksel farklarına bakmak, devlet refleksini görmemiz açısından çok önemli. Biri 1988'deki Halepçe katliamında Irak'tan gelen Kürtler (467 bin kişi) ve diğeri 1989'da Bulgaristan'dan, Jivkov'un asimilasyon politikaları yüzünden gelen ve soydaş denilen 360 bin kişi. Kürtlere hiçbir zaman vatandaşlık teklif edilmedi ve kalıcı olmaları istenmedi. Ancak, Bulgaristan'dan gelenlere hızlıca vatandaşlık verildiği gibi bazılarında ev, iş yeri, toprak gibi imkanlar sağlandı. Buna rağmen 360 bin kişiden yaklaşık yarısı Bulgaristan'da durum düzeldikten sonra geri döndü. Buradan da görüyoruz ki devlet, Jivkov'un mezaliminden kaçan Türk soydaşlarını mağdur olarak gördü ama Saddam'ın kimyasal bombalarından kaçan Iraklı Kürtlere aynı sempatiyi göstermedi. Oysa, oradan gelen Kürtler de buradaki Kürtlerin akrabası ve soydaşı idi. Iraklı Kürtler sınır illerinde çeşitli kamplarda tutuldular, durumları genellikle çok kötüydü. Irak Kürtlerinin tamamına yakını peyderpey Irak'a geri gönderildi.

İki binli yıllara gelirken, Türkiye göçmenler açısından bir transit ülke konumuna geldi. Öte yandan neoliberal kapitalist ekonomik dönüşüm, Türkiyeli emekçi sınıfına baskı uygularken, dışarıdan emek gücü almayı da teşvik etti. Türkiye'de, Suriyelilerden önce gelen, 1 milyon kayıt dışı yabancı işçi olduğu tahmin ediliyor.

Özetle TC'nin nüfus ve iskan politikası, pek çok ulus devletinkine benzer şekilde, ulus inşası için kullanılan etkin bir araç oldu. Kendi iç sorunlarından kaynaklanan güvenlik kaygıları, göçmen politikalarında çok belirleyiciydi. Bu yaklaşımı aslında Osmanlı'dan miras aldı ve olduğu gibi devam ettirdi. Yeni TC uluslaşma politikası çerçevesinde yeni 'vatandaşlık' tanımı yaptı. Vatandaşlık kavramı ile yasal olarak dil, din, cinsiyet ve diğer bütün ayrımlar gözetilmeksizin, Türkiye'de yaşayan herkesin 'Türk' ve dolayısıyla 'vatandaş' olduğunu kabul etti. Pratikte ise, bütün ulusçuluk akımları gibi, bu tanım da ayrımcı oldu. Ulusun dili Türkçedir. 'Vatandaş' tanımı, büyük ölçüde aksansız Türkçe konuşan, Sünni, Müslüman, kentli, orta sınıfı kapsadı. Dili, dini ve mezhebi ayrı olanlar dışlandığı gibi kent aksanı ile konuşamayan köylüler de dışlandı. Köy-Kent gerilimi yaratıldı ve insanlar 'vatandaşlık hakkı' alabilmek için köyden kente göçmeye başladı. Bunlara vatandaş yerine halk, 'Bey' yerine 'Efendi' denildi. Bu durum 90'lara kadar devam etti. Ne vatandaş ne de halk olabilen 'Gayri-Müslimlerin' ise terk etmekten başka pek şansları kalmadı. Kürtler ve Aleviler ise Türklüğe ve Sünniliğe asimile oldukları kadarı ile vatandaş olabildiler!

'Çok nüfus, şen nüfus, tok nüfus!'

1934 İskan Kanunuyla (2510 sayılı kanun) birlikte Türk olmayan azınlıklara yönelik toplu ve zorunlu göç yoluyla yeni bir asimilasyon politikası yürürlüğe girdi. T.C. Devleti azınlıklara uygulamış olduğu iskan politikası ile sizce neleri hedefledi?

1930'da ilan edilen iktisadi programda, dahili asayiş talep edildi ve şimdiye kadar Batı Anadolu'da yoğunlaşan tarım ekonomisinin daha verimli topraklar olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yaygınlaştırılması önerildi. Bunun akabinde 1934'te bir iskan kanunu çıkarıldı ve Kürt Aşiret reisleri batıya doğru iç göçe zorlandı. Mesela Dersim isyanında tam olarak kaç kişinin sürüldüğü bilinmese de en düşük tahminlere göre 12 bin kişinin batıya sürüldüğü düşünülmektedir.

2510 sayılı İskaan Kanunu, Cumhuriyet Dönemi iskan kanunları içerisinde en çok tartışılan kanunlardan biridir. TC'nin iskan siyasetinin temel belgesidir. 2510 sayılı İskaan Kanunu hükümleri çerçevesinde, yerleşmek amacıyla ülkeye gelen Türk soylu ve Türk kültürüne bağlı kişiler, belirli koşullar altında, ülkeye muhacir (göçmen) olarak kabul edildiler. Muhacir olarak ülkeye kabul edilenler, gerekli işlemlerin tamamlanmasından sonra Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına alındı ve kendilerine bazı muafiyetler sağlandı. Sadece resmi rakamlara göre, 1923-1997 yılları arasında, toplam 1 milyon 648 bin 77 kişi ülkeye göçmen olarak yerleştirildi.

Kanun'un gerekçesinde, Osmanlı Devleti'nin iskan politikası değerlendirilmekte ve Osmanlı Devleti'nin üç asırdan beri anavatana göç eden muhacirleri sistemli bir iskan politikasına tabi tutmadığı ileri sürülmektedir. Osmanlı Devleti'nin, muhacirleri iskan ederken, onları Türk kültürü içerisinde kaynaştıramaması ve Türkçe'yi anadil olarak benimsetmeye çalışmamasından şikayet edilmekte ve bu durumun sonuçları değerlendirilmektedir. Yine eleştirilen bir diğer konu da Osmanlı Devleti'nin aşiretleri iskan siyasetidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde aşiretlerin, ağalığın, beyliğin bir idare tarzı olarak benimsendiği yargısı üzerinde durularak, bu durumun yol açtığı sorunlardan bahsedilir.

Kanunun 2 temel amacı vardır: Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve dil davasını çözüme kavuşturmak. Bu amacı gerçekleştirmek için memlekete Türk kültürüne bağlı göçmen getirerek Türk kültürlü nüfusu yoğunlaştırmak, bunun için de millî sınırların dışında kalmış soydaşlara, ülkenin geniş toprakları üzerinde yurt edindirmenin gerekliliğini vurgulamak.

Türk kültürüne bağlı olmayan nüfus kitlelerini bir yerleşim bölgesinden bir başka yerleşim bölgesine taşıyarak dağınık bir şekilde yerleştirmek ve bunları Türk kültürüne bağlayarak Türk kültürünü kuvvetlendirmek.

Bu çerçevede 2510 sayılı İskaan Kanunu, ulus devlet idealinin gerçekleştirilmesinde oldukça önemli bir rol üstlendi. 2510 sayılı İskaan Kanunu, göçmen kabul politikasına yönelik olarak göçmen ve mülteci tanımlamalarında Türk soy ve kültürüne, mensubiyetine yaptığı vurguya dikkat edilmelidir. Ayrıca kanun metnine haakim olan kimlik vurgusuna rağmen, mülteci ve göçmen

kabul pratiklerinde dinin de özel bir yere sahip olduğu gözden kaçırılmama-
lıdır. Türk olmayan Müslüman Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomakların, mülteci
veya göçmen olarak kabul edilmesine rağmen Ortodoks Gagavuz Türkleri
veya Şii Azeriler bu ayrıcalıktan faydalanamadı.

İkinci önemli iskan kanunuyla da 2006 yılında karşılaşıyoruz...

Evet, AB katılım sürecinde oldukça önemli bir belge olan 9'uncu Uyum Pake-
ti'ne hazırlık olarak bir dizi kanun tasarı ve teklifinin görüşüldüğü bir dönem-
de 5543 sayılı İskaan Kanunu, 26/09/2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlana-
rak yürürlüğe girdi. 5543 sayılı Kanun'a göre göçmen tanımı, Türk soyundan
ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde
Türkiye'ye gelip bu kanun gereğince kabul olunan kişileri kapsıyor.

Türkiye'de yerleşmek amacıyla, hükümetten iskan yardımı istememek şar-
tıyla dışarıdan gelmek isteyen Türk soyundan kimseler serbest göçmen ola-
rak adlandırılmıştır. Söz konusu kavramların tanımında dikkat çeken nok-
ta, göçebe ve göçmen kavramlarının daha önceki iskan kanunlarına benzer
şekilde ele alınarak göçmen ve serbest göçmen olabilmek, Türk soyundan
gelmek ve Türk kültürüne bağlı olmak şeklinde çok benzer biçimde tanım-
lanmış olmasıdır. Göçmen kabulünde Türk soyu ve Türk kültürü kavramları
bir kez daha vurgulanmıştır.

2510 sayılı İskaan Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1934 yılında yaklaşık olarak
17 milyon olan ülke nüfusu, 2006 yılı itibarıyla 70 milyonu aşmış durumday-
dı. Ülke genelinde yapılan barajlar ve diğer ekonomik tesisler nedeniyle yer-
lerini terk etmek zorunda kalan ailelerin iskan sorunları giderek büyümüşü.
Buna ek olarak, İçişleri Bakanlığı verilerine göre Doğu Anadolu'da çatışmalar
dolayısıyla 3 bin 688 köy ve mezra boşaltılmış, 353 bin 280 kişi göç etmek
zorunda kalmıştı. Bunlardan 127 bin 820 kişi Köye Dönüş Projesi kapsamına
alınmış, Köye Dönüş Yasası gereği zarar görenlerin zararı karşılanmıştı. Köye
dönüş projesi kapsamında 69 bin 832 kişi resmi başvuruda bulundu. Aynı
dönemde, yerinden edilen 1.500 kişi mağduriyetleri nedeniyle Avrupa İnsan
Hakları Mahkemesi'ne başvurdu ve TC'ye 14 milyar TL'lik tazminat cezası ve-
rildi.

Bu yıllarda önemli bir diğer konu da uluslararası göç hareketleri oldu. 2005 yılı sonuna kadar toplamda 1 milyon 650 bin 604 nüfus, gerek iskanlı gerekse serbest göçmen statüsünde kabul edildi. Bu çerçevede 5543 sayılı İskan Kanunu, uluslararası sisteme uyum sürecinin uzantısı, dolayısıyla da son yüzyılın en önemli ekonomik, toplumsal ve siyasal olgusu olan küreselleşme sürecinin yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Özetle yeni kurulan TC'nin ulusal güvenlik algısı temelde doğudaki Kürt nüfusa karşı oldu. Dolayısıyla bu dönemdeki iskan ve göç politikalarında güvenlik kaygıları belirleyici oldu.

İskan siyaseti ve göç politikaları da ulusal güvenliğin tamamen Türk kimliği ve birliği üzerine kurulması nedeniyle bu amacı gerçekleştirmek üzere yürütüldü. 2510 sayılı Kanun ve bu iskan siyasetinde zaman içinde bir değişim, demokrasi kültürünün yerleşmesi beklenirken maalesef 2006 yılında bile güvenlik ve tehdit algısına devam eden yeni kanun da benzer özü korudu.

1960 sonrası dönemde ise "Çok Nüfus, Şen Nüfus, Tok Nüfus" sloganı ile kavramlaştırılmış olan nüfus politikaları, nüfusta belli bir düzeye ulaşılması ve değişen güvenlik algıları nedeniyle yeniden biçimlendi. Bu süreçte göçmenlerin genellikle iskanlı statüde kabul edilmesi şeklindeki politika da değişti ve göçmenlerin çoğunlukla serbest statüde kabul edildiği bir dönem başladı.

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak kabul edilmesi, ulus devlet anlayışı çerçevesinde kurgulanan göç ve göçmen kabul politikalarında yeni bir süreci beraberinde getirdi. Ne kadar değişim olduğu ise ayrı bir söyleşinin konusu olabilir.

‘Hoşgörü’ siyaseti

Osmanlı’da ve TC’de, Gayrı-Müslimler, Sünni olmayan Müslümanlar ve Türk olmayanlar, var olan Sünni-İslam-Türk düzenini bozmadıkça tolere edildiler. TC Sünni, Müslüman, Türk kimliğini benimsedi ve Sünni, Müslüman, Türk olmayan etnik, kültürel ve dini gruplara eşit yaklaşmadı. AKP’den önce ibre Türklüğe doğru iken, AKP ile ibre Sünni İslama döndü. Bu bağlamda göçmenler, (Türk –Müslüman kökenli: örneğin Özbek, Uygur Türkleri, Türkmenler), misafirler, (Müslüman orijin, fakat Türk değil: Ensar, hak yerine dini yardımseverlik, hayırseverlik, himmet ile yaklaşılabilirler: örneğin Suriyeliler) ve Yabancılar, (Müslüman olmayanlar: örneğin Avrupa Birliği vatandaşları) tanımları güncel uygulamalara temel oluşturdu.

Cumhurbaşkanı ve AKP, Suriyeli mültecilere yönelik ilk gündemden itibaren ‘misafir ağırlama’ yaklaşımını ve islami değerlere uygun merhamet duygusunu dillendirdi. ‘Suriye’deki zorba rejimden’ kaçan Suriyelilere muhacir, onlara yardım edenler de ensar -Müslümanların Mekke’den Medine’ye göçmesi ve Medineli halkın yaptıkları yardımlar nedeniyle ensar adını almasına göndermede bulunularak- tanımlaması yapıldı. AKP’nin Suriyeli mültecileri millileştirmesi veya Müslüman kardeşliği üzerinden soydaşlaştırılması çabalarının arkasında bölgesel güç olma arayışı vardır. Bir yandan AB ülkelerinin aksine Türkiye’de Suriyelilere gösterilen misafirperverlik ve merhametin milli gurur kaynağı olduğuna vurgu yapılıyor, öte yandan her fırsatta Suriyelilerin AB’ye karşı bir kitlesel göç silahı olarak kullanılmasından çekinilmiyor.

‘90’lı yıllarda anti-Kürtlük atmosferi ortaya çıktı’

1990’larda köylerinin yakılmasıyla milyonlarca Kürt köylüsü zorunlu göçe maruz kaldı ve çoğunlukla Türkiye’nin batısına, büyük şehirlere göç ettiler. Bu zorunlu göçün Türkiye’nin siyasal, sosyo kültürel ve ekonomik yapısına ve Kürtlere nasıl etkileri oldu?

1980'lerden itibaren 90'ların ortalarına, 97'lere kadar devlet zorunlu göç politikası uyguladı. Bir çalışmada 1984-2006 arasında 900 bin ile 1 milyon 300 bin arasında Kürt nüfusunun yerinden edildiği bildirilmiştir. Bu rakamı 3-4 milyon olarak tahmin edenler de var. Köyler boşaltıldı ve insanlar İzmir'e, Adana'ya, Mersin'e, İstanbul'a, Ankara'ya göç ettirildi. Bu insanlar devlet geleneği haline gelmiş asimilasyon politikalarına maruz bırakıldılar. Üstelik batı illerinin ucuz iş gücü oldular. Göçtükleri hemen her yerde kültürel ve siyasal olarak reddiye ile karşılaştılar. Bir anti-Kürtlük atmosferi ortaya çıktı.

İzmir de bu konuda başı çekiyordu. 2005 yılında Kıbrıs Şehitleri Caddesi'ne bir stant kuruldu ve "Kürtlerin üremesini engelleyelim" broşürleri dağıtıldı. Bu derneğin Kürtlerin üremesinin engellenmesi hakkında başlattığı imza kampanyası yargıya taşındı ancak 2011 yılında dernek bu davadan beraat etti. "Kürtlerin üremesi durdurulsun" diyen dernek kapatıldı ama yine de davadan beraat ettirildi. Bugün batı illerindeki Kürt nüfusun seçimlerdeki tercihlerine bakınca devletin asimilasyon politikalarının istenildiği kadar başarılı olmadığını söyleyebiliriz.

Ülkemizde her geçen gün biraz daha yükselen bir mülteci düşmanlığı söz konusu. Sizce bu koşullarda ve bu nefret ortamında halklar arasında bir köprü kurabilmek gerçekten mümkün mü?

Mültecilerin iç ve dış siyasette, konjonktürel ihtiyaçlara göre siyasi söylemin piyonları olarak kullanılması çok olumsuz bir duruma yol açıyor. Bu söylemler toplumun aklını karıştırıp, gerginliği arttırıyor. Toplumda var olan kendisi gibi olmayana, yabancıya, ötekiye, göçmene ya da mülteciye dair önyargı, rekabet duygusu içinde şiddet barındırıyor. Bugün yaşanan ekonomik kriz nedeniyle şiddet kontrolden çıkabiliyor ve en korkulana; gerçeğe dönüşüyor. Bunu önlemenin yolu haksız rekabeti önlemek. Yokluk, yoksunluk kitleleri kendi adaletini aramaya yönlendirebiliyor. Devlet sosyal adalet için adım atmazsa ve mülteci meselesini arafta tutmaya devam ederse çatışma kaçınılmaz olur.

Torbalı'da çadırlarda kalan ailelere ziyaret.

‘Önce ve sadece insan olduğumuzu unutmayalım’

Son olarak; Türkiye’ye sığınan insanları vatandaşlıkla eşit statüde nasıl içeririz? Onları hem kendi ülkelerine yabancılaştırmadan, özlemlerini, dönüş isteklerini yok etmeden, ama aynı zamanda insanlık dışı bir muameleye maruz bırakmadan konumlandırabileceğimiz bir düzenleme nasıl yapılabilir?

Bunun için kuşkusuz ki yeni bir anayasal düzenleme yapma gereği var. Anayasanın eşit vatandaşlık üzerinden yeniden kurgulanması gerekir. Öte yandan Türkiye sosyal entegrasyona sadece Suriyeliler için ihtiyaç duymuyor. Bütün toplumun sosyal entegrasyona ihtiyacı var. Türkiye’de eşit vatandaşlık meselesinin en önemli sorunu Anayasa aracılığıyla herkese Türk kimliğinin dayatılmasıdır. Oysa Türkiye’de yaşayan herkes Türk değildir. Herkes Türkiyelidir. Eşit vatandaşlık meselesine insan hakları ve demokrasi açısından bakıldığında en az Suriyeliler kadar Türkiyelilerin de sosyal entegrasyona ihtiyacı var. Bu da insan haklarını esas alan demokratik bir anayasa değişikliği ile mümkündür. Bu durumda pek çok sorunun bütünleştiğini görüyoruz. Suriyeli mülteci meselesi ile Türkiye’nin yeni anayasa ihtiyacı aynı anda, aynı masanın üzerinde duruyor. İnsan hakları açısından herhangi bir vatandaşla, ülkesini savaş yüzünden bırakıp buraya gelmiş bir mülteci, göçmen, sığınmacı arasında hiçbir fark yok!

Devletlerin mültecilere vatandaşlık vermesi bir yükümlülük olmamakla beraber, Cenevre Sözleşmesi'nin 34. maddesi bunu kuvvetle tavsiye ediyor. Mültecileri vatandaşlığa almak uluslararası hukuka uygun bir adımdır. Ancak ayrımcılık yapmak; kalifiye ve varlıklı olanı alıp asıl ihtiyaç sahibi milyonlarca yoksul Suriyeliyi dışlamak bir çözüm olamaz. Mülteciler için uygulanan coğrafi kısıtlamayı kaldırmadan, hak ettikleri mülteci statüsünü vermeden, ayrımcı, kısmi ve eksik vatandaşlık hakkı meseleyi çözmekten çok uzaktır. Tüm mültecilere vatandaşlık başvurusu hakkı tanınmadan bunun sadece bazı Suriyeliler için olması da başı başına bir sorun ve ayrımcılıktır.

Türkiye'nin yapması gereken, mültecilerle ilgili 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni tam olarak uygulamak; coğrafi kısıtlamayı kaldırmaktır.

Suriyelilerin bir kısmı daha iyi bir yaşam için ya da hali hazırda Avrupa'da bulunan yakınları ile birleşmek için Batı ülkelerine gitmek istiyorlar. Türkiye vatandaşı oldukları zaman bu şansı kaybedecekler. Pek çok Suriyeli ülkesinden tamamen vaz geçmiş değil. Zamanla geri dönmek isteyenler olacaktır. Bu bağlamda barınma ihtiyacından beslenmeye, eğitime, iş hayatına, sağlığa kadar uzanan çok geniş bir yelpazede kişilerin haklara erişimi için pek çok çalışma yapmak gerekiyor.

Torbalı'da çadırlarda kalan ailelere giysi dağıtımı.

Temel ilkeler bellidir: Güvenli bir ikamet statüsü, eğitim olanaklarından eşit biçimde yararlanma, emek piyasasında eşit biçimde yer alabilme, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine eşit biçimde ulaşabilme, geleneksel kültürlerin korunabilmesi, yabancı düşmanlığından arınmış bir ortamda yaşama olanağının sağlanması, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamına katılabilme olanağının sağlanması.

Toplumun doğru bilgilendirilmesi, Suriyelilerin artık misafir olmadığı, daha kalıcı çözümler için devletin bazı planlamalar yapması ve bunları toplumla paylaşması gerekiyor. Mültecileri dışlama, ırkçılık, hınç gibi reaksiyonlardan korumak için devletin politikalarının açık, tutarlı, gerçekçi ve demokratik olması gerekiyor.

Toplumun orta sınıfı ve laik kesiminde Suriyeli mülteciler bir başka tedirginliğe yol açıyor. Kitlesele göç sonucunda AKP'nin yeni bir müttefik, hatta gelecekte oy deposu kazandığını düşünerek önyargılar geliştiriyorlar. İzmir bu tepkinin yoğun yaşandığı illerden biri. Suriyelilerin yaşam biçimleri, örneğin çok çocuk sahibi olmaları üzerinden yapılan acımasız eleştiriler aslında Türkiye toplumunda bir süredir devam eden kutuplaşmadan besleniyor.

Vatandaşlığın ulus devlet aidiyeti ile sınırlanmasını reddetmeyi başarırsak, ulus devletlerin etnik ve/veya dinsel totalitarizmin uygulayıcısı olmasını reddetmiş oluruz. Bunun yerine ulus devleti, bir arada yaşam iradesi için yeni gelenlerle de gönüllülikle ortaklaşabilen bir politik toplum formu olarak tanımlamak mümkün. Uygarlık 'yerleşme' ile başlar. Birilerinin yerleşme haklarını elinden aldığınızda aslında insanlığın bir kısmını insanlıktan çıkarıyorsunuz ve aslında bu bizzat insanlığı yok etmektir. Ulus ortak bir yerleşme kararından başka bir şey değildir ve yeni gelenlerin bu karara katılması ulusu yok etmez, tersine ulusu genişletir, güçlendirir.

Cem Terzi.

Vatandaşlığı kutsamaktan vaz geçmek lazım: Kişi vatandaştır, ama aynı zamanda insandır. 1789 Bildirgesi'nin başında 'İnsan ve vatandaş hakları' denmesinin nedeni budur. Devlet yokken de haklar vardı. Devlet ancak siyasal hakları garanti eder, biz insan olarak zaten belli haklara sahibiz. Devleti insanlar kurdu ve haklar insanlarındır. İnsan onuru ve insan hakları açısından herhangi bir vatandaşa ülkesini bırakıp başka bir ülkeye gelmiş bir mülteci, göçmen ya da sığınmacı arasında hiçbir fark yoktur. Milyonlarca kişiyi nasıl barındıracağınızı, nasıl okutacağınızı bilmeden Esad'a karşı kullanmak üzere kabul etmek insan onuru ile bağdaşmaz. Bu insanlara bakamayacağınızı bile bile AB'den siyasi imtiyazlar koparmak için geri gönderme anlaşmasını imzalamak insan onuru ile bağdaşmaz. AB ile ilişkiler kötü gidince "bu insanları gönderirim" diye şantaj yapmak insan onuru ile bağdaşmaz. İnsan olduğumuzu, önce ve sadece insan olduğumuzu, hiçbir zaman unutmamamız gerekir!

Erken Hıristiyanlıkta göç mefhumu: İnançları için yollara düşenler

Paulos'un asıl alameti farikası, durmadan gezerek, o kentten diğerine en zor koşullarda bile göç edip, inandığı şeyleri söylemeye devam etmesidir. Eğer Paulos, kentteki konforlu yaşamı bırakarak yollara düşmeseydi, ne o Aziz Paulos olurdu ne de Hıristiyanlık geniş coğrafyalara bu kadar kısa bir sürede yayılabilirdi.

Dr. Ali Özkan

Büyük Konstantinus'un, imparatorlukta diğer dinlere uyguladığı inanç serbestliğini Hıristiyanlığa da tanımasına dek, Hıristiyan amentüsünü benimseyenler bir dizi kıyım ve kovuşturmalara maruz kaldı. Pek çok kentte cemaate önderlik edenler şehit (martyr) edildi. Traianus iktidarında Roma'da şehit edilmiş Antakyalı İgnatius, Antonius Pius iktidarında şehit edilen Smyrnalı Aziz Polycarp ilk akla gelenler...

Yahudi dini ve Hıristiyanlık, görünmeyen ilahi bir güce iman ederek, yüzlerce yıllık Pagan inanç sistemini reddetmekteydi. İnanç dünyaları Yahudilik ve Hıristiyanlık öğretileri ile sarsılan Roma buna karşın, kentin sokaklarında, hamamlarında, tiyatrolarında, forumlarında gördüklerine inanmak isteyerek teminat aradı. Mevcut düzenin meşru ve ideal olduğunun görünmesi, inanılması hayati bir ihtiyaçtı. Bu doğrultuda özellikle MS 2'nci yüzyılda daha fazla tapınak, kült heykeli, pagan tanrılarının çeşitli tasvirlerini içeren anıtlar dikildi. İmparator kültüne ve resmi Roma dinlerine kurban kesmeyen Hıristiyanlar buna zorlandı. Literatürde 'kovuşturma dönemi' olarak bilinen, Hıristiyanlık karşıtı politikalar uygulamaya konuldu.

Aziz Polycarp freski.

Roma imparatorları, askeri ve siyasi bir lider olmakla beraber, çok tanrılı inanç dünyasında aynı zamanda bir tanrı olarak ibadet görmekteydi. Yani sözleri hem kanun hem de tanrı buyruğu olurdu. Adlarına tapınaklar yaptırılır, adaklar adanır, kurbanlar kestirilirdi. Hatta imkan olan yerlerde, imparatorlar adına yapılan tapınaklar kentlerin en görkemli yerlerine dikilir, kentin silüetini etkileyen, adeta o yerleşimi simgeleyen en önemli anıta dönüşürlerdi.

İmparator olsanız bile fanisiniz, sizden büyük tanrı var

Şimdi kendinizi imparatorun yerine koyun. Tek tanrılı bir din ortaya çıkıyor ve sizin egemenlik alanlarınızdan birisini elinizden alıyor. Hatta o dine

yüklenen anlam öyle güçlü ki, çağınızın en güçlü kişisi olmanıza bile engel oluyor. Çünkü imparator olsanız bile siz bir fani yani ölümlüsünüz, sizden büyük ve sonsuz bir tanrı var. Kim hükmetme gücünün bir kısmını kaybetmek, hatta başka bir ulu gücün karşısında yargılanmak ister ki?

Erken Hıristiyanlar kentlerin ve binaların neredeyse tamamına sirayet eden Roma pagan dininin takıntılı imge yığınınına maruz kaldı. Onlar paganlar arasında yaşamış, kentin açılım alanları olan cadde ve meydanlarında pagan tanrılarının tasvirlerine bakmış, paganlarla birlikte hamamlarda yıkanmış ve bazı durumlarda paganlara hizmet etmişti. 602–610 yılları arasında meydana gelen bir deprem Laodikya'yı vurduğunda, büyük bir caddede yer alan nymphaionda hala sadece bir Nike heykeli değil, aynı zamanda Zeus'un sevgilisi Ganymedes'in de yer aldığı bir rölyef sergileniyordu.

Tanrının ışığını aramak üzere yola çıkanlar için tüm bunlar gerçek bir çelişkiydi. Temelinde pagan dini ritüellerini barındıran tiyatro benzeri gösteriler bu nedenle uzak durulması gereken yerler olarak benimsenirdi. Tertullianus, çeşitli eğlence gösterileri tertiplenen tiyatrolarda en masum içerikli gösterinin dahi, tanrının ışığını arayan Hıristiyan için zamanı boşa geçirmek olduğunu düşünüyordu. Üstelik bazı tiyatro ve amphitiyatrolarda Hıristiyanların infaz edilmesi, bu mekanların şeytani ruhların esaretinde kötülük yuvaları olarak algılanmasına neden oluyordu.

Antik kentler, tiyatrolar dışında seyredilecek ilginç pek çok aktiviteye ev sahipliği yapıyordu. Kenti ziyaret eden imparator ve valiler, meziyet sahibi retorikçiler, çeşitli pagan tanrılarının adak heykelciklerini satan dükkanlar, sergiler, tanrılara sunulan kanlı kurban törenleri, sokak gösterilerinin tamamı bir kentin kalabalık şehir manzarasının parçasıydı. Kısacası sokak bir açılım alanı olarak dış yaşamın bir sahnesiydi. Hıristiyan öğretisi, pagan motiflerle yoğrulmuş bu tür alanların iç dünyaya yönelmeye engel teşkil ettiğini düşündü. Sokaklar 'ahlaksızlıkların' girdabına kapılma tehlikesi arz eden yerlerdi. Farklılıklardan beslenen kamusal alanlar tekinsiz yerler olarak algılandı. Tanrının gerçek ışığını arayan gözler, pagan göstergeleri görmenin vicdani rahatsızlığını tattı. Kilisenin nihai zaferine dek yani imparator ve kilisenin ortak hareket ederek, yeni bir toplum inşa ettikleri sürece değin, Hıristiyanlar bu çelişkilerle yaşadılar.

İmparator, gözle görülmeyen tanrı ile tek başına mücadele edemez

Roma imparatorlarının, Hıristiyanlığın yükselişi ile beraber neden kentlerdeki kamusal alanları, tiyatroları, caddeleri tanrı ve tanrıçaların heykelleriyle, eski mitolojik konuların bezemeleriyle doldurduğunu rahatlıkla tahmin edebilirsiniz. Kendi tanrılığı elden gitmekte olan imparator, gözle görülmeyen bir tek tanrı ile tek başına mücadele edemez. Çünkü tanrılığını ön plana çıkartmaya çalıştığı her seferde faniliği yüzüne vurulur, komik duruma düşürülebilirdi. Ancak, eski çok tanrılı inancın devam etmesini sağlamak işine gelirdi. Çünkü Zeus'a, Mars'a, Dionysos'a veya Venüs'e yani kısacası çok tanrılı pantheona tapılmaya devam edilirse, o da o kalabalık tanrı topluluğunun içerisinde kendine yer bulmaya devam edebilir, böylece tanrılığını sürdürebilirdi.

Bu şartlar altında Erken Hıristiyanlar kurtuluş ve özgürlükleri için terk-i dünya ettiler. Bütün gündelik yaşamın zevklerinden feragat ederek ıssız mağaralarına çekilenler, kurtuluşu umdular. İşte biz de bu yazıda, kendi konfor alanlarını inançları uğruna terk eden ve gönüllü bir göç yolculuğuna çıkan Hıristiyanları ele aldık. İlk olarak Efes'te (Ephesos) Yedi Uyurlar Mağarası'nda uykuya dalan Hıristiyanlardan bahsedelim.

Hikayenin ilk bölümü MS 3'üncü yüzyılda, Hıristiyanlara karşı baskı ve kovuşturma politikaları yürüten Decius iktidarında, Efes kentinde yaşayan yedi Hıristiyanın kentin dışındaki bir mağarada kapatılıp ölüme terk edilmesi işlenir. Hikayenin sonunda, Hıristiyan amentüsünü kabul etmiş yedi kişi, II. Theodosius iktidarında dirilir ve artık Hıristiyanlaşan Efes'e şaşkınlık içinde tanık olurlar.

Yedi Uyurlar tasviri.

"Ephesos'a gömülen yedi kardeşin hikayesi buradadır. Decius iktidarında Hıristiyanlara karşı zulüm olduğu zamanlar, yedi adam yakalanarak imparatorun huzuruna çıkarıldılar. Yedi adamın isimleri: Maksimianus, Malchus, Martinianus, Constantinus, Dionysius, Johannes ve Serapion'dur. İnançlarını terk etmeleri için çeşitli önerilere rağmen, asla kararlarından dönmediler. İmparator önce saygı duyarak, kararlarını düşünmeleri için zaman tanıdı. Ama yedi adam, kendilerini bir mağaraya kapattı ve günlerce orada yaşamaya başladı. İçlerinden biri, ihtiyaçlarını karşılamak için mağaradan ayrılır, alışveriş yapıp geri dönerdi. İmparator Ephesos'a tekrar geri geldiğinde, yedi adam Tanrı'ya bu tehlikeden kendilerini kurtarması için dua etti. Dua ettikten sonra, uzanıp uykuya daldılar. Mağarada kaldıklarını öğrenen imparator Tanrı'nın izniyle, girişin büyük taşlarla kapatılmasını emretti. İmparator şöyle bir ifade kullandı: Tanrılarımıza kurban kesmeyi reddedenler, orada ölsün." Giriş kapatılmadan önce, o sırada orada bulunan bir Hıristiyan, şehitlerin isimlerini kurşun bir levhaya yazıp, gizlice içeri attı. Yıllar sonra, kiliselere karşı barışın gelmesiyle, bir Hıristiyan olan Theodosius imparator oldu. O dönem, bir dirilişin olacağını inkar eden sapkın Sadukiler'in itikadı yayılmaktaydı. Daha sonra Ephesoslu bir adam, mağaranın bulunduğu dağda sürüleri için bir barınak inşa etmeye karar verdi ve ağlın duvarlarını örerken girişteki taşları devirdi. Her şeyden habersiz olan adam, mağaranın girişini açtı. Ancak, daha dipteki yedi adamın uyuduğu odayı fark etmedi. Rab, yedi adama yaşam nefesi verdi ve uyandılar. Sadece bir gece uyuduklarını zannedip, içlerinden bir genci yiyecek bir şeyler alması için gönderdiler. Genç adam kentin kapısına geldiğinde, görkemli bir haç görünce ve etraftakilerin Mesih adına yemin ettiklerini duyunca şaşkına döndü." (Gregory of Tours. Glory of the Martyrs, 2004: 87-88).

Yedi Uyurlar menkıbesi kovuşturma dönemlerinde fiziki ve dini baskılar altında gerilen Hıristiyanları anlamak için metoforik bir anlatıdır. Uyku veya ölüm, yeniden ayağa kalkış ve diriliş için gereklidir. Zor şartlarda inançlarını korumayı amaçlayan Hıristiyanlar, tanrının yardımı ile uyutulur. Hellen mitolojisinde *hypnos* ve *thanatos* sırasıyla uyku ve ölüm ile ilgili figürlerdir. Uyku ve ölüm, Gece Tanrıçası Nyks'ten olma iki kardeştir. Uyku ve ölüm kardeşler, sonsuz ve geçici uykuyu getirmekle görevlendirilmiştir. Uyuyan bir canlı, uyandığında dinç bir biçimde nasıl güne başlıyor ise, zulüm ve baskılar ile geçen günlerden kurtulmak, gerçek imanla daha güçlü ayağa kalkmak için uyumak-ölmek gerekir. En sonunda mağaradaki gençler İsa'ya yemin eden bir kente gözlerini açarlar. Artık kovuşturma dönemi bitmiş, imparatorluğun başında devleti Hıristiyan itikadına uygun bir şekilde yöneten bir idareci vardır. Diriliş mucizesi gerçekleşmiştir.

Mağaraya çekilmeyi, Platon'un Devlet eserinde aktardığı alegori ile kıyaslamak mümkün. Bu alegoriye göre; mağaraya zincirlenen üç tutsak, hayatları boyunca bu mağarada tutulur. Mağara girişine sırtları dönük vaziyette yaşarlar. Dış dünya ile temasları ancak çeşitli sesler ve mağara girişinden gelen, duvarlara yansıyan gölgelerdir. Tüm nesnelere bu gölgeler ve yansımalarla tanımlarlar. Günün birinde tutsaklardan biri zincirleri kırar ve özgür kalır. Hiç görmediği dış dünyaya adım atar. Mağara dışına çıktığında gerçek ışıkla gözleri kamaşır ve geçici körlük yaşar. İşte Hıristiyan öğretisi gerçek ışık-tanrının ışığı ile kör olmayı kurtuluşun yol haritası olarak sunar. İman edenler gündelik yaşamın biçimleri olan gölgelere bakmamalıdır. Dünyevi ve kamusal yaşama alıdırış etmeyen bu Hıristiyan bakışı, Orta Çağ'da bambaşka kentler yarattı. Roma'nın çok çeşitli renkli kamusal yaşamı yerini, ağırlıklı kilise merkezli bir kente bıraktı.

Paulos Mağarası iç dünyaya yönelmek için düzenlenmişti

Efes'te dış dünyanın farklılıklarına sırt çevirenlere ait bir başka mağara daha var. Bülbül Dağı'nın kuzey yamacında, 80 metre yükseklikteki bu mağara Paulos Mağarası olarak isimlendiriliyor. Ziyarete çoğunlukla kapalı olan bu mağara aslında yapay bir mağaradır. Celsus Kütüphanesi ve Embelos meydanına yukarıdan bakan mağara, Efes'in en merkezi noktalarından birinde, kalabalık insan sürkülasyonundan uzakta, iç dünyaya yönelmek için düzenlenmişti. Mağarayı bir başka önemli kılan unsur, duvar resimleridir. Eski ve Yeni Ahit'ten bilinen anlatılar görsel olarak duvar resim kompozisyonunda yer almıştır.

İshak'ın kurban ediliş sahnesi (Foto: A. Özkan).

Girişte İshak'ın kurban edilme girişimini konu edinen resmin tam karşısında, mağaraya ismini veren Paulos ile Azize Thekla konulu resim yer alır. Kompozisyonun ortasında Paulos oturur vaziyette, kucağında bir el yazması ile gösterilir. Sağ elini havaya kaldırmamasından yola çıkarak bu kompozisyonun bir ders-vaaz sahnesi olduğu yorumlanır. Paulos, alını açık ve ikiye ayırık sakalı ile tasvir edilmiştir. Sağ tarafta bir pencere açıklığında Thekla yer alır. Cepheden tasvir edilen Thekla bakışları ile vaaz eden Paulos'u pür dikkat dinler gibidir. Sahnenin solunda ise siyah boya ile ismi de yazan Theoklia yer alır. Bu kadın Thekla'nın annesidir.

Ephesos Paulos Mağarası: Ortada Paulos, solda Thekla, sağda Theoklia (Foto: A. Özkan).

Thekla (Konya), İconium'da yaşayan nişanlı pagan bir genç kadındır. İconium'a gelerek öğretilerini paylaşan Paulos burada bir dizi vaaz verir. Bu vaazların birinde evlenmeme ve bekaret üzerine konuşurken, Thekla konuşmalara kulak verir. Vaazların etkisiyle, dünya nimetlerine ve gündelik zevklere sırt çevirmeye karar verir. Sonunda annesinin itirazlarına rağmen nişanı atar ve Paulos'un peşinden gider. Hıristiyanlık tarihi için özel bir öneme sahip olan Thekla, vaaz veren, hastalara şifa veren, kötü ruhları kovan bazı mucizevi yetileri olan saygın bir figürdür. Dönem kaynaklarının aktarımlarına göre, Hıristiyan topluluğuna öncülük eden bir lider imajı çizer. İlk kadın aziz olma özelliği taşır. Ephesoslular Erken Hıristiyanlar, azizenin haya-

tındaki dönüm noktasını ve kurtuluş yolunu temsil eden duvar resim kompozisyonunu sipariş ederek, iç dünyalarına yolculuk için seçtikleri bu yerde inzivaya çekilmiş olmalı. Bu mekan, tanrıyla en yakın birleşim için mücadele ettikleri yer olur.

Efeslilerin Artemis'i uludur!

Mağaraya resmedilen Paulos, Efes tarihinde öne çıkan figürlerden biriydi. Dini yaymak ve vaaz vermek için yolculuklara çıkan Paulos, Hıristiyan kültürünün temelinde olan, maneviyat için yerinden olma ve vatansızlık felsefesine göre hareket etti. Yerleşik ve konforlu hayata küserek, İsa'nın mütevazı yaşamını örnek alarak, sadece dini yaymak için yola çıktı. Yolda olmak, tanrıyı aramak her şeyin temeliydi. Karşılaşılan çileli sonuçlar bu arayışın bir parçası olarak görüldü. Yeni Ahit-Elçiler'in İşleri'nde, Efes'e gelen Paulos'un, tiyatrodan linç girişimi ile karşılaştığı aktarılır. Tiyatroyu dolduran kalabalık, hep bir ağızdan kentin kadim tanrısı Artemis'i savunur: Efeslilerin Artemis'i uludur!

Hıristiyanlık yayılırken, Thekla dünya nimetlerine düşkün bir pagan, Paulos ise, hayatının ilk yıllarını bu yeni dine inananları avlamakla geçiren azılı bir Hıristiyan düşmanıdır. Ancak ikisi de tanrının inayetiyle mucizevi bir biçimde dönüşürler. Önceki hayatlarının tam zıttı bir 'yeni hayat' sürerek hem iyi birer Hıristiyan olurlar hem de dini hiyerarşide en üst basamaklara tırmanırlar. Thekla'nın ilk kadın aziz olması gibi Paulos da bu yeni dini yaymak için gösterdiği çabaların sonucunda gayri-resmi 13'üncü Havari olarak anılacaktır.

Yeni bir din hakkında şüphesi olan, özellikle de kalabalıklar içinde, önemsiz, herhangi bir kişi olarak yaşayan yüzbinlerce insan için ne güzel bir davet; yaşın, cinsiyetin veya geçmişinizin bir önemi yok. Kendinizi tanrının şefkatine bırakarak iyi bir dindar hatta önemli bir insan olabilirsiniz. Kim böyle bir fırsatı geri çevirir ki?

Bu arada Paulos'un asıl alameti farikası, durmadan gezerek, o kentten diğere en zor koşullarda bile göç ederek, inandığı şeyleri söylemeye devam etmesidir. Eğer Paulos, kentteki konforlu yaşamı bırakarak yollara düşseydi, ne o Aziz Paulos olurdu ne de Hıristiyanlık geniş coğrafyalara bu kadar kısa bir sürede yayılabilirdi.

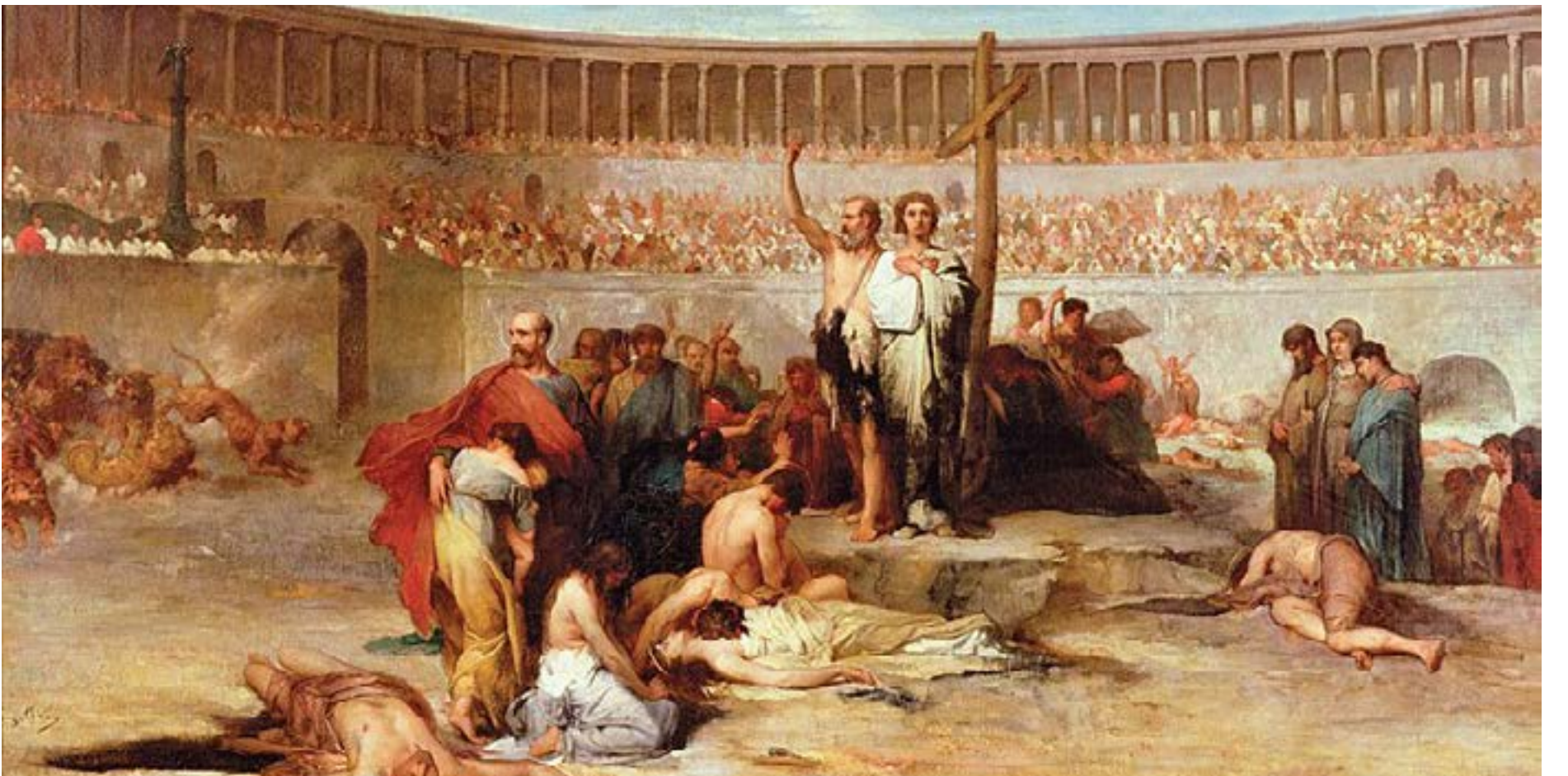
Paulos sonrası Efes'e gelen bir diğer Hıristiyan figür İoannes olur. İoannes Celile bölgesinde doğmuş, babasının ismi Zebedee, annesinin ismi Salome'dir. 66 yılı civarında Kudüs'te Roma saldırıları başladığı sıralarda, yanına aldığı bir grup Hıristiyan ile yola çıkar ve sonunda Efes'e ulaşır. O sırada Efes'te Paulos'un mektupları ve çabaları ile küçük de olsa bir Hıristiyan topluluğu yaşıyordu. İoannes kentte otuz yıl kadar, Efes'in Hıristiyanlarına piskopos olarak hizmet eder ve İncil yazarlığı yapar. Hagiografi yazarlarından Tourslu Gregor, İoannes'in İncil'i kaleme aldığı mekan hakkında detaylar verir. Yapı, dört duvardan oluşmakta, çatısız, orta büyüklükte ve olasılıkla harabe hale gelmiş eski bir mekandır. Gregor yapının özellikle çatısız oluşuna vurgu yapar. İoannes burada birçok kez halka açık dua eder. İncil'i yazmayı bitirene kadar da üstü açık bu yere yağmur yağmaması gibi bir mucize gerçekleşir. İoannes, İncil'i yazmayı tamamlayıp görevi bittiğinde daha hayatta iken bir mezara indiği ve üzerinin toprakla örtülmesini emrettiği rivayet edilir.

Bu mezar zamanla Efes'in en kutsal ziyaretgahlarından biri haline geldi. Daha sonra İustinianus'un anıtsal bir bazilika inşa edeceği bu kutsal yer, hac yolculuklarına çıkan inanç sahiplerinin uğrak noktalarından biri oldu. Bugün Selçuk ilçe merkezindeki Ayasuluk Tepesi yamacında bulunan anıtsal bazilika, ihtişamlı sur duvarları ile yüzlerce yıl hacıların ziyaret ettiği, konakladığı korunaklı bir yer olarak varlığını sürdürdü. Hacılar, dinsel görmenin sadece kutsal metinlerdeki sözleri okumakla yetersiz olacağını düşünüp, kutsal kitaplarda konu olan mekanları yılmadan ziyaret ettiler. Tıpkı erken dönemlerde konfor alanlarını terk edip göç edenler gibi... Yola çıkmak, bakmak ve aramak; az yemek yiyen, sadece ekmek ve tuzla yaşamını sürdüren keşişleri hatırlamaktır. Hacılar, şaraba ve ete el sürmeyen, gerekmediğinde yıkanmayan, dönemin lüks bir teknolojisi olan hamamlara yüz çeviren, bir şilte üzerinde yatmayı tercih eden bu keşişlere öykünürler. Yola çıkmak, yerinden olmak ve de yolun tehlikelerini göze almak kuşkusuz dönemin Hıristiyanları için önemli adledilmiştir. Belki de yola çıkmak mevcut koşullardan daha iyisini umut etmek, iyiyi hayal etmektir. Emir Kusturica'dan ödünç alarak şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Hayalleri olmadan bir insan ne işe yarar? Çatısı olmayan bir kilise, sesi çıkmayan bir çan olabilir mi?

Ayasuluk Tepesi ve Aziz İoannes Kilisesi (Efes Müzesi Arşivi).

Kendi memleketlerini terk ederek, inancının peşinde diyar diyar gezen bu kişilere, günümüz iletişim fakültelerinde birer kürsü versek az bile. Çünkü modern araştırmaların ortaya açıkça koyduğu gibi; herhangi bir hammadde, ürünün veya aletin ya da bilginin, sevginin veya inancın, kendi kendine yaptığı bir yolculuk yoktur. Tüm bunlar, kendini adanmış bir göçmen ruhun yolculuğunda temas ettiği diğer ruhlara ışık saçması ile yayılır. Ne demişler? Aydınlık bulaşıcıdır! Ayrıca, tabii ki önemli olan varlığın yer değil, yolda olmaktır.

Martyr edilen Hıristiyanlar (Eugene Thirion).

Bir yardan yuvarlanan taşlar

Zorunlu göçe maruz kalan insanları bir yardan aşağı yuvarlanan taşlara benzetmek mümkün, zira daha ne kadar yuvarlanacakları, nerede duracakları halen meçhul!

Pakrat Estukyan

Agos Gazetesi Yazarı

İnsanların yerleşik oldukları yerleri gönüllü veya gönülsüz terk etmelerini ve yabancı illere ya da daha doğru ifadeyle yaban ellere gidişlerini tanımlayan sözcük 'göç'. Buradan türeyerek sözlüklerimize giren 'göçer', 'göçmen', 'göçebe' gibi tanımları da not etmeli. Aynı şekilde 'iltica', 'mülteci', 'sığınmacı', 'gurbetçi' tanımlarını da göç olgusuyla ilişkilendirmek gerekir. Sürülmekten türeyen sürgün veya hicretten türeyen tehcir ifadelerini de unutmamalı... Kolonileşme, diaspora, yani bütünden kopma halini, gettolaşmayı da bunlara ekleyelim.

Tüm bu tanımları Ermeni halkı özelinde incelediğimizde ise tarihin farklı dönemlerinde bu tanımlara denk düşen birçok yaşanmışlık örneklerine rastlarız. Ermenilerin anayurdu, Ararat Dağı eteklerinden başlayarak günümüz Türkiye coğrafyasında 'Doğu Anadolu Bölgesi' olarak tanımlanan alana doğru bir yaygınlık gösterir. Batı Ermenistan olarak tanımlanan bu alanın batıya doğru uç noktaları Sivas'ın doğu ilçelerine, Suşehri'ni ve Şebinkarahisar'ı içine alacak şekilde Divriği ve Zara'ya kadar varır.

Doğu Ermenistan tanımı ise günümüz Ermenistan topraklarını, Gürcistan egemenliğindeki Akhalkelek'i ve güneyde İran'ın kuzey eyaleti Azerbaycan'ın Maku, Tebriz, Culfa, Karabağ, Urmiye ve Salmast kentlerini ima eder. Ancak zaman içinde hem batı hem de özellikle ticari ağlar geliştirmek üzere doğuya doğru Singapur'a veya Hindistan eyaletlerine kadar yayılan bir Ermeni varlığından söz etmek de mümkün.

İpek Yolu güzergahındaki ticaret etkinliği, ilk kolonileşme örneklerinin de şekillenmesine yol açtı. Ermenice ile basılan ilk gazetenin, 'Azatarar'ın Hindistan'ın Madras kentinde yayınlanması asla bir tesadüf değil, şartların gerekliliği ile ilgilidir. Ancak Ermeni ulusu tarihinde göçlerin yeri gibi bir konuyu incelemeye başladığımızda, tarihin sayacını çok daha eskilere taşımak gerekiyor.

Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimseyen ilk ülke Ermenistan Ermeni resmi tarih anlatımı, 4'üncü yüzyılın hemen başlangıcında halkın Hıristiyan inancını benimsediğini yazar. Bu anlatıya göre, Kapadokya'dan gelmiş bir misyoner olan Krikor Lusavoriç (Aydınlanmacı Grigor) tutuklanıp kör bir kuyuya hapsedilir. Ancak onulmaz bir hastalığa yakalanan Ermenistan kralı Dırtad'ı iyileştirmesi üzerine, kral bu keşişin dinini kabullenir ve böylece Ermenistan, dünyada Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimseyen ilk ülke olur.

Karabağ'dan binlerce Ermeni, Ermenistan'a göç ediyor.

Oysa toplum açısından eski inancın terk edilmesi oldukça sancılıdır. Sarayın gücünü arkasına alan Krikor Lusavoriç tüm Ermenistan'da pagan mabetlerini yıkarak onların yerine kilise inşa etmeye girişince, çok büyük bir tepkiyle karşılaşır. Yeni din, topluma zorla kabul ettirilmeye çalışılırken, uzun erimli savaşlar ve bunlara bağlı kıyımlar resmi tarih anlatımında yer almazlar. Oysa bu konudaki direnç 9'uncu yüzyıla kadar sürer, Tendürek ayaklanmalarına ve Pavlikyan hareketine zemin hazırlar. Bu isyanlara katılanlar

alınlarına tilki dövmesi dağlanarak cezalandırılır, ekmek dahi bulamaz hale getirilir. Sonucu ise bu kez Batı'ya doğru, Transilvanya dağlarını aşarak, ta Orta Avrupa ülkelerinden Polonya'ya uzanan bir göç akını olur.

Ticari ilişkilerin yol açtığı kolonileşme göçlerinin yanı sıra doğal afetler ve savaşlar da halkın yaşadığı yerleri terk ederek yeni arayışlara girmesine yol açar. Örneğin, bir zamanların en gelişmiş kenti olan, krallıklara başkentlik yapan Ani, büyük bir depremin ardından kitlesel göçlere örnek sayılabilir. Ayrıca Arap istilaları, Timur ve Cengiz Han ordularının kırımları, Celali isyanları Ermenilerin imparatorluğun batı vilayetlerine göçünü tetikleyen en önemli etkenler arasındadır. Bu bağlamda İran İmparatoru Şah Abbas'ın Doğu Ermenistan'a yönelik bir işgal seferinde Culfa Ermenilerini topluca tehcire tabi kılarak İran'a götürmesi ve burada İsfahan kentinin inşasında kullanması yine tarihe düşülen bir not olarak anımsanmalı....

Ani'den göçün tek etkeni deprem değildir. Tarih içinde yaşanan pek çok savaşta Ani'yi fethetmek başlıca erek oldu. Her işgal sonrasında ise Ermenilerin bu tarihi başkentinden kitlesel göçler yaşandı.

Celali İsyanları Ermeni göçlerine yol açtı

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kitlesel Ermeni göçlerine yol açan bir diğer unsur ise Celali İsyanları'dır. Özellikle tarihi Ermenistan'dan Osmanlı ülkesinin batı vilayetlerine doğru yayılan Ermeni kolonilerinin oluşumunda Celali İsyanları'nın önemli bir yeri vardır.

Aynı yaklaşımla Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinapol'ü fethinden sonra, başta Kayseri olmak üzere birçok şehirden Ermenileri payitahtın imarı için zorla getirmesi de anılmaya değer bir diğer örnek olay. Ancak Ermeni tarihinde en önemli toplu göç hiç şüphesiz ki 1915 yılında Ermeni halkının soykırıma uğrayarak anayurdundan topluca kovulmasıyla yaşandı. Ermenilerin anayurt kaybının son örneği ise 2023 yılının 19 Eylül tarihinde, etnik temizlik amacıyla Dağlık Karabağ'a yönelik askeri operasyonla yaşandı. Sadece birkaç saat süren çatışmanın ardından Dağlık Karabağ yönetimi ülke nüfusunun tahliyesine karar vermek zorunda kaldı. Takip eden iki-üç gün

içinde 100 bin 632 Karabağlı Ermeni binlerce yıldır yaşadığı toprakları terk ederek Ermenistan Cumhuriyetine sığınmak zorunda kaldılar.

Tarih boyunca yaşanan zorunlu veya gönüllü göçlerin sonucu olarak, günümüzde Ermeni halkının sadece üçte biri Ermenistan'da yaşıyor. Siyasi anlamda önemli bir çekim merkezi olmakla birlikte, Ermenistan Cumhuriyeti Batı, yani Osmanlı Ermenileri için bir anavatan olmadı. Onlar bu ifadeyi halen Muş, Van, Sasun, Bitlis, Harput, Sivas, Diyarbakır, Adana, Maraş veya Musa Dağ gibi yerler için kullanmayı tercih ediyorlar.

Kitlesel göçlerin doğal sonuçlarından biri ise diasporaların oluşması. Esasen insanların göç ettikleri yabancı diyarda birbiriyle çelişen iki temel davranıştan söz edilebilir. Bunlardan ilki, örf ve adetleri, dili ve yaşam tarzıyla önemli farklılıklar gösteren bu yeni ortama uyum sağlama süreci. En temel tanımla 'entegrasyon' olarak adlandıracağımız bu uyum süreci bir veya en çok iki neslin bu yeni diyarda yetişmesiyle sağlanabilir. Ancak entegrasyon aynı zamanda yozlaşmaya, yani asimilasyona da dönüşme riski taşır. Bu durumda bir yandan yeni toplum içinde ayrımcılığa uğramadan yer edinme çabasıyla, aileden aktarılan kimliğini koruma gayreti karşılıklı olarak birbirini etkisizleştiren iki eğilim olarak bireyin yaşamını etkiler.

Bu çelişkili durum içinde göç edilen ülkenin toplumsal dokusu da önemli bir etmen olarak karşımıza çıkar. 1915 sonrası Ermeni diasporalarının şekillenmesinde Batı aleminin gelişmiş ülke toplumlarıyla, Orta Doğu ülkelerinin geri kalmış, en hafif tabiriyle gelişmekte olan toplumlarına uyum sürecinde önemli farklılıklardan söz edilebilir. Batı'da milliyetçilikten kaynaklanan bir dışlama, aşağılama, hakir görme eğilimine karşı, eklemlenen toplumlar önyargıları aşmak için entegrasyona hız verdiler. Buralarda egemen olan İngilizce, Fransızca veya Almanca gibi diller bir yandan da evrensel dil olarak algılandıkları için bunlara eğilim de kendiliğinden ve kolaylıkla sağlandı.

Diğer yandan İslam dininin egemen olduğu ülkelerde, Ermeni muhacirler bir anlamda kader ortakları olarak değerlendirildi. Sonuçta Orta Doğu halkları da 500 yıla ulaşan Osmanlı hakimiyetine karşı savaşmış, Arap milliyetçiliği şiarıyla Emperyalist Osmanlı işgalcilerini ülkelerinden kovmuşlardı. Bu kader ortaklığı Ermenilere yönelik bir empatinin de oluşmasına yol açtı.

Ne var ki Ermeniler, politik olarak Lübnan, Suriye, Mısır veya Irak gibi ülke toplumlarının bu hüsnükabulünü değerlendirmekle birlikte, söz konusu ülkelerde iç siyasete katılmamayı, getto halinde yaşamayı tercih ettiler. Aynı şekilde Arapçaya karşı da Batı dillerine gösterdikleri ilgiyi esirgediler.

Burada entegrasyonun eksikliği, Batı'da gözlemlenen asimilasyonun Orta Doğu ülkelerinde de oluşmasını engelledi. Bu anlamda Orta Doğu Ermeniler için ikinci bir vatan olmaya adaydı. Ne var ki Lübnan ve Suriye'de emperyalist komplolarla kızıştırılan iç savaşlar ve bunlara bağlı ekonomik yıkımlar bu ülkelerde yaşayan Ermeniler için yeni göç dalgalarına yol açtı. Beyrut ve Halep gibi şehirleri terk eden Ermeniler bir kez daha travmatik bir yurt yitimine uğradılar.

İsrail'in bombardımanı ve bölgeyi kuşatması sonrasında kuzey Gazze'den kaçan Filistinliler göç ediyor.

Gelecek, hepimizi kapsayacak göç hareketlerine işaret ediyor

Küresel ölçekte iklim değişikliklerine ve susuzluğa bağlı kitlesel göç ihtimallerinin, daha doğrusu öngörülerinin yaşandığı bir zaman dilimine vardık. Gelecek, hepimizi kapsayacak göç hareketlerine işaret ediyor. Yaşamsal bir tehdit söz konusu olmasa dahi, insanların salt daha müreffeh bir yaşam umuduyla göçmeleri yeterince sancılı bir meseleyken, kendi iradesi dışında zorla göçertilmenin ne kadar ağır bir travma olduğunu söylemeye gerek bile yok.

Zorunlu göçe maruz kalan insanları bir yardan aşağı yuvarlanan taşlara benzetmek mümkün, zira daha ne kadar yuvarlanacakları, nerede duracakları halen meçhul! Son yüz yıldan daha uzun bir süredir Ermeni bireylerin her bir nesli farklı bir şehrin mezarlığında gömülü. Bu anlamda babasının, hele hele dedesinin yattığı mezarlığa gömülmek Ermeniler için bir nimet haline geldi demek asla bir abartı olmasa gerek...

MÖ 7'nci yüzyılda Babil'den Asur'a beyin göçü

Tarih boyunca göçmenler bilgi aktarımında ve gittikleri yerde bu bilginin ilk elden kullanımında önemli roller oynadılar. Göçün trajikliği gibi bu göçe maruz kalanların yeni yerlerinde insanlığa yaptıkları muazzam katkılar ülkemizde olduğu gibi dünyada da güncelliğini koruyor. Bu öyle bir etkidir ki insanlığın kaderini değiştirebilir!

Assirolog Emel Demirdizen

Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Almanya

Farz edin ki günümüzden 2700 yıl önce bugünkü Irak merkezli Orta Doğu'nun önemli bir kısmında hüküm süren bir Asur imparatorusunuz. Dünya görüşünüzde 'tesadüf' diye bir konsept tanımıyorsunuz. Tanrıların gönlünü hoş tutarak elde ettiklerinizi onların dilinden anlamamanın karşılığı olarak görüyorsunuz. Hışırdayan her yaprağı, evinize dadanan haşaratı, tavandan damlayan su dahil yaşadığınız her durumu varlıklarından şüphe etmediğiniz tanrıların hükmünüzde verilmiş kararlarının alametleri sayıyorsunuz. Bu durumda çevrenizde bu alametleri anlayıp doğru yorumlayabilen ve geleceğe dönük öngörülerde bulunan insanları önemsemez misiniz? Sadece bunları algılayıp doğru yorumlamanız için bir nevi tercümana ihtiyacınız olacaktır. Bu şekilde belki başınıza gelebilecek büyük bir faciayı anlar, tedbirinizi önceden alıp sizi fazla etkilemeyecek şekilde yönlendirebilirsiniz.

Asur İmparatorluğu MÖ ikinci ve birinci binin ilk yarısında eski Yakın Doğu'nun en önemli politik ve askeri güçlerinden biriydi. Bu kudretli gücün imparatorları diğer çağdaş hükümdarlar gibi savaş, hastalık, göç, istila, kıtlık gibi felaketleri önlemek için fal bakan kahinler başta olmak üzere birçok konuda uzman bilginlere ihtiyaç duydular. Bu kahin ve bilginlerin yanında zanaatkar, müzisyen gibi kalifiye meslek gruplarının da askeri seferler sonucu kitlesele departasyonlarla farklı ülkelerden Asur'a getirildiklerini biliyoruz. Bu uygulamadan başka farklı ülkelerin kral ve yöneticilerinin imparatora hizmet etmeleri için kendilerine tabi kahin ve bilginleri Asur sarayına gönderdiğini de yazıtlar sayesinde öğreniyoruz. Bazen Asur imparatorunun kendisi de ünlü kahin veya bilginleri sarayına hizmet için istiyordu. Örneğin Yeni Asur'un güçlü Kralı Tiglath-pileser III kendisine bağlı Şubria Ülkesi (bugünkü Batman-Diyarbakır) kralından ünlü kuş falı kahini Parnialda'yı ister. Tiglath-pileser III Parnialda'dan Asur için hayati önemde olan Urartuların olası hareket ve saldırıları ile ilgili bilgi ister (Parpola 1993: XXXIV n. 4). Bu durum dönemin koşulları göz önüne alındığında bölgede emperyal bir güce sahip Asur'a yapılan zoraki bir beyin göçünü temsil ediyor. Çünkü kahin Parnialda Şubria hükümdarına bağlıydı ve onun emriyle Asur'a gidiyordu.

Aslında elimizde bir ülkedeki kahin ve bilginlerin toplu bir şekilde Asur sarayına hizmet için gönderilmesi ile ilgili çok sıra dışı bir olay örgüsü mevcut. Söz konusu beyin göçü Asur İmparatorluğu'nun en şaşıaalı dönemi olan MÖ 670'lere denk geliyor, yani krallığın yerle bir olmasından yaklaşık 60 sene öncesine... Kral Esarhaddon, o dönemin başkenti Ninova'da ikamet ediyordu. Saltanatı süresince imparatorluğun sınırlarını daha önce hiç olmadığı kadar genişletti, hatta Mısır'ı ele geçiren ilk ve tek Asur hükümdarı olarak tarihe geçti.

Zincirli (Sam'al) Steli: Solda devasa boyutta tasvir edilmiş Asur hükümdarı Esarhaddon, önünde dize getirdiği Mısır Firavunu ve bir vasal kral. Berlin Müzesi.

Sanherib Babil'i yağmalamakla felakete imza atmıştı

Esarhaddon'un babası Sanherib MÖ 689'da Babil'i ele geçirdi. Bugün Bağdat'ın güneyinde yer alan tarihte Asma Bahçeleri olarak bilinen eski Babil şehri kendi döneminde Mezopotamya'da siyaset, ekonomi, eğitim ve din gibi konuların merkeziydi. Mezopotamyalı bakış açısıyla Sanherib bu kutsal şehri yağmalamakla büyük bir felakete imza atmıştı. Babil Pantheonunun en önemli tanrısı Marduk'un tapınağını yağmalamakla kalmamış, aynı zamanda tanrının heykeli alıp Asur'a götürmüştü. Bu olaylardan sonra eski Mezopotamya dünyasına göre tanrıların gazabına uğraması sadece bir an meselesiydi. Esarhaddon'un sağlık durumunun tahta çıktığından beri kötü olduğunu biliyoruz. Büyük bir ihtimalle babası Sanherib'in Babil'de yaptıklarının vebalini çektiğini düşünüyordu.

Esarhaddon belki de bu nedenden dolayı bilgileri etrafında toplayıp tanrılardan medet umuyordu. Nitekim Babil'e karşı farklı bir tavır aldı. Babasının yıktığı şehri yeniden inşa edip Marduk'un heykeli Babil'e iade etti. Belki bu jestinden dolayı Babilli bilginlerle yoğun yazışmaları oldu ve bir kısmı günümüze kadar ulaştı. Bu karşılıklı sıcak ilişkilerin bir göstergesi de aşağıdaki mektup olmalı.

Bu tabletin alıcısı büyük bir ihtimalle Asur hükümdarı Esarhaddon'du. Mektupta kralın ismi doğrudan verilmemiş, sadece 'kral' ve 'efendim' diye hitap edilmiş. Assirologlar bulunduğu yer ve içeriği itibarıyla alıcının Esarhaddon olduğu kanaatine vardılar. Çivi yazısı

Babil Tanrısı Marduk ve kutsal hayvanı ejderha Muşhuşşu (Weißbach 1903).

Marduk—šāpik—zēri'nin Esarhaddon'a yazdığı mektubun sadece birkaç parçası. British Museum.

Sümerlerin icadı olsa da o coğrafyada birçok dile uyarlanmıştı. Bu örnekte ise Akadca yazılmış bir metinle karşı karşıyayız. Mektubun yazarının ismi ise *Marduk-šāpik-zēri*. Bu bilginin Babilli olduğunu isminden de anlayabiliyoruz: İsmi Babil tanrısı olan *Marduk* ile başlıyor. Öncelikle katip mektuba olağanüstü mütevaziliğini gözler önüne sererek giriş yapıyor:

“Kölen, *Marduk-šāpik-zēri*, ölü bir beden, [...] bir kafatası, kralın, efendimin, cesetler arasından kaldırıp atadığı daralmış nefes. Kralın yerine ben öleyim, efendim!”

Ardından tahsilinden bahsediyor. Kehanetlerle ilgili tüm tabletleri çalıştığını ve gökyüzünü gözlemleyerek kehanette bulunduğunu belirtiyor. Öğrendiğimiz üzere babasının mesleğini edinmiş. Tablet bu kısmı biraz kırık ve kendinden bahsederken saydığı her özelliği okuyamıyoruz. Fakat hasar görmemiş başka bir satırdaysa babasının ağıt yakma konusunda uzman olduğunu vurguluyor. Kendini ve uzmanlık alanlarını tanıttıktan sonra *Marduk-šāpik-zēri* 20 tane bilgiden bahsederek bunların Asur İmparatorluğu himayesi altında çalışabileceklerini savunuyor. Bu kişiler arasında Sümerce ve Akadca'ya hakim katipler, karaciğer falı bakan kahinler, büyücüler, hekimler ve yazarın kendisi gibi gök bilimcileri ve ağıt yakma uzmanları mevcut. Aralarında Asur'dan, Babil'den ve Elam'dan gelenler yer alıyor. Günümüz İran topraklarının güneybatısında yer alan Elam Ülkesi zaman zaman Asur ve Babil'e karşı savaşmış bir krallığa sahipti. Burada bahsi geçen Elamlı bilginlerin bu savaşlar neticesinde gerçekleşen deportasyonlar sonucu Babil topraklarına getirilmiş olmaları oldukça olası. Şimdi tablette sözü edilen meslek gruplarından birkaçına göz atalım:

Karaciğer falı kahini (Akadca *bārû, baru*)

Karaciğer falı Mezopotamya'da bir bilim dalı haline gelen ve binlerce yıl boyunca kendi dinamiklerini geliştiren bir disiplindi. MÖ 3'üncü binyıldan itibaren Mezopotamyalılar karaciğer falı bakarak geleceği ön görmeye çalıştılar. Günümüzde kahve falı bakmanın aksine, bu çok basamaklı ve seneler süren tahsil sonucu elde edilen bir uzmanlık alanıydı. Ancak tanrının karaciğere 'yazdığı' olumlu bir cevap neticesinde herhangi bir işe kalkışmak tavsiye ediliyordu. Mezopotamyalılar karaciğere 'tanrıların kil tableti' diyorlardı. İnsanlar nasıl kil tablete yazı yazıyorsalar, tanrılar da aynı şekilde karaciğerin belirli bölgelerini 'işaret bırakarak' insanla iletişime geçiyordu.

Fakat söz konusu karaciğer herhangi bir hayvanın organı değildi. Karaciğerin sahibi genelde bir erkek kuzu olurdu. Merak edilen soru, kuzu yaşarken kulağına fısıldanırdı. Ardından kuzu kurban edilir, karaciğeri incelenirdi.

Ağıt yakma uzmanı (Akadca kalû, kalu)

Muhtemelen çok eski zamanlardan süregelen ağıt yakma geleneğini Eski Yakın Doğu'da MÖ 3'üncü binyıldan itibaren yazıtlarda takip edebiliyoruz. Solo veya koro halinde ağıt yakan bu rahiplere çoğu zaman enstrümanlar da eşlik ediyordu. Kendileri ağıt yakarak tanrıların onlara bahşettiği bu yeteneği sergileyerek onların gönüllerini hoş tutuyor, kalplerini onarıyor ve her daim desteklerini esirgememeleri için dualar ediyorlardı.

MÖ 17'nci yüzyıldan kalma bu karaciğer formundaki üzeri Akadca çivi yazılı kil örnek kahinlik eğitimi amaçlı yapılmıştır. British Museum.

MÖ 7'nci yüzyıldan kalma Sanherib'in Ninova'daki sarayına ait duvar kabartması. Enstrüman çalan iki müzisyen. British Museum.

Büyücü veya sağaltıcı, (Akadca āšipu, ašipu)

Bu meslek grubu için literatürde zaman zaman 'egzorsist' tercümesiyle de karşılaşılabilir. Fakat günümüzde egzorsist denildiğinde akla ilk gelen kuşkusuz şeytan çıkarmadır. Ancak Mezopotamya'da bu büyücüler farklı disiplin-

leri içinde barındırıyordu. Aynı zamanda doktor, cerrah, psikolog, eczacı, şifacı ve daha fazlası olarak çalışıyorlardı. Bütün bu uzmanlık alanlarına hakim olmasının nedeni ise asıl görevinin elinde olan tüm kozları kullanıp hastalığı insanlardan uzak tutma çabasıydı. Hasta tedavisi sadece semptomları tedavi etmek değildi. Hastalığın kaynağını bulup yok etmek ve hastalığa yol açan varlıkları def etmek de bir o kadar önemsenmeliydi. Koruyucu tanrıların geri dönmesini sağlar ve semptomları ilaç vererek, merhem hazırlayarak, tütsü yakarak ve muska yaparak hafifletmeye çabalandı. Zaman zaman cerrahi girişimlerde de bulunabilirdi.

Mektubumuza geri dönersek burada uzman bir büyücüden bahsedildiğini görüyoruz:

"Sana Asur ülkesinden göçen *Aqrea*'yı yolluyorum [...] büyücülüğe/şifacılığa çok hakim!"

Büyücü (veya Sağaltıcı) *Aqrea* (Akrea) Asur'u tahsili için geri dönmek üzere mi terk etti yoksa özgür iradesi dışında mı yollandı? Asur göçmeni *Aqrea*'nın ne zaman ve hangi nedenlerden memleketi Asur'u terk edip Babil'e yerleştiğini bilmiyoruz.

Tabletin birçok yerinin kırık olmasına rağmen toplam 20 bilgiden bahsedildiğini *Marduk-šāpik-zēri*'nin mektubun sonunda eklediği şu cümleden öğreniyoruz:

"Kralın arzusuna layık, krala, efendime yararlı olacak ve kralın, efendimin arzusunu karşılayacağı garanti olan 20 yetenekli bilgin. Onları toplayıp krala vereceğim, efendim!"

MÖ 8'inci? yüzyıldan kalma bir muskanın orta frizinde iki balık kostümlü büyücü/sağaltıcı hasta yatağının birer ucunda yer alıyor. Louvre Müzesi.

Burada Asur'a gönderilen bu bilginlerin sonunu bilmiyoruz. Anlaşılan Eski Yakın Doğu'da zorbalığının ve buna bağlı üstün güç olmasının verdiği avantajla Asur bir çekim merkezine dönüşmüştü. İmparatorluk finansı ve desteği ile yürütülen bu bilimsel çalışmaların meyvelerini örneğin Esarhaddon'un oğlu Asurbanipal'ın kütüphanesinin kurulmasında, Asur'un mimari, askeri teknolojik, siyasi alanlarında ilerlemelerini görmek mümkün. Tarih boyunca olduğu gibi bilim, muktedirlerin emperyal amaçlarına hizmet eden etkili aygıt dönüşmekte ve tabii ki arada tüm insanlığı ilgilendiren keşiflere de imza atabilmektedir.

Bu mektup Esarhaddon'un iktidarda olduğu dönemde yazılmış, yani MÖ 680 ve 669 arası. Dolayısıyla mektupta bahsi geçen tüm bilginlerin ömürleri Asur İmparatorluğu'nun MÖ 610'larda çöküşüne şahit olmaya yetmedi. Fakat bir sonraki nesil mutlaka bu acı sonu yaşadı. Eğer hayatta kalmayı başardılarsa hayatlarına nerede ve nasıl devam etmiş olabilirler? Büyük bir ihtimalle *Aq-rea* ve diğerleri onlardan sonra gelen nesile mesleklerini aktardılar.

Eski Yakın Doğu'da imparatorluklar birer birer çökmüş olsa da sağ kalan insanlar farklı coğrafyalara bilgi birikimlerini ve uzmanlık alanlarını da beraberinde götürdüler. Zira Eski Yakın Doğu uyruklu bilginler Antik Yunan Çağ'ında bile karşımıza çıkıyor. Bu akımın en meşhur örneklerinden biri ise Berossos'tur. Babilli rahip ve astronom MÖ 4'üncü yüzyılın sonlarında ve 3'üncü yüzyılın başlarında yaşadı. Rivayete göre Kos Adası'nda Astrolog okulu kurdu. Yani mektupta bahsi geçen uzmanlıklardan bir kısmını yüzyıllar sonra farklı bir coğrafyada uygulanır şekilde bulabiliyoruz. Bu yabancı uzmanlar bize Eski Yakın Doğu ve çevresinin tahmin ettiğimizden çok daha kozmopolit bir doğaya sahip olduğunu ve imparatorlukların son bulmasına rağmen bilgi aktarımının son bulmadığını gösteriyor. Fakat bu sadece Eski Yakın Doğu için geçerli değil...

Tarih boyunca göçmenler bilgi aktarımında ve gittikleri yerde bu bilginin ilk elden kullanımında önemli roller oynadılar. Göçün trajikliği gibi bu göçe maruz kalanların yeni yerlerinde insanlığa yaptıkları muazzam katkılar ülkemizde olduğu gibi dünyada da güncelliğini koruyor. Bu öyle bir etkidir ki insanlığın kaderini değiştirebilir! Çoğu insanın bildiği gibi Yahudi asıllı Albert Einstein Nazi döneminde Almanya'yı terk edip Amerika'ya yerleşmek zorunda kaldı. Orada Manhattan Projesi'nde kendisi gibi Yahudi asıllı Alman göçmen bir aileden gelen Robert Oppenheimer ile beraber Atom bombasının gelişimine önemli katkılarda bulundu. İnsanlık için tarifsiz sonuçları olan korkunç bir trajedi olsa da İkinci Dünya Savaşı'nı bitiren Atom Bombası oldu...

Orta Çağ'ın Hıristiyan hacılarından, 21'inci yüzyılın Müslüman mültecilerine

Haçlı devletleri ve Kudüs Krallığı hiçbir zaman tam güvenli ülkeler olmasalar da Avrupa'dan göç aldıkları biliniyor. Hacdan dönüş esastı. Hacı olarak kalan yaşamını sürdürmek ise önemli bir ayrıcalıktı. Ama gerek gidiş gerekse dönüş yolunda büyük fireler verildiği de biliniyor. İklim koşulları, soygun çetelerinin saldırıları ya da hastalıklar en önemli ölüm nedenleriydi.

Siyaset Bilimci Zafer Yörük

Kutsal topraklara karayoluyla ulaşmak aylar alıyordu. Bu güzergah, yaklaşık 2 bin 500 kilometreydi.

Uluslararası göç denildiğinde akıllara küresel Güney ve Doğu'dan Batı'ya ve Kuzey'e göçün gelmesi olağandır. Bu, aynı zamanda geniş tanımıyla 'siyahların' yine geniş anlamıyla 'beyaz' ülkelere ulaşma çabası olarak da okunuyor. Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya kıtalarına doğru çok uluslu bir kitlesel hareket: Göç imgemiz böyle. Oysa tarihte bunun tersi yönde göçler de söz konusuydu. Bu metin, modernleşmeyi önceleyen Orta Çağ'da Avrupa'dan Asya ve Afrika yönüne özellikle de Orta Doğu'ya yönelen hac, seyahat ve göç hareketleri üzerinde yoğunlaşacak.

Hıristiyan hacılar

Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı içine alan Eski Dünya'nın geniş coğrafyasına bin beş yüz yıla yakın bir süre egemen olan Roma İmparatorluğu'nun MS 380 yılında Hıristiyanlığı resmi din olarak benimsemesiyle birlikte, hac amaçlı nüfus hareketlerinde bir artış gerçekleşti.

Daha öncesinde de tüccarlar ve seyyahlar imparatorluk toprakları boyunca meşhur Roma yolları üzerinde seyahat etmekteydi. Ayrıca Kudüs'teki tapınağa ulaşmak isteyen Yahudi hacılar ve İsa'nın çarmıha gerildiği topraklara ayak basmak isteyen Hıristiyan hacılar da elbette mevcuttu. Ama kutsal topraklara hac fikri ve imkanı, Roma'nın Hıristiyanlaşmasıyla birlikte yaygınlaştı.

Başlangıçta kutsal toprak hacıları, varlıklı kesimlerden oluşuyordu. Binlerce kilometre katederek Kudüs'e ulaşmak ve geri dönmek, aylar süren bir 'tatil' planı ve devasa kaynaklar gerektiriyordu. O kadar çileye katlanmak yerine günahlarından arınmak için kendi adına uşağını hacca gönderen Orta Çağ lordları bile kayıtlarda mevcut. Orta ve aşağı sınıftan günahkarlar için bizim kültürde türbeler ve ziyaretler olarak bildiğimiz daha ekonomik hac imkanları vardı. İngiltere'de Canterbury Katedrali, İspanya'da Santiago de Compostela Katedrali ve İtalya'da Roma-Vatikan bu yüzlerce ulaşılabilir kutsal yer arasında en ünlüleriydi. Kutsal topraklara yani Kudüs'e gitmek bir ayrıcalıktı ve her babayiğidin harcı değildi. (Babayiğit demişken, Kudüs hacıları arasında başından itibaren kadınların da olduğu, yobaz Hıristiyan hacıların bu konuda Kilise otoritelerine yazdığı birçok şikayet mektubundan anlaşılıyor. Yani buradaki 'babayiğit' kelimesi, cinsiyetçi çağrışımından farklı anlamda kullanılmıştır.)

Kutsal topraklara haccın iki rotası vardı: Karadan ve denizden. Sert doğa koşullarıyla mücadele ederek Alpler'i geçmek, her iki rotayı seçenler için de büyük sorun oluşturuyordu. Karadan gidenler, Avrupa'yı bitirince Balkanlar'da büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı. Hacılar, Konstantinopolis'e vardıklarında rahat bir nefes alıyor, buradan Anadolu içlerine doğru tekrar yola koyularak Antakya'ya oradan da Levant'a geçiyorlardı. Deniz yolunu tercih eden hacılar, kıta Avrupası ve Britanya'nın her yanından yola çıkarak Roma'yı ziyaret eder ve ardından Venedik'te toplanırlardı. Buradan gemilerle yola çıkılır ve Kıbrıs'ta mola verildikten sonra Jaffa (Yafa) ya da İskenderiye limanlarından birine doğru yolculuk devam ederdi. Bu gemi yolculuğu beş hafta sürer ve oldukça zorlu geçerdi. Son durak olan Kudüs ve civarında (Filistin) genellikle iki ila altı hafta geçirdikten sonra çileli bir dönüş yolculuğu başlardı.

Akdeniz üzerinden Levant sahillerine ulaşmaya çalışan hacı tekneleri.

Haccın ekonomisi, zamanımızın turizm sektörü gibi oldukça karlıydı. 2 bin 500 kilometre civarında ölçülebilen uzun bir güzergah boyunca konaklama tesisleri (hanlar) oldukça iyi iş yapıyorlardı. Yoksul hacılar manastırlarda konaklayabiliyorlardı. Kudüs ve Filistin, hac nedeniyle de refah içinde bir coğrafya haline gelmişti. 7'nci yüzyılda bölgeyi ele geçiren Müslüman Araplar, bu sektörü sürdürmekte hiçbir sakınca görmedi. Hıristiyanların Müslüman kontrolündeki topraklara hac ziyaretlerinin devam etmesine izin verdiler. Bazı tatsızlıklar yaşanmıyor değildi. Örneğin, Fatımi Halifesi el-Hakim bi-Amr Allah, Kutsal Kabir Kilisesi'nin yıkılmasını emretti; ancak onun yerine geçen Emir, Bizans İmparatorluğu'nun kiliseyi yeniden inşa etmesine izin verecekti.

Orta Çağ hacılarını resmeden bir Orta Çağ tablosu.

Bütün tarihi kaynaklar Selçuklu Türklerinin Anadolu'da kontrolü ele geçirmesiyle birlikte bu 'turistik' dengelerin değiştiğini gösteriyor. Selçuklular, Orta Asya menşeli bir mülteci akınıyla birlikte gelmişlerdi. 10'uncu yüzyıldan itibaren Türkler Anadolu ve Mezopotamya'ya yerleşmeye başladılar. Selçuklular yalnızca Bizans'ı ve Konstantinopolis'i tehdit etmekle kalmadılar aynı zamanda Anadolu'daki ticaret ve hac yollarında terör estirmeye başladılar. Haçlı seferlerinin en önemli gerekçelerinden biri buydu. 11'inci yüzyılda bir Selçuk beyi, Fatımilerin kontrolündeki Kudüs'ü fethedince hac güvenliği de ortadan kalkmış oldu.

Haçlı Seferleri

Papa, 1095 yılında haçlı seferi çağrısını yaptı. 1096'da 'halk haçlı seferi' adı verilen bir trajedi yaşandı. Bu, hacı ile haçlının birbirine karıştığı bir vakaydı. Avrupa'yı köy köy dolaşarak on binlerce yoksulu ardına toplayan bir keşiş, (Peter) hac güzergahı boyunca işgal ve yağma yaparak Konstantinopolis'e ulaştı. Oradan hemen Anadolu'ya geçtiler ve pek fazla yol kat edemediler Selçuklu birliklerinin saldırısıyla tamamen imha edildiler.

Keşiş Peter'in 'halk haçlı seferi'. Histoire Universelle kitabı içinde. (MS 1286)

Asıl Haçlı Seferi 1097'de başladı ve yol boyunca uzun çarpışmalar sonucu 1099'da Kudüs kuşatılarak ele geçirildi. Büyük katliam ve yağma gerçekleşti. Levant boyunca ve Filistin'de Edessa (Urfa), Antakya, Trablus ve Kudüs devletleri kuruldu. 200 yıl süren haçlı egemenliği boyunca Anadolu rotası neredeyse bütünüyle kapandı ama hac popülerleşti. Venedik-Yafa rotasında artık yoksul hacılar da seyahat edebiliyordu.

Haçlı devletleri ve Kudüs Krallığı hiçbir zaman tam güvenli ülkeler olmasalar da Avrupa'dan göç aldıkları biliniyor. Hacdən dönüş esastı. Hacı olarak kalan yaşamını sürdürmek ise önemli bir ayrıcalıktı. Ama gerek gidiş gerekse dönüş yolunda büyük fireler verildiği de biliniyor. İklim koşulları, soygun çetelerinin saldırıları ya da hastalıklar en önemli ölüm nedenleriydi. Bir de kutsal topraklara ulaştıktan sonra geri dönmeyip orada yerleşmeye karar verenler vardı. Avrupa'dan Orta Doğu'ya doğru Haçlı Seferleri sonucu artan nüfus hareketliliği, Hıristiyan kitleler içinde geri dönmeyip kalanlar ve yerleşenler olması sonucunu getirdi. Kudüs, Filistin ve Levant liman kentlerine yerleşerek hanlar açıyor, dindar olanlar manastırlar kuruyorlardı. Ayrıca bölgede iş kurarak yerleşenler de çoktu. Bölgenin zaten başından beri büyük bir Koptik (Kıpti), Asuri ve Ortodoks nüfusu vardı. Aslında Haçlı Seferleri öncesinde Levant, Filistin ve Mısır nüfusu içinde Hıristiyanlar çoğunlukta idi. Avrupalı Hıristiyanlardan bazıları bölgeye yerleşerek bu kesimlerle kaynaştılar. Toplamda, Avrupa-Orta Doğu arası adeta bir mülteci akını gerçekleşmişti.

Haccın da Haçlı Seferleri'nin de hedefinde Kudüs şehri vardı.

Haçlı Seferleri sırasında çok sayıda Avrupalı hacı ve asker, günümüz İsrail'ini, Filistin ve Suriye'yi, Lübnan ve Ürdün'ün bazı kısımlarını kapsayan kutsal topraklara seyahat etti. Bu hacılar Kudüs'e giderken sıklıkla çeşitli bölgelere geçici veya yarı kalıcı olarak yerleştiler. Bazıları hac yolları üzerinde veya stratejik öneme sahip alanlarda topluluklar veya tahkimatlar kurarak, arkalarında izler bıraktılar:

“Orta Doğu’ya yapılan Haçlı Seferleri, Orta Çağ Avrupa tarihinde çok önemli bir dönemdi. 12 ve 13’üncü yüzyıllarda yüzbinlerce Avrupalı ya askeri seferlerle, hacı olarak ya da ticaret amacıyla Doğu Akdeniz’e seyahat etti. Birçoğu oraya yerleşti ve şu anda Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Ürdün ve Kıbrıs’ın bir parçası olan kıyı boyunca karada kurulan Frenk devletlerinde yaşamayı sürdürdü.” (Mitchell and Millard)

Haccın, Haçlı Seferleri’nin ve bölgede kurulan Hıristiyan krallıkların, iki yüzyıl gibi görece kısa bir dönemi kapsasa da kalıcı sonuçları olduğu söylenmelidir. Günümüzde ters yönde yaşanan göç ölçeğinde olmasa da o günün toplam insan nüfusu dikkate alındığında, Orta Çağ’da Avrupa’dan Orta Doğu’ya yapılan hac, seyahat ve askeri seferlerin, büyük bir göç ve yerleşim hareketi olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Yukarıda alıntılanan araştırma, Kudüs Haçlı Krallığı’na ait iki popülasyon içinde, kimin Avrupa’da doğduğunu, kimin Orta Doğu’dan geldiğini tespit etmeye çalışıyor.

“Haçlı topraklarından çıkarılan iskelet kalıntılarından dış minesini üzerinde oksijen ve stronsiyum kararlı izotop analizleri yapıldı. (Günümüzde İsrail sınırları içinde bulunan) Caesarea (Kayserya) şehrinin nüfusu içinde Avrupa doğumlu bireylerin (muhtemelen 19/20, ama en az 13/20) hakim olduğu ve az sayıda yerel halkın bulunduğu saptandı. Yerel halkın çok daha yüksek bir oranı oluşturması beklendiği için bu şaşırtıcıydı... Bu bulgular ışığında, Haçlılar döneminde Levant kıyısındaki Orta Çağ şehirlerindeki nüfus sosyal yapısına ilişkin geçmiş tahminleri artık yeniden düşünmeliyiz.” (Mitchell and Millard)

Kültürlerarası etkileşimlerle ilgili tarihsel kayıtlar ve araştırmalar, Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı yerleşimciler ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki yerel halklar arasında karma evlilikler ve kültürel alışveriş örneklerinin olduğunu gösterir. Geleneklerin ve uygulamaların harmanlanmasıyla sonuçlanan belgelenmiş evlilikler ve kültürel asimilasyon vakaları vardır. Bu etkileşimlerin ve yerleşimlerin kesin boyutu, tarihi belgelerin sınırlılığı nedeniyle somut sayılarla ölçülemez de mimari kalıntılar, tarihi metinler ve arkeolojik bulgular, Orta Doğu ve Mısır civarında Avrupalı yerleşimcilerin varlığına ve etkisine dair kanıtlar sağlıyor. Bu etkileşimler, Haçlı Seferleri’nin ardından da varlığını sürdüren karmaşık bir kültürel alışveriş ve miras dokusuna katkıda bulundu.

Günümüzde asimilasyon ya da entegrasyon gibi adlarla da anılan mültecilerin içine geldikleri kültüre uyum sorunlarının o dönemde de yaşanmış olması olağandır. Yalnızca Doğu Kiliseleri ile Latin Kilisesi arasındaki inanç ve ibadet farkları değil Müslümanlıkla etkileşimde de ilginç sonuçlar oluşmuştu. En ilginç örnek, Tapınak Şövalyeleri'nin Müslümanlığa asimile oldukları iddiasıdır. Bu iddia birçok kaynakta geçer. Fatımiliğin sapkın ya da militan bir kolu olarak bilinen Haşhaşilerle Tapınak Şövalyeleri'nin birlikteliği yalnızca Abbasi hilafetine ve Selahaddin'in iktidarına karşı bir siyasi ittifaktan ibaret kalmamıştı. Aynı zamanda tasavvufi inanç geçişliliği de söz konusuydu ki Şövalyelerin Hıristiyan rakipleri onları Muhammedi olarak da adlandırmaktadır.

Tapınak Şövalyeleri'nin İslam'a asimile olduğu yaygın bir kanıydı.

Orta Çağ nüfus hareketleri içinde önemli bir yer tutan bu hac ve göç hikayesi, zamanımızda pek anılmaz. Ya da bu nitelikleriyle pek bilinmez. Çünkü modern tarihi başlatan çok daha büyük ölçekli bir Avrupa'dan dışarı göç hamlesinin gölgesinde kalır. Yeni Dünya'nın keşfiyle birlikte (1500'lü yıllardan itibaren) Avrupa'dan kolonilere yerleşim hareketi başlayacak, bu kitlesel hareket 19'uncu yüzyılda hız ve ölçek kazanacaktı. Bir araştırma, 1800 ile 1930 yılları arasında yaklaşık 48 milyon insanın Avrupa'yı terk ettiğini belirtiyor (Massey *et. al.*, 1998). Bu yerleşimci göç dalgasının bir başka özelliği de Afrika ile Yeni Dünya arasında köle ticareti olmuştur. 16'ncı yüzyıldan 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar 10 milyondan fazla Afrikalı insan zorla Amerika kıtasına köle olarak yerleştirilmiştir (Afani, 2013.) Modern yerleşimci göç, Avrupa'nın dünyanın büyük bir bölümü üzerinde egemenlik kurmasını sağladı. Avrupalı yerleşimciler, beraberlerinde yeni bakteriler ve hastalıklarla birlikte sistematik şiddeti ve toplu katliamları getirdiler. Yerli topluluklar ya da özgün halklar, bağlı oldukları topraklar üzerindeki haklarını ve erişimlerini kaybederek hızla yok olurken Batılı yerleşimci topluluklar büyüyerek çoğaldı ve çeşitlendi.

Müslüman mülteciler

Orta Çağ ve modern tarih, Avrupa'dan dışarı çok büyük göçlerle gelişti. Modern zamanlara hızla ilerleyince, demografik akışın yön değiştirdiğine tanık olduk. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya eski kolonilerden ve kıtanın çeperlerinden 'misafir işçi' (*Gastarbeiter*) alımıyla başlayan yeni süreç, özellikle son elli yıldır başka bir çehre kazandı. Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarında çatışma, siyasi istikrarsızlık, savaş, ekonomik zorluklar ve zulüm, önemli sayıda mültecinin Avrupa'da sığınma arayışına girmesine neden oldu. Yakın zamanda göç nedenleri listesine küresel ısınmanın da eklendiğine tanık oluyoruz. İnsanların Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan güvenlik ve daha iyi bir yaşam şansı arayışıyla -çoğunlukla da Orta Çağ hac rotaları üzerinden- Avrupa yönünde kitlesel hareketi, küresel göç olgusunda gelinen aşamanın göstergesi. Bugün Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan gelen mülteciler, Batı kamuoyunun önemli bir kesimi tarafından istenmeyen yabancılar olarak görülüyor. Herkes mülteci akınından hatta Müslüman işgalinden şikayetçi. Hem devletlerin göçü engelleyici ve caydırıcı uygulamaları hem de Batılı toplumlarda artan yabancı düşmanlığı, Küresel Güney ve Doğu'dan gelmeyi başaran insan kitlelerinin hiç de misafirperver bir ortamla karşılaşmamaları sonucunu doğuruyor. Oysa Orta Çağ'daki ataları, o insanların topraklarına hacı ya da mülteci olarak ulaşıp yerleşmek uğruna ne kadar emek harcamışlardı.

Orta Çağ'da Akdeniz üzerinden Orta Doğu sahillerine ulaşmaya çalışan bir tekne içinde Hıristiyan hacılar.

Günümüzde Akdeniz üzerinden Avrupa sahillerine ulaşmaya çalışan bir mülteci teknesi.

Bu metnin kaçınılmaz olarak yaptığı ikinci çağrışım, söz konusu coğrafi bölgede (kutsal topraklar) günümüzde çok vahşi bir çatışma ve kıyım sürecinin yaşanmakta olmasıdır. İnsan nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan semavi dinlere mensup kavimlerin her birinin ayrı ayrı kutsal saydığı topraklar üzerinde birbirlerinin boğazına sarılmış olmaları, Orta Çağ tarihinde bile bu boyutlarda yaşanmamıştı. Müslüman yönetimler Hıristiyan hacılara genellikle zulmetmediler. Yahudi nüfus, kutsal topraklarda Müslüman yönetim tarafından da Haçlı yönetimler tarafından da çoğunlukla hoşgörülle kabullenildi. Kavimler ve inançlar barış içinde bir arada yaşamamanın yollarını o çağlarda da nihayetinde bir şekilde bulmayı bilmişlerdi. Zaten o topraklara savaş değil huzur yakışıyor.

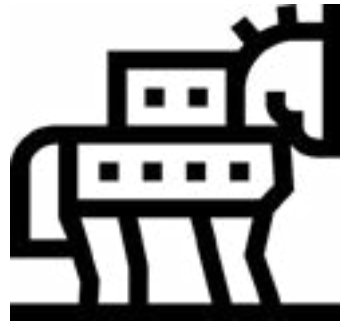

Nerelisin hemşehrim? Troyalı!

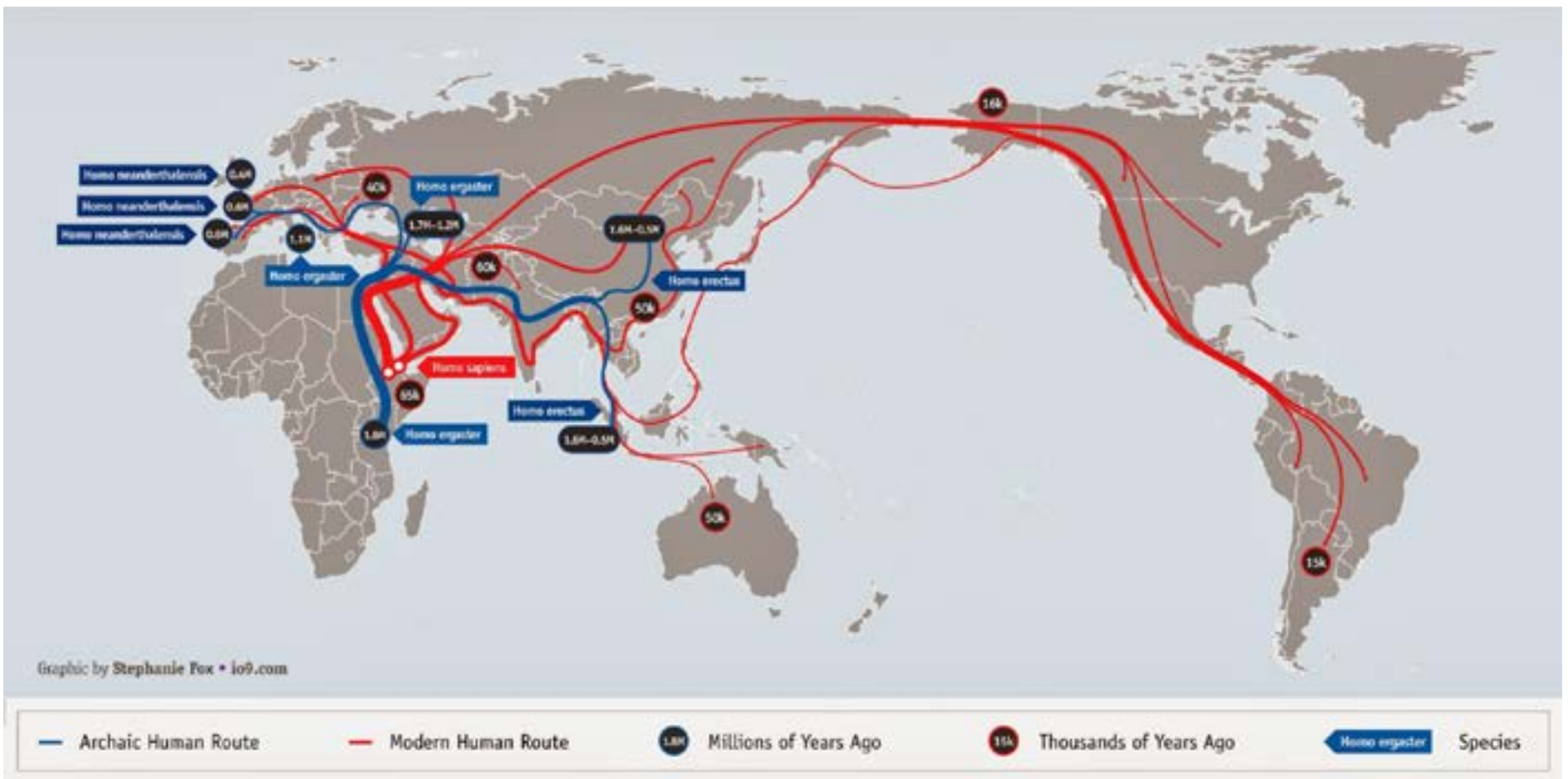
Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda, yurttaşlık bilinci oluşmamış, bir yurttaş olmanın kıymetini bilemeyen herkesin evinde, paşa dedesinin bir resmi, duvarda asılı olurdu. Böylece insanlar, soylu olduklarını, eski sarayla bir şekilde kan bağına sahip olduklarını göstermeye çalışırdı. Alelade, tekdüze yapılan bu resimlerin birçoğu sahte, aynı elden çıkma işlerdi. Kimileri de köşklere, konaklardan böyle eski, gerçek resimleri toplar, ihtiyaç sahiplerine (!) satardı.

Öğr. Gör. Selim Martin

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

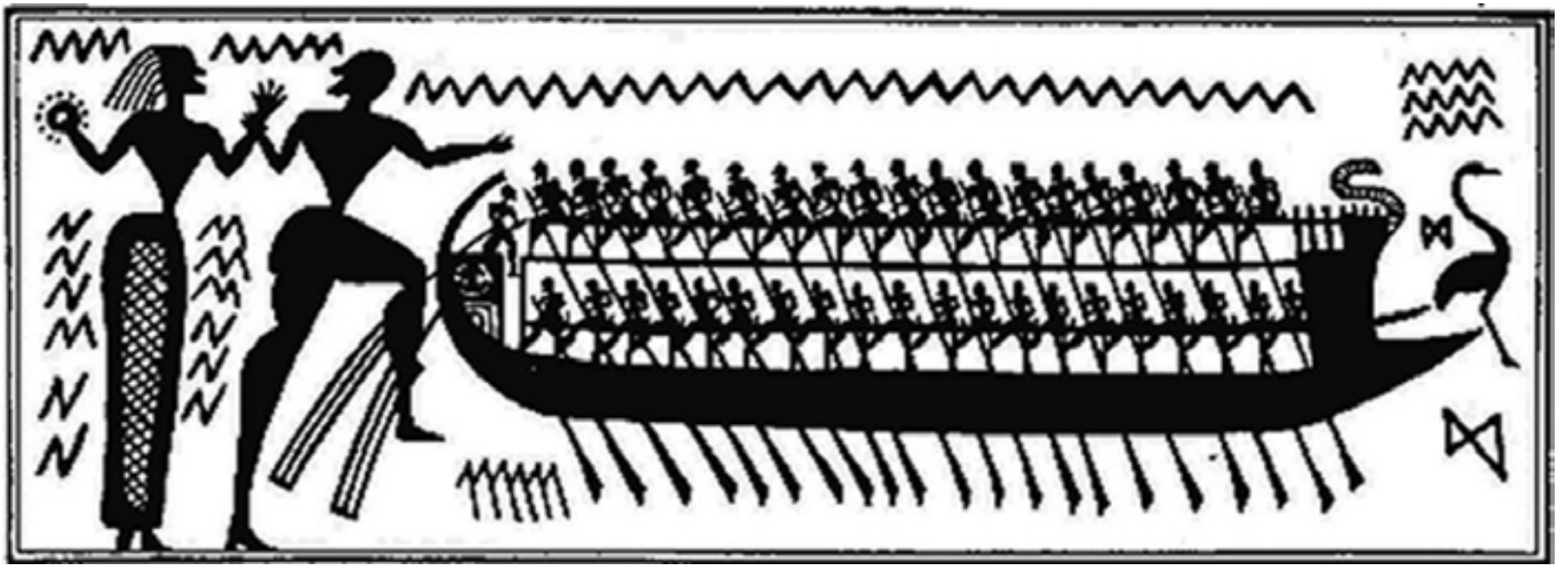
Efendim, bugün üzerine binlerce ciltlik eserler yazılan dünya tarihi, aslında göçün tarihidir. Evrimleşen insan türlerinin Afrika'dan göçü, Eski Taş Çağ'ı boyunca süren avcı-toplayıcı-göçebe yaşam, Neolitik Çağ ile birlikte başlayan nesnelere ve bilginin göçü, Kalkolitik Çağ'da çıkar bölgelerine yönelen göç, devletin icadından sonra yazının ve bürokrasinin göçü, bir yere yavaş yavaş göç edip 500 yıl sonra imparatorluk kuranlar, ya da bir yere yavaş yavaş göç edip 500 yıl sonra o imparatorluğu yıkanlar; tanrıların göçü, kahramanların göçü, teknolojinin göçü, felsefenin göçü, beyin göçü ya da çaresizliğin göçü... Göç hikayeleri saymakla bitmez (daha geniş bilgi için bkz. Gazete Duvar, Selim Martin, Göçün Tarihi yazı dizisi). Ancak bugün bizim konumuz, belki de milattan önce 2'nci binyıldan günümüze kadar gündemden düşmeyen ve dünyanın tarihini kesinlikle değiştiren, başka bir göçün hikayesi: Mitolojinin veya bu öykü için daha net söylemek gerekirse, Ata'nın Göçü!

Türlerin yayılışı.

Troya Savaşı'nı hepiniz bilirsiniz. Hani, güzeller güzeli Helena, denizin karşı kıyısından kaçırılıp Troya'ya getirilince, devasa bir ordu da peşinden onu almaya gelir, Ege Denizi'nin iki yakası, 10 yıl süren amansız bir savaşa tutuşur ya; işte, bizim göç öykümüz, bu amansız savaşın sonunda ortaya çıkacaktır.

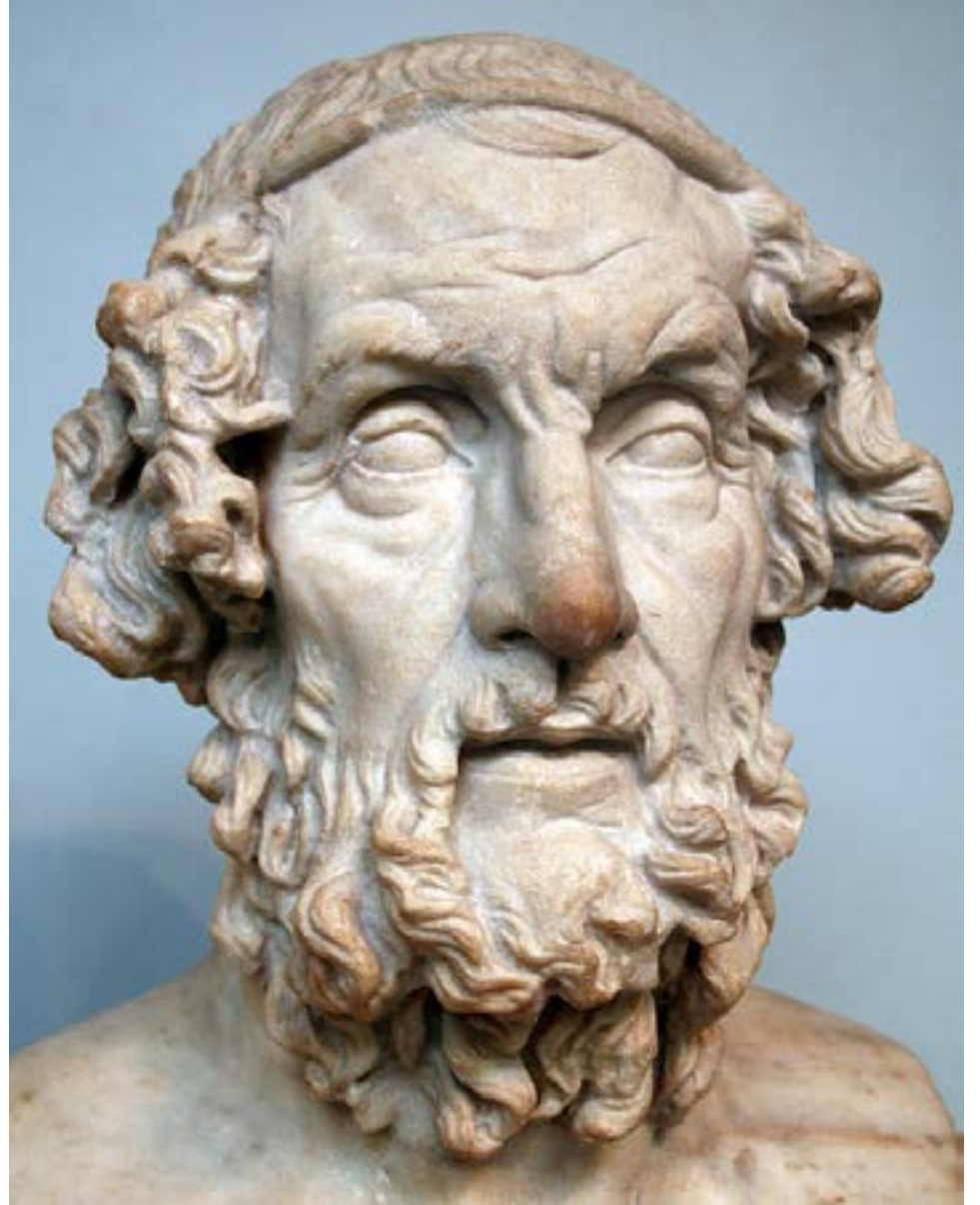

Paris'in Helena'yı kaçırmayı, MÖ 735-720, British Museum.

Troya Savaşı, dünyanın en popüler mitidir desek yanlış olmaz. Bu savaş ve savaşın tarafları hakkında, günümüze kadar sayısız roman ve şiir yazılmış; karakterler, operadan tiyatroya, sinemadan bilgisayar oyunlarına kadar çok sayıda eserde kendine yer bulmuştur. Konuyu inceleyen farklı alanlardaki bilimsel kitaplar bir yana, öyküde yer alan kimi kişiler ve olaylar; tıp, psikiyatri gibi disiplinler tarafından incelenen sendromlara, hastalıklara bile adını verir. Kısacası, bu savaştan nasibini almayan yoktur, diyebiliriz.

Antik dünyanın en önemli ozanı kabul edilen hemşehrimiz Homeros'un, Troya Savaşı'nın ve bu savaşın sonunda evine dönmeye çalışan bir kahramanın hikayesinin anlatıldığı, İlyada ve Odyssea isimli iki destanı nedeniyle, bu konuda asıl söz sahibi olduğu yaygın bir bilgidir. Ancak bu mit; tek bir eksik noktası hariç, birbirini tamamlayan çok sayıda eserin birleşiminden doğup dünyaya yayılmıştır.

Troya Savaşı'nın öncesini, savaş ve sonrasını anlatan eserlerin tamamına, Destansı Döngü (Epic Cycle) ismi verilir. Çoğu günümüze ulaşmamış, kayıp destanlardan oluşan bu döngü, alıntılar-

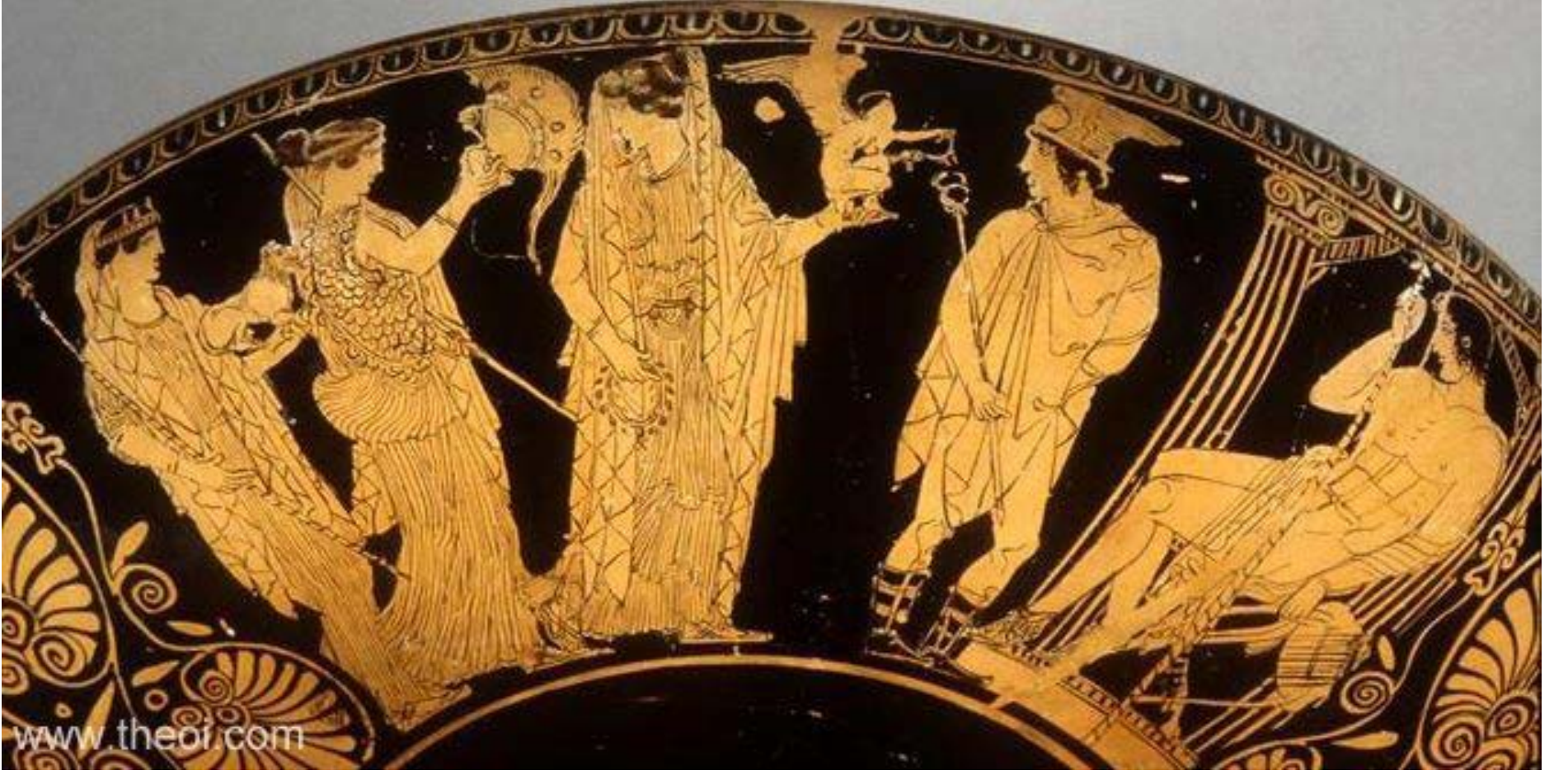

Homeros'un temsili büstü, British Museum.

dan, tekrarlardan ve kalan küçük küçük parçalardan birleştirilip, anlaşılmaya çalışılmıştır. Öyküdeki kurguyu bir zaman çizelgesine oturtmak istersek, şu sırayı takip etmek gerekir.

Efsanenin ilk bölümünü, yani 'Paris'in Yargısı' gibi savaşa neden sayılan olayları ve savaşın ilk dokuz yılını işleyen destan, Kıbrıslı Stasinus tarafından yazılan, Kypria adlı eserdir.

Paris'in Yargısı, kırmızı figür kyliks, Berlin Ressamı, MÖ 440.

Sonra, savaşın son yılını işleyen; Akhilles'un Agamemnon'a ve devamında Hektor'a öfkelerini, ardından da Hektor'un ölümünü ve cenaze törenini anlatan, İlyada destanı gelir. Troya'nın müttefikleri, Amazon Prensesi Penthesileia ve Etiyopyalı kahraman Memnon'un gelişini ve devamında ünlü kahraman Akhilleus'un (Aşil) ölümünü anlatan; Miletos'lu Arktinus tarafından yazılan Aethiopsis destanı, üçüncü sırada yer alır.

Dördüncü sırada ise, günümüzde bilgisayar sistemine gizli bir kapı açıp içeri girmeye yarayan virüse kadar adını veren, meşhur Troya atının (Trojan Horse) inşa edilmesini ve Akhilleus'un silah ve zırhlarının paylaşılma mücadelesini konu alan, Midillili Leskhes'in Küçük İlyada adlı eseri vardır. Beşinci sırayı, Troya'nın yağmalanmasını anlatan ve yine Miletos'lu Arktinus tarafından yazılan, İlliupersis Destanı alır.

Akha ordularının eve dönüşü sırasında yaşanan olayları anlatan, Troezenli Agias'ın, Nostoi isimli eseri, altıncı sıradadır. Savaşın en kurnazı Odysseus'un, 10 yıl süren eve dönüş yolculuğu, Homeros ustanın Odysseia adlı eserinde anlatılır ve kurguda yedinci sırayı işgal eder.

Sekizinci ve son sırada ise, Odysseus'un, Thesprotia'ya yolculuğu ve İthaka'ya dönüşü ile gayri meşru oğlu Telegonus'un tarafından öldürülmesini konu alan, Kyreneli Eugammon tarafından yazılan, Telegoni isimli eser bulunur.

Troya Savaşı gerçek miydi?

Efendim, her zaman yaptığım gibi, savaşın sonuna hızlıca geçmeden önce, müsaade ederseniz hikayeyi biraz başa saralım demek; aslında bu savaş gerçekten var mıydı, varsa çıkma nedeninin aslı nedir, ozanların savaşa bakışı nasıldı gibi sorular sormak isterdim. Ancak bu sefer sormayacağım. 'Troya Savaşı Gerçeği' konusunu, bir başka yazıya bırakıp; bugün, bu koca döngüde tek eksik parçayı bulup, buradan yepyeni ama yapay bir destan üretip, bir ülkeye sahte bir geçmiş ile meşruluk kazandıran zekanın peşine düşeceğim. Ancak konumuza bilgisiz dalmayalım diye, destanın karakterlerini tanımak ve olayın çıkış hikayesini öğrenmek için kısa bir süre, alışageldiğimiz seyrüsefere devam edelim.

Meşhur Troya kral soyunun ilk atası, Zeus ile Elektra'nın oğlu Dardanos'tur. Troya'nın kurucusu Tros ile kral soyu iki dala ayrılır: İlos ile Assarakos. İlos'un torunu olan Priamos Troya kralı, Assarakos'tan üreme Ankhises ise Dardanie şehrinin yöneticisidir. Ankhises ile Priamos ve onların oğulları Hektor ile Aineias aynı kuşaktan amcaoğullarıdır. Buraya kadar tamam mıyız?

Ama bu yeni destanımızda, başrolü oynayacak Aineias'ın, Priamos oğullarından bir üstünlüğü vardır. Kahramanımızın annesi, bizzat bir tanrıçadır. Troya hanedanından, Dardanie şehrinin yöneticisi Ankhises bir gün, güzel-güzeli Aphrodite ile birlikte olacak, bu birliktelikten de yiğit Aineias doğacaktır.

"Dardanie illerin başında Aineias var, Ankhises'in oğlu, tanrısal Aphrodite doğurdu onu Ankhises'ten; bakmadı tanrıçalığına, birleşti İda eteklerinde bir ölümlüyle."

İlyada Destanı- Homeros.

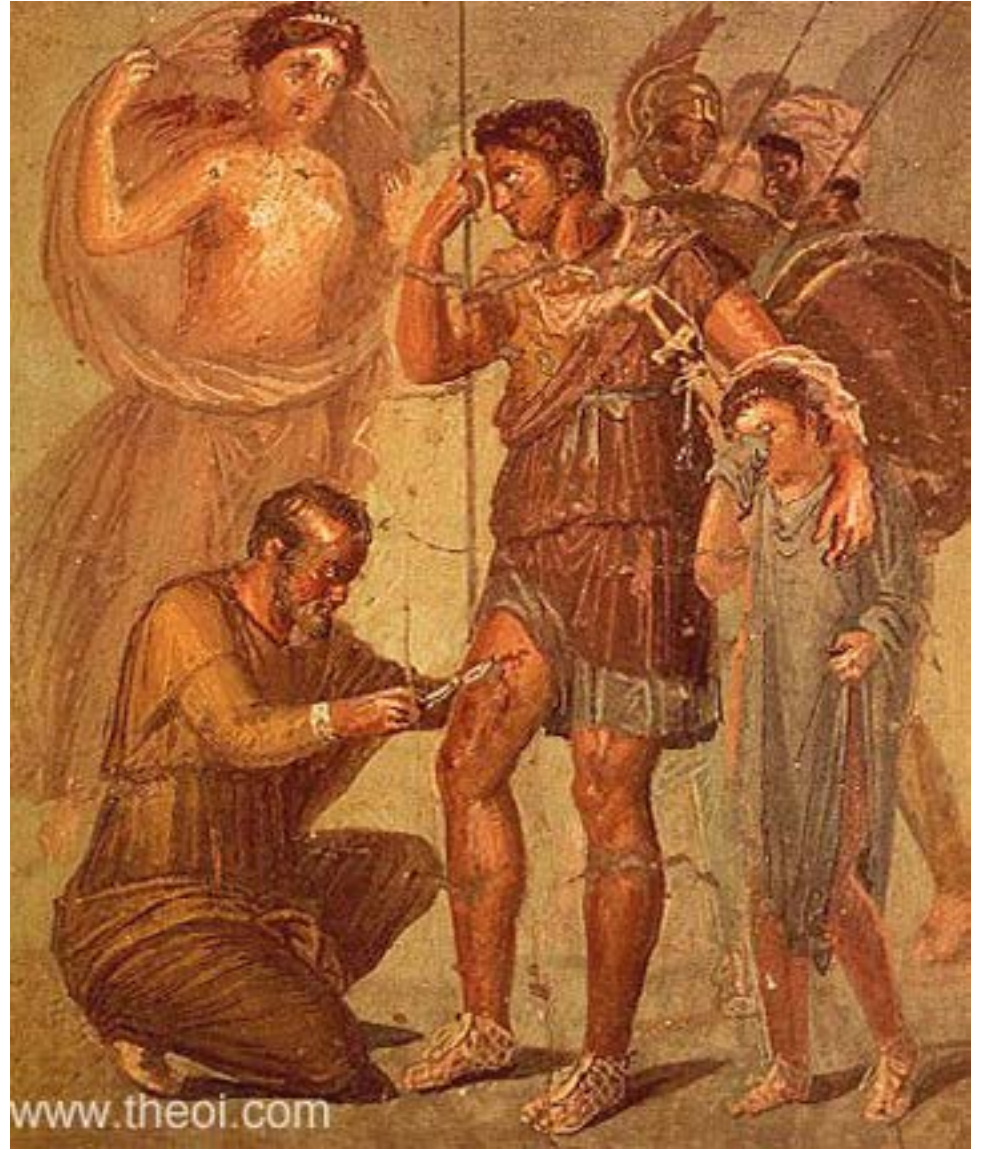
Homeros'a göre yiğit Aineias, Troya Savaşı'nda kahramanlıkta kimseden geri kalmasa da her seferinde bir tanrının-tanrıçanın korumasına ihtiyaç duyar. Ozan bu durumu, Dardanos soyunun süreceğini öngören bir kehanete bağlar.

"Kocaman kargısı, kalkaniyla Aineias yere atladı, Akhalar alıp götürmesinler diye ölüyü, gücüne güvenen aslan gibi dolaştı çevresinde, önünde kargısını, yuvarlak kalkanını tutuyordu, öldürmek için yanıyordu karşısına çıkanı, korkunç çığlıklar atıyordu. Derken Diomedes kocaman bir taş atar üstüne, Aineias'ı kalçasından vurur, yiğit düşer, o sırada anası Aphrodite'nin telaşını görmeli..."

Aphrodite bu yüzden yaralanır. Apollon, kahramanımızı, Troya kalesindeki tapınağa kaçırarak kurtarır. Öbür tanrılar da katılırlar bu çabaya.

"Kaderi kurtulmaktır Aineias'ın. Tohum ekmeden, iz bırakmadan ölmemeli, yok olmamalı Dardanos soyu. Ölümlü kadınların verdiği çocuklar arasında Kronos oğlu Dardanos'u severdi en çok. İğreniyordu artık Priamos'un soyundan, artık güçlü Aineias kral olacak Troyalılara, kral olacak çocuklarının çocukları."

İlyada Destanı- Homeros

Aphrodite ve yaralı Aeneas, fresk, Roma İmparatorluk Dönemi, Pompeii.

Şimdi, bu bilgiyi de cebimize koyduysak, gelelim savaşın sonuna. Malum, Troya düşer. Her taraf yangın yeri. Karakterler, bir bir eksiliyor. Erkeklerin kimisi çoktan öldü, kimisi birazdan surlardan aşağı atılacak. Kadınların bir kısmı ganimet olarak gemilere yüklendi, bir kısmı da birazdan kapanın elinde kalacak. Bizim Aineias, yaşlı babası Ankhises'i sırtına alarak ve oğlu Askanios'u da elinden tutarak İda Dağı'na kaçır. Kaçarken, Troya'nın kutsal heykellerinden Palladion'u da yüklenir... Bitti.

Aeneas'ın Troya'dan Kaçışı, Federico Barocci, 1598.

Aineias'a ne olduğu bir muamma olarak kaldı

Evet efendim, o büyük destansı döngüde, Aineias hakkında yazan bilgiler bu kadardı, bitti. Destanlar birbirini destekledi, her konu çözüme kavuştu, tüm karakterler, ama öyle-ama böyle bir sona ulaştı. Ölen öldü, kalan kaldı. Fakat bizim Aineias'a, bundan sonra ne olduğu bir muamma olarak kaldı. Ta ki milattan önce 29 yılına kadar. Sıkı tutunun, normal seyirden ayrılıyoruz. Acilen Akdeniz'e çıkmamız lazım. İskele Alabandaa!

Efsaneden şimdilik ayrılıp gerçek tarihe dönelim. Milattan önceki son birkaç yüzyıl içinde, Roma'da cumhuriyet kurulmuş, devlet zamanla güçlenmiş, önce bugünkü İtalya topraklarında hakimiyet kurmuş, sonra da başka coğrafyalara yönelmişti. Batı Anadolu'ya geldiklerinde de önce müttefikler bularak, buradaki nüfuslarını git gide arttırmayı hedeflemişler, sonra hiç beklenmedik şekilde, ansızın, kendilerini buranın sahibi olarak buluvermişlerdi. Düzenli okurlar hatırlayacaktır, gazetede, cumhuriyetin yıkılışını konuştuğumuz yazı dizisinde, Bergama Krallığı'nın son kralı III. Attalos'un, krallığın tüm topraklarını Roma'ya miras bırakmasının etkilerine uzun uzun değinmiştik. Oradan bir alıntı yaparak konuyu bağlasak kimse kızmaz sanırım.

“Cumhuriyet dünkü çocuk. Batı Anadolu kentleri ise çok geniş coğrafyalardan gelen birikimi pratiğe çevirmiş; Mısır’ın, Mezopotamya’nın, Anadolu’nun eski uygarlıklarından kadim bilgilerle donanmış; deniz ulaşımı ve ticaretindeki büyük başarısı sayesinde tüm Akdeniz ve Karadeniz kıyılarını kolonize etmiş; krallık, diktatörlük, tiranlık, demokrasi, kent devleti, eyalet sistemi, çeşitli ticari, siyasi ve askeri birlikler gibi her türlü yönetim organizasyonunu çağlar boyunca yaylayıp yutmuş bir kültür deviydi. Bunların yanında, madenden orman ürünlerine, verimli topraklardan bereketli denizlere kadar her türlü doğal zenginliğine, yüzyıllara dayanan geniş ticaret ağları sayesinde, Roma’nın henüz hiç bilmediği coğrafyalardan gelen ürün ve hammadde çeşitliliğini ekleyen devasa bir ekonomiye sahipti. Dilleri geniş topraklarda bilinip-konuşuluyor, paraları her ülkede değerini koruyor; kahramanları, tanrı ve tanrıçaları o zaman bilinen dünyanın tamamında kabul görüyordu. Efsaneleri ve o efsaneleri dillendiren ozanları bile Roma’nın ünlü komutanlarından daha çok saygı görüyordu. Böyle bir coğrafyayı nasıl yönetirsiniz?

S. Martin, Ölüler Ülkesi Yazıları X – Cumhuriyetin Ölümü, 30 Eylül 2023, Gazete Duvar.

Mirastan pay almanın en yasal yolu: Akrabalık

Yönetemezsiniz efendim. Eskinin bilgisi ile olmaz. İşte tam da bu sırada, Roma’da cumhuriyet yıkılıp İmparatorluğa dönüşürken, bu dönüşümde, bu kadim coğrafyayı elinde tutmak için lazım olan anahtar keşfedildi. Öyle çok gizemli bir durum düşünme sevgili okur; geçmişten günümüze, değişmez bir şekilde, bir mirastan pay almanın en yasal yolu neyse, burada da aynısı hasıl oldu. Tanıştırıyım efendim, akrabalık bulundu.

Ünlü şair ve ozan Vergilius, masasının başına oturdu ve kadim destandaki sonu bilinmeyen tek karaktere, yeni ve eşsiz bir son yazarak, güçlü bir kültürü ve zengin bir coğrafyayı sahiplenmeyi başardı. Hadi ozanın kafasının içinde biraz gezinelim, bakalım esin perileri neler üflemiş bizimkinin kulağına?

Nasıl yapmalı, nasıl etmeli? Önce elimizdekilere bir bakalım. Eski ozanların, tanrılardan aldığı kehanete göre, Aineias ölmeyecek, soyu gelecekte yeniden krallıklar kuracaktı. Süper. Sonra? Sonra, Aineias Troya’dan ayrılmıştı ama nereye gittiği bilinmiyordu. Bu da güzel. Şimdi kağıt kalemi alalım, yazmaya başlayalım.

Aineias Troya'dan kaçar, Roma'ya gelir, kenti kurar. Yok, böyle hemen olmaz, buna kimse inanmaz. Eski ustalar nasıl yapardı? Kahramanları uzun ve tehlikeli, macera dolu yolculuklara çıkartırlardı. Eh, biz de yapalım. Alalım Odysseus'un 10 yıl süren eve dönüş macerasını, değiştirelim içindeki yerleri ve isimleri (umarım kimse fark etmez); üstüne biraz korku, biraz gerilim, eh tabi bolca cinsellik, sonra kahramanlara yakışır birkaç onurlu davranış, az hüznün, az yalnızlık ve biraz sıla hasreti ekliyoruz derken, hoop yeni vatana hoş geldiniz. Burada da biraz mücadele, sonra zafer ve en sonunda da sahipleniş. Perde iner, salon alkıştan yıkılır, İmparator (?) Augustus, Romalıları selamlar. O dedesine, Romalıları da soylu atalarına nihayet kavuşmuştur.

Aeneas'ın Rotası, The Route of Aeneas Project.

Olay örgüsüne birazcık alaycı yaklaştık diye kızma canım okur. Ne yapalım, gerçekler böyle. Ancak, destanda, bu uyarılama kısmı dışında, güçlü bir teoloji ve doğruya yönelme olduğunu da söylemek lazım. Vergilius, hali hazırda yönetimde olan Augustus rejiminin sembolizmini çok etkili bir biçimde kullanarak, Augustus ile binlerce yıl önceden kalma bir karakter olan Aeneias arasında bir bağ kuracak, duyguları ile gerçeklik arasında bocalayan bu ikiliye, dindarlık ve dürüstlük yükleyerek, Augustus'a iyi bir yönetici olmanın anahtarını sunacaktır.

Ozanımızın yarattığı bu yepyeni öykü, ilgi çekici bir kuruluş efsanesi, bir ulusal destan olacak; Julius-Claudius hanedanına meşruluk kazandıracak ve geleneksel Roma erdemlerini yüceltecektir: Bir kişi, ancak 'Pietas' (bağlı, sadık ve dindar) olması durumunda, Emperör yani hükmetme yetkisine kavuşur. Bir taraftan da biz yabancı değiliz, sizin torunlarıyız diyerek Küçük Asya üzerinde kurulacak hakimiyete de imkan verecektir.

Vergilius'un, bu destan ile kazandığı en büyük başarı, kendi çağının ulusal kültürüne bir kaynak bulmuş olmasıdır. Roma'nın geçmişini, Anadolu'nun büyük uygarlık merkezi Troya'ya kadar götürmekle ona uluslararası bir derinlik vermiştir. Böylece Roma, Akdeniz'in en soylu hanedanınca kurulmuş olur. Bu sayede ozan, hem düşman olarak bilinen Batı ile Doğu'yu büyük bir birlik içinde barıştırmış olur, hem de kendisinin Homeros gibi ozanların ozanına dayanıp, onun yolunda, ondan esinlenerek destan yazdığını gösterir.

Dante, Homeros ve Virgilius, Vatikan Parnassos freski, Raphael, 1509 -1511.

Vergilius destanının yakılmasını vasiyet etti

Bu arada Vergilius'un, eserini tamamlamak için milattan önce 19 yılları civarında, Ege coğrafyasına bir yolculuk yaptığını, bu yolculukta hastalandığını, döndükten çok kısa bir süre sonra, 21 Eylül 19'da öldüğünü ve tam olarak bitmemiş bu destanının yakılmasını vasiyet ettiğini de sözlerimize eklemek lazım. Ancak Augustus, destandaki ışığı görür ve mümkün olduğunca az değişiklik yapılarak bu destanının yayınlanmasını emreder. Akıllı adam, ves-selam.

Efendim, akıllı bir ozan, eski bir destandan kendine kahraman araklamış, o kahramanı memleketinden göç ettirip, yine eski destanlardan aşırıldığı maceralarla gezdirip kendi ülkesine ata yapmış, bir başka akıllı kişi de bunu iktidarı için kullanmış, eh yani, ne var bunda, 'cool story bro' dediğinizi duyar gibiyim. Hani bu öykünün, dünya tarihini değiştiren kısmı?

Buyurun o zaman, geçin zaman makinasının başına, tarihi biraz ileri saralım. İmparatorluğun, daha açık söylemek gerekirse, Batı Roma İmparatorluğu'nun sonuna gidelim. İşin kargaşa ve yıkım kısmını alttaki paragraflara bırakalım, sonrasına bir bakalım. Burgonyalılar, Franklar, Alemanniler ve Vizigotlar, Vandallar, Gotlar, Germen kabileleri, Galyalılar, Vaskonlar, Saksonya ve Anglialılar (Anglo-saksonlar), Normanlar, Jütler, bilcümle İskandinav kabileleri ve diğerleri. Tabii bunların yanında Papalık kurumu; Latinler, Katolikler ve diğerleri. İmparatorluğun mirasına kim sahip çıkacak?

Augustus ile başlayıp MS 3'üncü yüzyılın sonlarına kadar devam eden imparatorluk sistemi, Diokletianus'un reformu ile Tetrarşi yönetimine dönüşecek, bir süre sonra da Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılacaktır. Batı kısmı oldukça karışık; birbirinin unvanını tanımayan imparatorlar ve yardımcıları, onları tek lider yapmaya çalışan orduları, yumruğu en sert olan ile sesi en çok çıkanın kısa süreli imparatorluk günleri... Düğünlerde oynanan sandalye kapmaca oyunu gibi; müzik sustuğunda oturan, koltuğun sahibi oluyor, ta ki kampanalar tekrar çalana kadar. Efendim bu sürecin oldukça kanlı olduğunu, katliamların, ihanetlerin, iç savaşların, kendi kuyruğunu yiyen yılan gibi dönüp durup, Roma'yı tükettiği ortada. Üstelik az buçuk güçlenen herkesin, civarda güçsüz gördüğü dağınık kabilelere saldırıp, ucuz zaferlerle şöhret elde etmeye çalıştığını da ekleyeyim. Batı Roma bu sebeplerle yıkılacaktır. Şimdi tekrar sorayım: İmparatorluğun mirasına kim sahip çıkacak?

Topraksız lort, lortsuz toprak olmaz

Roma, kendisini Roma yapan ayrıcalıklarını kaybetmiş ve yok olmaya yüz tutmuştu. Yozlaşmalar, yağma yapan kavimler ve bunların sonucunda ortaya çıkan belirsizlik ortamı sürerken, diğer yandan kör topal işleyen, hala sahip olduğu topraklar üzerinde kurumsal bir egemenliği sürdürmeye çalışan devlet sistemi bulunuyordu. Kilise örgütlenmesi, tam da bu sırada, ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya çalışarak hızla siyasi bir yapıya bürünür. Avrupa'nın karanlık dönemi birkaç yüzyıl boyunca bu şekilde sü-

rer. Ardından kilise yeniden bir atak yapacak ve bazı güçlü yerel karakterlere veya krallara taç giydirme-din eliyle meşruiyet kazandırma- çabasına girecektir.

Bu karanlık sürecin ardından feodal dönem başlayacaktır. Bir tarafta dua edenler (kilise ve ruhban sınıfı), diğer tarafta savaşçılar (şövalyeler ve feodal beyler) ve bu iki sınıfı doyurabilmek için gece gündüz çalışanlar (serfler); dönemin mottosu kabul edilebilecek bir sözün doğruluğu için rollerini aksatmadan yerine getireceklerdir: Topraksız Lort, Lortsuz toprak olmaz.

Tabii bu süreçte, aldığı ondalık vergisi ile bağışlar bir yanda, cennetten sattığı araziler diğer yanda, bulabildiği her şeyi nakde çeviren, topraklarına toprak, servetine servet katan kilisenin, lortlara rahmet okutacak mertebeye, kısa zamanda ulaştığını da unutmamak lazım. Piskoposluk Engizisyonu mu dersin, Papa Engizisyonu mu? Fransa mı, Almanya mı, Bohemya mı, İspanyol'u mu, Roma mı, Polonya mı, yoksa Portekiz Engizisyonu mu? Kampanya var hanım, seç beğen al! 1184'te başlayan soruşturmalar, bir gezici karnaval gibi Avrupa'yı dolaşarak, her memlekette öldürecek insan bulmayı başarır. Gözünüze, kısa bir saçmalama dönemi gibi görünmesin. Venedik Engizisyonu 1806'da, Portekiz 1821'de, İspanya Engizisyonu ise 1834'te ancak kaldırıldı. Coğrafyayı da eksik saymayalım; Amerika, Brezilya ve Hindistan gibi sömürge toprakları da bu çılgınlıktan yeterince nasiplerini aldılar.

Efendim bir de bunların üstüne, bir kişi Papa olacak diye, savaşıp ölen binleri, on binleri ekleyelim. Bitti mi, ne yazık ki hayır. Öncesi ve sonrasıyla aslında 500 yıl süren, ama adıyla meşhur 'Yüzyıl Savaşları'nı, bir de bunca iç savaşın arasında bizim saymayı unuttuğumuz, ama onların unutmayıp, dur birazda dışarıda savaşalım diyerek yaptıkları haçlı seferlerini; efendim vebasını, gribini, açlığını sefaletini de ekledik mi tamamdır. Ortada yaşayan pek insan kalmamış gibi görünse de biz tekrar soralım: İmparatorluğun mirasına kim sahip çıkacak?

Barbar kabilelerden, kilise hiyerarşisine, feodal beylerden, monarşi krallıklara, kanla geçen bu yüzyıllarda, benim diyen herkesin, aslında tek bir amacı olmuştu. Eski güzel, güçlü yıllara dönebilmek. İmparatorluğun gerçek sahibi olarak kendini kabul ettirmek. Fakat kendini miras sahibi olarak göstermek biraz zor, hatta oldukça tehlikeli. Katliam yapan bir kişinin akrabası olduğunu söylerseniz, sizi kimse kabul etmez, üstüne öldürülmeniz an meselesi olur. Ne yapmalı, nasıl etmeli de bir kan bağı bulup tahtta hak

iddia etmeli? Çözüm basit efendim, tahtın son sahibinin akrabası olmak tehlikeliyse, siz de ilk sahibinin akrabası olun. Soyunuzu, biraz gezdirip do-laştırıp, Troya civarlarına uğrayıp, Avrupa'ya ulaştırın. Oldu mu size tüm Avrupa Troyalı?

En has, öz Troyalı sizsiniz tabii ki

Neler yapmadılar ki bunu göstermek için? Derslerde çocuklara okutulan Troya masalları, Orta Çağ'da tekrar yazılan Troya kökenli mitler, sanatın her dalına konu olan kahramanlar, krallar ve efsaneler; ünlü ressamalara, sanatçılara ismarlanan Troya tabloları, kayın ağacı üstüne boyamalar; mektuplara, kitap kapaklarına ve sayfalarına işlenen Troya öyküleri, kendilerini o öykülerdeki karakterlerin yerine betimleyen, üç tane askeri, iki tane köylüsü olan alelade bir beyden, en güçlü soylulara kadar, onlarca kişinin beyhude çabaları. Duvarda, kendisinin Troya kökenli olduğunu gösteren bir tablo asılıysa, şato sahibi bir soylunun yüzüne, kim "hadi oradan" diyebilir ki? İsterse bu kişi, kendisini Troyalı Paris yerine, kahyasını da hırsızların ve habercilerin tanrısı Hermes yerine çizdirmiş olsun. Tabii efendim, bilmez miyim atalarınızın Troya'dan geldiğini? En has, öz Troyalı sizsiniz tabii ki.

Paris'in Yargısı, Master of the Bargello Tondo, 1400-1450.

Paris'in Yargısı, Jacques Clement Wagrez, 1887.

Mesela, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda, yurttaşlık bilinci oluşmamış, bir yurttaş olmanın kıymetini bilemeyen herkesin evinde, paşa dedesinin bir resmi, duvarda asılı olurdu. Böylece insanlar, soylu olduklarını, eski sarayla bir şekilde kan bağına sahip olduklarını göstermeye çalışırdı. Alelade, tekdüze yapılan bu resimlerin birçoğu sahte, aynı elden çıkma işlerdi. Kimileri de köşklere, konaklardan böyle eski, gerçek resimleri toplar, ihtiyaç sahiplerine (!) satardı. Efendim malumunuz, koca Cumhuriyet içinde ne o kadar paşa dede ne de o kadar saraylı bulmak pek de mümkün olmasa gerek. Böyleyken, koskoca Avrupa coğrafyasında da kökeni Troya sarayı olan o kadar kişi bulmak, aynı şekilde abesle iştigaldir herhalde.

Tabii ki süreç burada sonlanmayacak. Tarih akmaya devam ediyor. Önce coğrafi keşiflerle yaratılan zenginlik, ardından reform hareketi ve Rönesans. Yani, Batı ile Klasik Antikite arasında sanat, bilim, felsefe ve mimarlıkta bağın tekrar kurulmasını sağlayan, Antik Helen filozof ve bilim insanlarının çalışmalarının çeviri yoluyla alındığı dönem. Yani, eski mitlerin yeniden baş köşeye oturması. Yani, genel anlamda bir Avrupalılık kültürü yaratma çabası. Yani, yeniden hoş geldin Troyalı olmak.

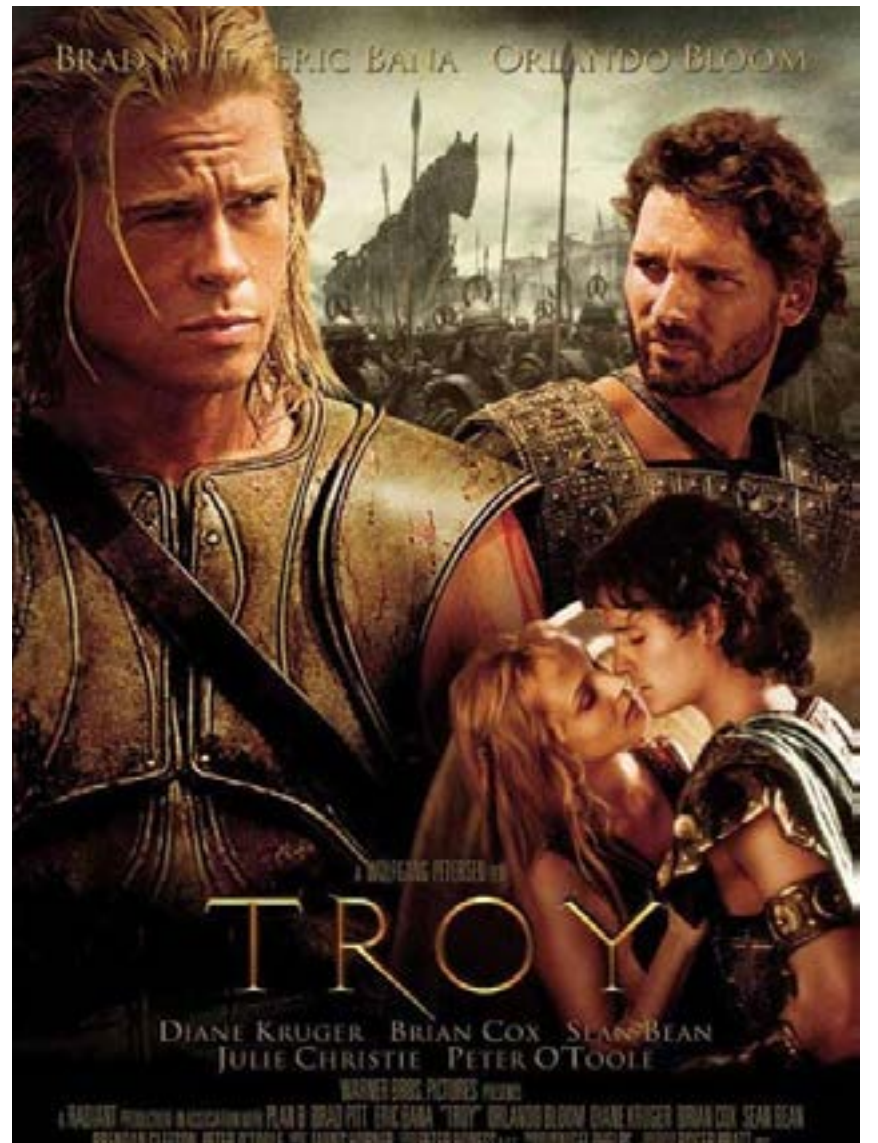
Bu çabanın bir sonu gelir mi? Sanmam. Mesela, Birinci Dünya Savaşı sonrası, "eyvah yağmaya geç kaldım" diyen bir

TOSUN PAŞA

Kemal Sunal Müjde Ar Adile Naşit

Tosun Paşa film afişi, 1976.

Troya film afişi, Yönetmen Wolfgang Petersen, 2004.

ülke var, bilir misiniz? İşte o ülke, hem kendisine köklü bir geçmiş yaratmak için, hem bilginin üstünlüğünü ele geçirmek adına, hem de bu topraklarla arasında organik bir bağ kurup, sahte bir yakınlık yaratmak için, kısacası imparatorluğun mirasına sahip çıkmak için çabalamaya devam ediyor. Bildiniz, Amerika. Günümüzde Troya öyküleri, edebiyatın ve sanatın her dalında, hele sinema, dijital yapımlar ve oyun dünyasında, Amerikan yazarlarının, sanatçılarının, yapımcılarının ve sponsorların tekelinde karşımıza çıkıyor. Troya'yı hayatında bir kez bile görmeyen yakışıklı aktörler, bizim kahramanları canlandırırken, güneşin bu topraklarda hangi yönden doğduğunu bilmeyen yönetmenler, bu yapımları yönetiyor.

Amerika Birleşik Devletleri, sadece bu eserlerle dolaylı olarak değil, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren, açık açık, aleni bir şekilde, kendisini Roma İmparatorluğu'nun bu yüzyıldaki devamı olarak ilan etmektedir. Pax Amerikana (Amerika Barışı);1945'ten günümüze kadar, Batı dünyasında süregelen barış dönemini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu terim aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük askeri ve diplomatik güç olduğunu da anlatır. Pax Amerikana, kısmen Birleşik Devletler'in doğrudan etkisiyle, Amerikan sermayesi ve diplomasisi tarafından desteklenen uluslararası kurumlar vasıtasıyla türetilmiştir. Bu da Amerika Birleşik Devletleri'ne, askeri ve diplomatik olarak, modern zamanların Roma İmparatorluğu rolünü yüklemektedir.

Bu ünvana hiç şaşırma sevgili okur; ordusunun global üstünlüğü, ticari egemenliği, tüm dünyadaki okyanus ve denizlerdeki varlığı ve devletler arasında bir denge kurabilecek gücüyle, Büyük Britanya Birleşik Krallığı da 1815 Napolyon Savaşları'nın sonundan 1914'teki Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Pax Britannica adı altında, Roma İmparatorluğu'nun devamı olduğunu herkese kabul ettirmeyi başarmıştı.

16 ve 17'nci yüzyıllarda ise; Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve kısmen Kafkaslar'da görülen uzun süreli barış, Pax Ottomana olarak adlandırılır. Tabii tek bir farkın altını çizmek gerekir, Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentini ele geçirdiği günden beri, zaten kendisini Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak adlandırmaktaydı. Fatih Sultan Mehmet, Konstantinopolis'in imparatorluğun başkenti olması gerçeğine dayanarak, 'Kayser-i Rum' (Roma İmparatoru) unvanını almıştır. Önce Patrik tarafından kabul gören bu ünvan, bir süre sonra Batı dünyasında da kendine yer bulacaktır. Zira, anne dili (!) Yunanca olan Fatih Sultan Mehmet, İlyada ve

Odysseia'yı orijinalinden okumuş, aynı zamanda tarih konusunda oldukça bilgili bir padişahdır.

Bunca örnekten rahatlıkla anlayabileceğimiz üzere Troya, şimdilerde Doğu-Batı mücadelesinin simgelerinden birisi olarak görünse de aslında dünyada güçlü olmanın, egemen olmanın, diğerleri arasında -onları dengede tutacak kadar- söz sahibi olmanın, aynı zamanda köklü, kültürlü, zengin ve bilgili olmanın anahtarı gibi duruyor. Vergilius'un, Aineias'ı Troya'dan Roma'ya göç ettirmesinden beri, tarih boyunca, kim bu mirasa sahip çıkarsa, yukarıda sayılan gücü ve başarıları elde etmiş, bu yüzden de herkes bu mirasın peşinden koşmuş gibidir. Dünyanın tarihi, coğrafyası, kültürü, sanatı ve hatta bilimi, bu miras uğruna elden ele değişerek bu günlere geldi.

Eğitimli, barışsever, emekten yana, sadece insanı değil tüm canlıları, doğayı seven insanlara elbette bir sözüm yok. Onlar zaten hem dünyanın ortak kültürel mirasına hem de dağlara, nehirlere, kuşlara, böceklere, bilimum kıymete sahip çıkıyor ve koruyorlar. Ama aranızda, "en güçlü ben olacağım ve dünyayı yöneteceğim" diyen varsa, onlar da bu yazıdan faydalanabilirler. Bak arkadaşım, ayırım yapmadan, bu toprakların geçmişine, dillerine, öykülerine, şarkılarına ve halaylarına sahip çıkarsan, dünyanın kaderi belki de bir gün senin ellerinde olabilir. Kim bilir?

Efendim bunca tantananın ardından, ha hemşehrim, o kadar konuştuk ama bu arada sen nerelisin dersin; tabii ki ben de Troyalıyım!

Söylencemiz sürecektir. Viya Böyle!

Koyunlar, alimler ve deportasyonlar: Eski Yakın Doğu'da göçün elli tonu

O zamanın şartlarını göz önünde bulundurursak göç edenlerin daha yavaş yol kat etmesi gerekirdi. Mezopotamya iktidarları katır ya da atlarla seri 'posta hizmetlerini' gerçekleştirmiş olsalar da bu iktidarların hükmü altında bulunan kişilerin çoğu göç için eşekleri, hatta sadece ayaklarını kullanmak zorunda kalırdı. Kısacası kişi ne kadar yüksek mevkiye sahipse seyahat etmesi de o kadar konforlu ve hızlıydı.

Assirolog Sara Manasterska

Universität Heidelberg, Almanya ve Uniwersytet Warszawski, Polonya

Kabaca modern Irak bölgesinde milattan önce konuşulan ve yazılan bir dil olan Akadca sıklıkla başka coğrafyalarda da kullanılıyordu. Günümüz Türkiye, Suriye, İran, zaman zaman Doğu Akdeniz kıyıları (Levant) ve Mısır'da, ayrıca Asurlu ve Babilli tüccarların ayak basmaya cesaret ettiği diğer topraklarda da diplomasi dili olarak tercih ediliyordu. Ancak Akadcada elbette göçe dair bir kelime yoktu.

Dolayısıyla eski Yakın Doğu'da göçün gerçekte ne anlama geldiğine karar verecek olanlar modern araştırmacılarıdır. En tipik göç, temel amacı yolun sonunda yerleşmek olan bir tür insan hareketi olarak tanımlanır. Ancak böyle bir tanımlama göçün gönüllü olarak yapılıp yapılmadığından bağımsızdır. Yeni Asur dönemindeki büyük çaplı sürgünler de dahil olmak üzere bazı göçler, başlıca muktedir kralların kendi yazıtlarında övündükleri gibi, açıkça zorla yaptırılmıştı. Kral Sanherib'in MÖ 701 yılında Doğu Akdeniz kıyılarına yaptığı seferden sonra kaleme aldirdığı yazıtında Yehuda topraklarıyla (Güney Doğu Akdeniz kıyıları, günümüz İsrail) ilgili en meşhur anlatılardan biri yer alır:

"Onlardan [...] genç, yaşlı, erkek, kadın, at, katır, eşek, davar, deve, koyun ve keçi olmak üzere 200 150 kişi çıkardım ve onları ganimet saydım."

Diğer benzer kısımlarda krallar gururla "sürgün edilenleri" kendi halkından saydım" diye övünürler. Burada demek istedikleri bu iş gücünü yönetimlerine entegre edip kendi çıkarları için kullandıklarıdır. Ancak bu yazıtlarda bahsi geçen örneklerde olaylara sadece muktedirlerin tarafından bakabiliyoruz. Diğer kasaba ve köylerde olduğu gibi, Yehuda kasabalarının da zorla yerlerinden edilen sakinlerine kimse evlerini, bahçelerini ve tarlalarını terk etmek konusunda ne hissettiklerini sormadı.

MÖ 700'lerden kalma bir kabartma. Sanherib tarafından Doğu Akdeniz kıyılarına (Levant'a) yaptığı seferde esir alınan mahkumlar. Antik Ninova şehri (günümüzde Kuzey Irak). British Museum.

Göçün gönüllü olup olmadığı sorusu belki de farklı bir şekilde sorulmalıdır. Günümüzde de olduğu gibi, kuraklık veya kıtlıkla birlikte devlet kurumları tarafından yardım sağlanmadığı takdirde insanların konumlarını değiştirmeleri kaçınılmaz hale gelir. Eski Yakın Doğu yazışmalarında kuraklık nedeniyle başkalarının yaşadığı ya da tarım amaçlı kullandığı bölgelere doğru harekete geçen göçebe kabilelerden sıkça bahsedilir. Aslında, açlık ve susuzluk tehdidi insanların her daim gündemindeydi. Tıpkı manastırda yaşayan *Pî-Aya* isimli bir kadının yazdığı bir mektuptaki gibi. Ailesinin bir ferdi olabilecek bir adama yazdığı MÖ 18'inci yüzyıldan kalma bu Babilce mektupta *Pî-Aya* tam da bu tehditten bahsediyor:

“Üç gündür fırtına gibiyim. Su ya da ekmek tüketmiyorum. Ne kadar tahılın bana ulaştığını ve bana ne kadar tahılı gönderdiğini (en iyi) sen bilirsin. Özellikle şimdi kimse kimseye bir şey ödünç vermiyor. Ev halkımla birlikte ölmeyeyim! Gönderilecek tahılı bana gönder ve ev halkım sağ kalsın! Soğuk hava ve kıtlık bizi kötü etmesin!”

Bazı durumlarda ise kıtlığın ve susuzluğun beraberinde getirdiği ölüm kalım mücadelesindeki doğruluk payından şüphe etmiyoruz. Tıpkı Uruk Valisi'nin (günümüz Irak topraklarında) Asur Kralı Asurbanipal'e yazdığı mektuptaki gibi:

“Kralın mühürlü mektubuyla birlikte gönderilen kraliyet görevlisine gelince, efendim, [...] o ve (ona eşlik eden) askerler Uruk'a (giderken) su istediklerinde, askerler (yolda) onu terk etti ve (tek başına) Uruk'a gitti.”

Daha sonra, çivi yazılı tabletin ilgili bölümü yıpranmış olsa da kraliyet görevlisi sağ olarak ele geçirilmiş gibi görünmektedir.

Kimin göç edeceğine kurayla karar verdiler

Kıtlığın göç için etken olduğuna dair bilgiler Herodot'un eserlerinde de görülebilir. MÖ 5'inci yüzyılda, antik Lidyalıların (Anadolu'nun batısında yaşayanlar) 18 yıl süren bir kıtlıktan sonra nüfusun hangi yarısının göç edeceğine karar vermek için kura çektiklerini anlatır. Antik Yunan Tarihçisi Herodot'un iddia ettiği gibi, özellikle icat ettikleri top, zar ve aşık oyunlarını oynayarak açlık sancılılarıyla baş ederler. Bu hikaye her ne kadar hayal ürünü olsa da açlığın antik hayal gücündeki rolünü gözlemleyebiliyoruz.

Mezopotamya'ya geri dönecek olursak Asurluların ve Babillilerin göç konusunda ne düşündüklerinin izini sürmek istiyorsak, aklımızda tutmamız gereken birkaç nokta daha var. O zamanın şartlarını göz önünde bulundurursak göç edenlerin daha yavaş yol kat etmesi gerekirdi. Mezopotamya iktidarları katır ya da atlarla seri 'posta hizmetlerini' gerçekleştirmiş olsalar da bu iktidarların hükmü altında bulunan kişilerin çoğu göç için eşekleri, hatta sadece ayaklarını kullanmak zorunda kalırdı. Kısacası kişi ne kadar yüksek mevkiye sahipse seyahat etmesi de o kadar konforlu ve hızlıydı. Bu hiyerarşinin beraberinde getirdiği konforu *Urdu-Gula* isimli bir şahsın mektubunda da görebiliyoruz. Kendisi gözden düşmeden önce Kral Asurbani-

pa'ın himayesinde bir bilgindi. Aşağıdaki mektubunda ne kadar gözden düştüğünü açıklamak için diğerlerinin ve kendisinin nasıl seyahat ettiğini karşılaştırıyor:

"İnsanlar (evimin) önünden geçiyor- tahtirevanlarda iktidardakiler, arabalarda yardımcıları, (hatta) katırlarda hizmetçiler- (ben ise) iki ayağımın üzerinde (yürüyorum)!"

MÖ 640'lardan kalma bir duvar paneli. Kral Asurbanipal tahtında yer almış ziyafet çekiyor. Antik Ninova şehri. British Museum.

Bu şartlara rağmen, yolculuğa çıkanların kat ettikleri mesafeler hiç de kısa değildi. Yeni Asur kralı Sargon'un hazinedarı, kral tarafından yaptırılan heykellerin taşınmasını denetlemek için Asur'dan Ninova yakınlarına 170 km civarında yol kat edebiliyordu! Aynı krala yazılan bir mektubun bilinmeyen yazarı, bir başkentten 15 gün yol gittiğini söylüyor. Rota hakkında ayrıntı vermemiş ancak mektubu gönderenin Asur'dan yola çıktığını varsayarsak, 400 km'den fazla mesafeyi 15 günde kat etmesi gerekiyordu ki bu da günde ortalama 30 km'lik bir mesafe anlamına gelir.

Kimliklerini geldikleri şehirlerle ilişkilendirdiler

Biraz da Mezopotamya halkına bir göz atalım. Yerleşik hayat yaşayanlar kimliklerini geldikleri şehirlerle güçlü bir şekilde ilişkilendirmişlerdi. Ancak Asurlular, Babilliler ve komşuları arasında da hayatlarını sürekli belirli ikametgahları olmadan ya da uzun süreli göçlerle geçiren kişiler vardı. Eski Asur döneminde tüccarlar Asur şehrinden Kaneş'e (günümüzde Kültepe, Kayseri) seyahat ediyorlardı. Bu iki şehrin arasındaki mesafe ise 1000 km'den fazla...

Mevsimine göre hareket halinde olması gereken farklı bir insan topluluğu da çobanlardı. MÖ birinci binyılda Sippar ve Uruk şehirlerinden (Irak'ın güneyinden) günümüze ulaşan belgeler, sürülerin asıl sahibi olan ve onları çobanlara kiralayan girişimciler olan büyük şehir yöneticileri için hazırlanan sözleşmeler ve denetim metinleridir. Sippar'da bu çobanlar sürülerini mevsimsel olarak şehirden uzağa taşırlardı. Modern tanımlamalar doğruysa, bu bölge Sincar Dağları'nın güneyinde (Irak'ın kuzeybatısında) ve Habur Nehri'nin doğusunda (günümüzde Suriye'de), dolayısıyla yüzlerce kilometre uzakta yer alıyordu.

MÖ 720'lerde sürülen koyun ve keçilerden oluşan duvar paneli. Antik Nimrud şehri (günümüzde Kuzey Irak). British Museum.

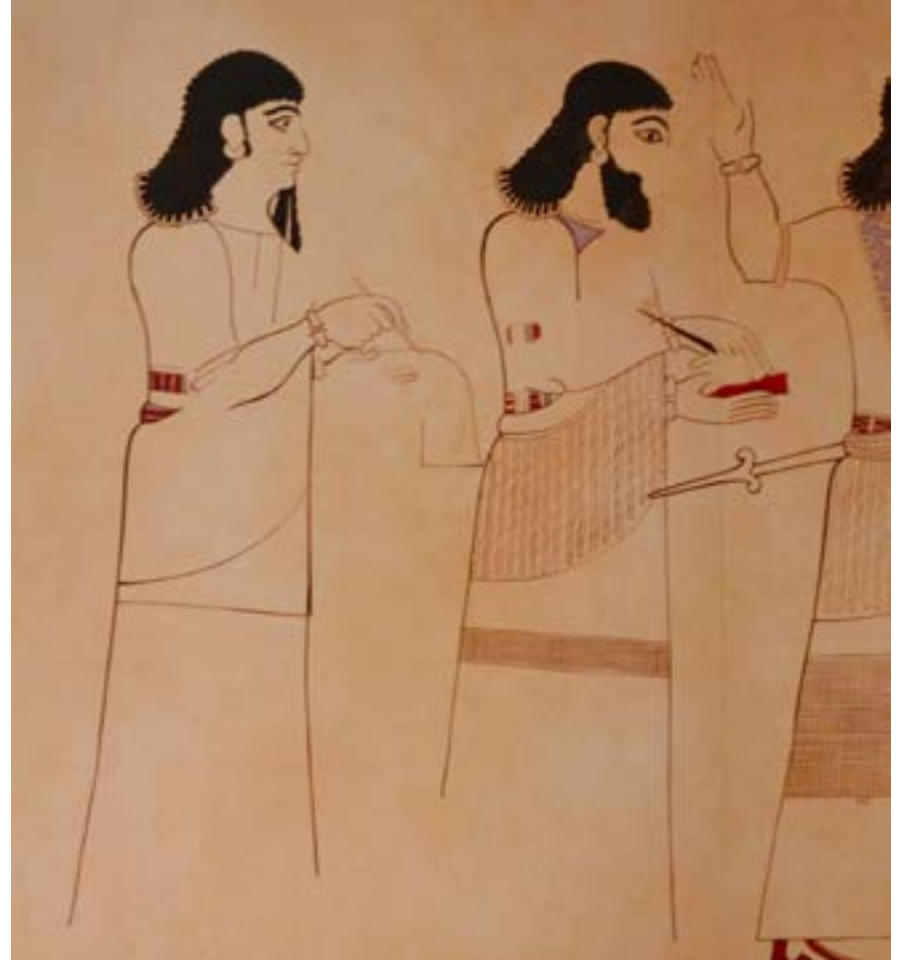
Bazı durumlarda yerel toplumla tamamen bütünleşmiş olarak yaşayan göçmen ailelere rastlıyoruz. Söz konusu göçmenlere ait metinlerin tamamı MÖ 650-614 (yani Asur İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar) olan döneme aittir.

Ailenin bazı üyeleri Mısırlı isimler taşıırken, iki metinde açıkça 'Mısırlılar' diye adlandırılmıştı. Ailenin Asur'a ne zaman geldiği veya göçüp göçmediklerini bilmiyoruz. Zira bu kişiler belki de tüccar olarak sık sık Mısır'a seyahat ettikleri için de 'Mısırlı' olarak adlandırılmış olabilirler.

Bunun dışında diğer Mısırlılar ya da Mısır kökenli göçmenler ara sıra karşımıza çıkar. Bir yeni Asur saray personeli listesinde üç rüya tabircisinden bahsedilir. İsimleri ve mesleklerinin adlandırılması Mısırlı olduklarını gösterir. Mısırlı isimlere sahip diğer üç uzmandan açıkça Mısırlı katipler olarak bahsedilir. Ancak bunun kökenlerine mi yoksa yazdıkları dil ve yazıya mı atıfta bulunduğu belirsizdir. Bu kişiler kariyer için kendi istekleriyle ülkelerini terk eden uzmanlar mı yoksa Esarhaddon'un Mısır seferinden sonra sürgün edilenler mi bilemiyoruz.

Her zamanki gibi, bu olaylardan sadece parça parça haberdar oluyoruz.

Günümüzde eski Yakın Doğu hükümdarlarının hükmü altında bulunan kişilerin ne yazık ki sadece küçük evlerinin harabelerini görebiliyoruz. Bunlar bize yaşamlarına dair yalnızca ipuçları veriyor. Elimizden kaçan büyük bir bütün olduğunu unutmamamız gerekiyor. Eski metinlerde ve harabe kalıntılarında göç göze çarptığında, bu göç genellikle- tıpkı günümüzde olduğu gibi- ya herhangi bir bireyin kontrolü dışındaki siyasi nedenler ya da öngörülemeyen iklimsel ve doğal felaketler tarafından zorlanmıştır. Neticede günümüzde olup bitenlere baktığımızda bu gözlem bizlere her zamankinden daha gerçekçi geliyor.

Duvar resminde iki farklı dilde not tutan saray katiplerini görüyoruz: Solda mürekkeple parşömene yazı yazan bir katip, sağda kamış stylusla kil tablete çivi yazısı yazan bir katip. MÖ 8'inci yüzyıl. Antik Til Barsip şehri (günümüzde Kuzey Suriye, Tell Ahmar, Haleb ili). Louvre Müzesi.

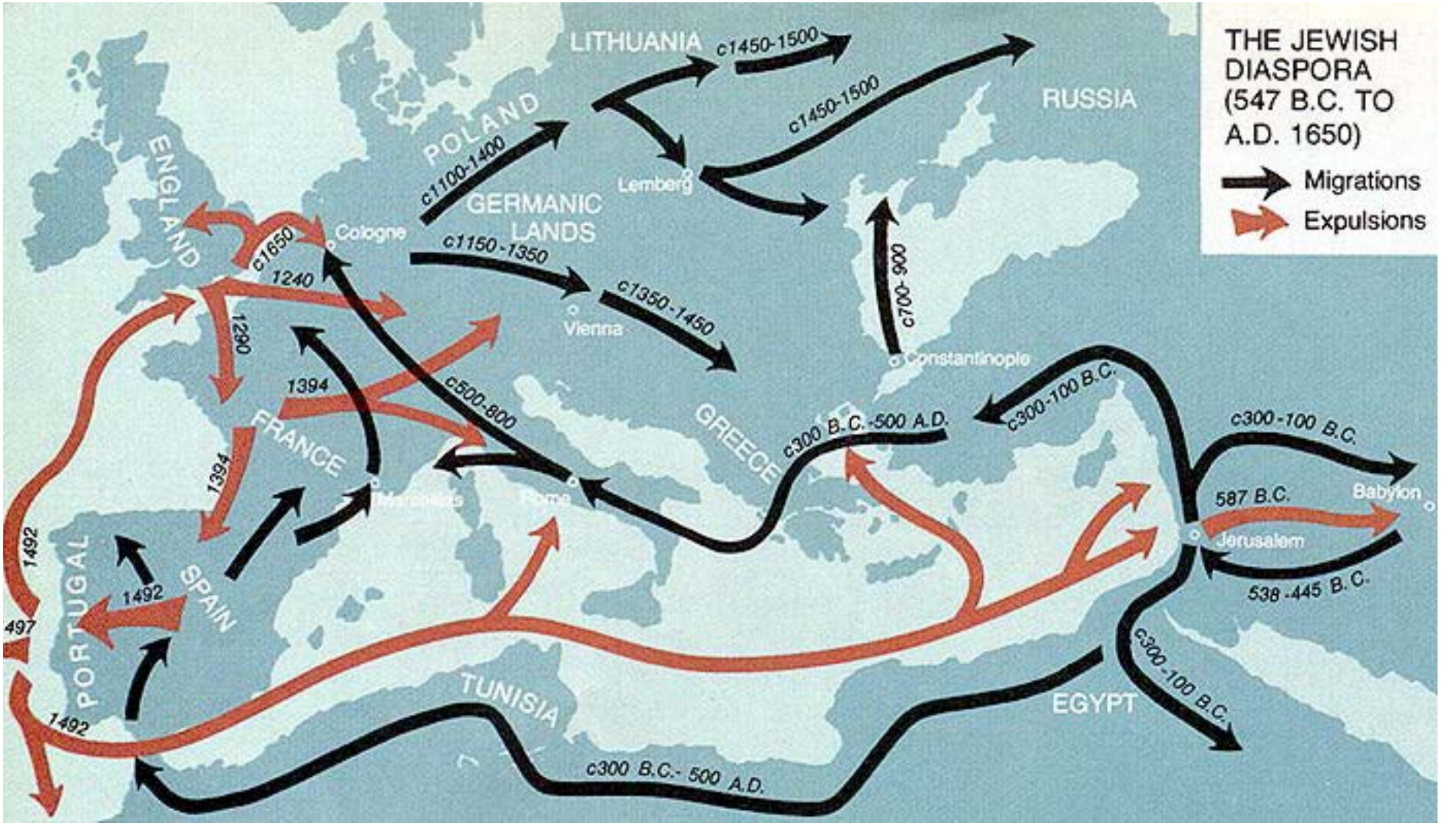
Göç olgusu ve Anadolu'da Yahudi Diasporası

Yahudi diasporasına özgü Kurtijo ve Yahudihane olarak adlandırılan toplu konutlar, MÖ 8'inci yüzyıldan itibaren kısmen, MÖ 6'ncı yüzyıldan itibaren topluca, sürgün baskısıyla yüz yüze gelen bir topluluğun farklı coğrafyalarda, yüzyıllar içerisinde edindiği deneyimler eşliğinde geliştirdiği barınma yöntemlerinden biridir. Bir başka deyişle bu yapılar, göçe aşina olan Yahudi diasporasına ait pratik düşünce yapısının sosyolojik ve mimari alanlardaki yansımalarıdır.

Dr. Siren Bora

Anadolu'ya yoğun Yahudi yerleşimi ile sonuçlanan Yahudi sürgünü ve Akitlesel Yahudi göçleri farklı koşullar altında üç farklı dönemde gerçekleşti. İlki MÖ 8'inci yüzyılda başlayan ve MS 6'ncı yüzyılda topyekun göçe evrilen büyük Yahudi sürgünüdür. Diğeri esasen 1390 tarihinde başlayan ve 1492-1497 tarihlerinde zirve yapan Sefarad (İber kökenli Yahudiler) sürgünleridir. Üçüncü ise, 1881 tarihinde başlayan Rusya ve Polonya kökenli Aşkenaz göçüdür. Yirmi sekiz yüzyıl boyunca topyekun sürgünde yaşamak, Yahudi ulusuna göçe ve sürgünde yaşamaya ilişkin oldukça büyük bir deneyim kazandırdı.

MÖ 6'ncı yüzyıl ile 1650 tarihleri arasında, Yahudi göç ve sürgün hareketlerini gösteren harita.

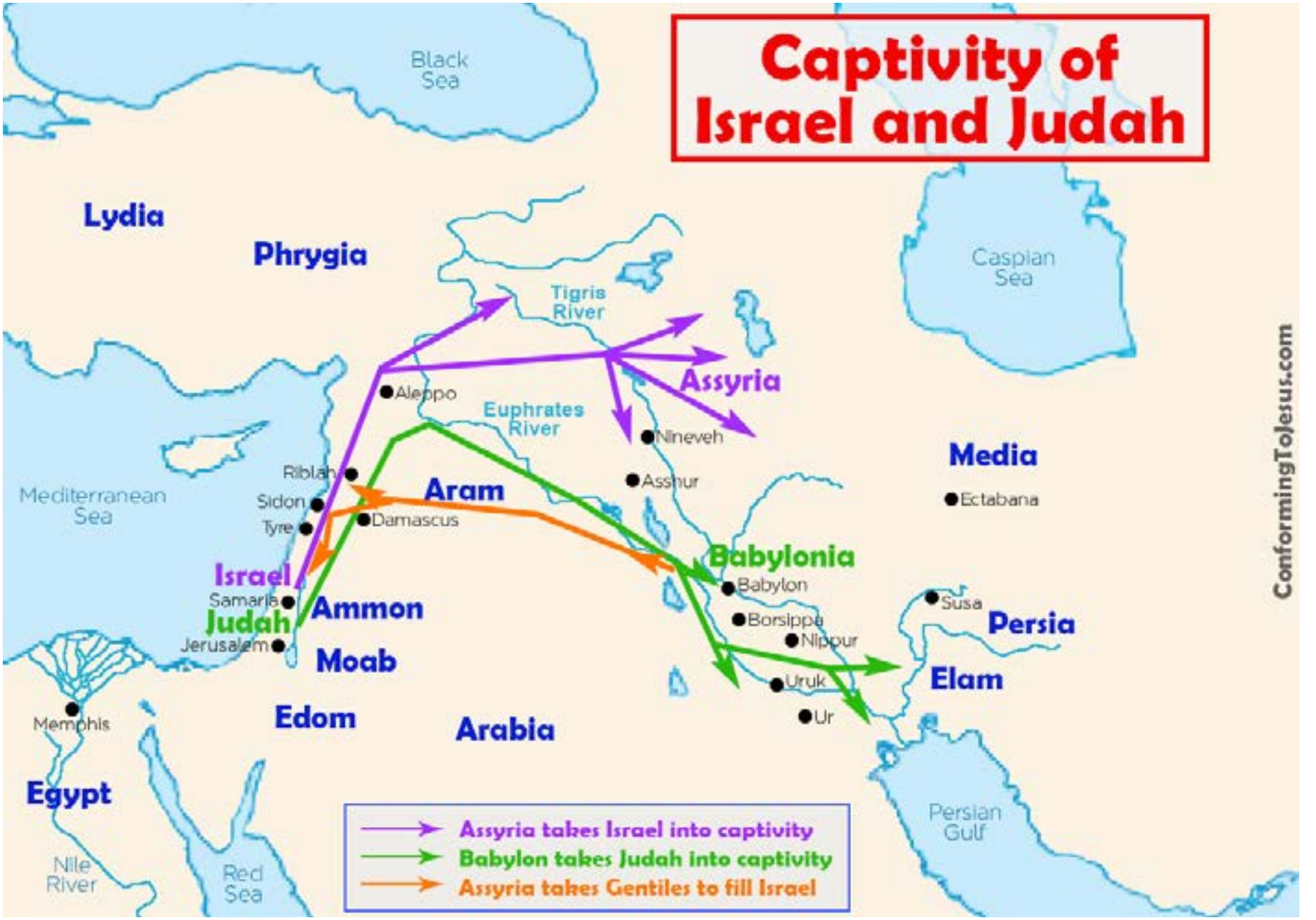
Yunanca *diaspeyro* (**διασπειρω**=saçmak) fiilinden türeyen *diaspora* (**διασπορα**), ilk kez *Septuagint*'te (*Tora*'nın en eski Yunanca tercümesi) Tesniye 28:25'te kullanıldı: *RAB seni düşmanlarının önünde kırdırarak; onlara karşı bir yoldan çıkacaksın ve onların önünde yedi yoldan kaçacaksın ve dünyanın bütün ülkelerinde serseri olacaksın. Diaspora sözcüğünün, İbranice'deki tam karşılığı pezura'dır (פזורה: dağılma, saçılma). Pezura, Yeremiya 50:17'de kullanıldı: İsrail dağılmış koyundur... Ancak pezura sözcüğü; dağılma, saçılma, korku uyandırma, bulunduğu ülkede sürekli kalamama korkusu ve sürgün anlamlarını bir arada ifade etmiyordu. Bu yüzden Yahudi sözel geleneğinde, Yahudi diasporasının karşılığı olarak galut (גלות=sürgün) sözcüğünün kullanılması yeğlendi. Çünkü galut, yukarıda saydığım sıfatların tümünü içine alan bir sözcüktü. Öte yandan Babil Sürgünü'nden sonra dünyanın dört köşesine dağılan Yahudileri ifade etmek için tfutsot (תפוצות=diaspora) sözcüğü de kullanılmaya başlandı. Esasen diasporanın İsrail'deki ifadesi de tfutsot sözcüğüdür.*

İbrani ulusunun göç ile tanışması

İbrani ulusunun (İsrailoğulları) kadim tarihine ilişkin başvurulabilecek yegane kaynak *Tora*'dır. *Tora*'da yer alan anlatı ve menkıbelere göre İbranilerin tarihi göç ile başlar. İbrahim, Kalde'nin Ur kentinde doğdu. MÖ 20'nci yüzyılın ilk yarısında ailesiyle birlikte Ur'dan ayrıldı ve Harran'a geldi: *Terah oğlu Avram'ı, ve Aran'ın oğlu Lot'u ve gelini Avram'ın eşi- Saray'ı aldı. Onlarla birlikte 'Kenaan' ülkesine gitmek üzere Ur Kasdim'den ayrıldı. Haran'a kadar geldiler ve orada yerleştiler* (Bereşit 11:31). Yaklaşık olarak MÖ 14'üncü yüzyılda ise Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkan ve Yeşu'nun önderliğinde vaat edilmiş topraklara yerleşen İbrani ulusu on iki kableden oluşuyordu. Zaman içerisinde kabile yönetiminden krallık yönetimine geçtiler. Davud zamanında krallık büyüdü ve güçlendi. Süleyman'ın ölümünden bir süre sonra ikiye bölündü. On kabile diğerlerinden ayrıldı ve kuzeyde İsrail Krallığı'nı kurdu. Geride kalan iki kabile ise Yehuda ve Benyamin kabileleriydi. Onlar da Yehuda Krallığı'nı devam ettirdiler. Kuzeyde kurulan İsrail Krallığı bir süre sonra kuzeydoğuda hüküm süren Asur Krallığı tarafından fethedildi.

Asur Kralı II. Sargon, 27 bin 290 İsrailiyi Asur'a sürdü: *Halah'ta, Gozan ırmağı olan Habor'da ve Medler'in şehirlerinde oturtuldular* (İkinci Krallar 17:6). Halah, Asur'da, Habur Irmağı kıyısındaki Gozan'da bugünkü Suriye'de yer alıyordu. Medler ise doğuda bugünkü İran'da bulunan Hamadan'da yaşıyorlardı. Tarih MÖ 722 idi. İlk *diaspora*, hemen hemen bütün Orta Doğu coğrafyasına dağıldı. II. Sargon'un kendi kayıtlarında otuz sekiz farklı sürgün anlatılıyor. Bu anlatımlardan Asurluların sürgünlere çok kötü davrandığı anlaşılıyor. Bugün hala İsraili on kabileye ilişkin tartışmalar devam ediyor ve pek çok soruya yanıt bulunamıyor. "İsrail Krallığı yıkıldığı zaman, orada hala on kabile mevcut muydu? Krallık yıkıldıktan sonra Orta Doğu coğrafyasına sürülenler içerisinde girdikleri toplumlarla karışarak asimile oldular mı? Yoksa inançlarını, kültürlerini, benliklerini korudular mı? İsrail Krallığının güçlü ticari bağlantıları vardı. Asurlular tarafından sürgün edilenler arasında bu ticari bağlantıları sürdüren ve zamanla farklı ticaret merkezlerine gidip yerleşenler oldu mu? Asur Krallığı yıkıldığı zaman, daha önce Asur'a sürgün edilen İsraililer arasından, Yehuda Krallığına gidip yerleşenler oldu mu?" Ayrıca, yıllar içerisinde hangi coğrafyalara değin gitmiş olabilecekleri de tartışılıyor. Sözü edilen coğrafyalar arasında Horasan, Semerkant, Kırım, Çin, Hindistan, Afrika ve Anadolu var.

Asur ve Babil imparatorlukları tarafından İsrail ve Yehuda krallıklarının işgali ve Yahudi sürgünlerinin yönlerini gösteren harita.

Babil sürgünü

Asur Krallığı'nın ömrü uzun sürmedi. Krallık MÖ 612 tarihinde sona erdi. Yeri, güçlenen Babil Krallığı tarafından dolduruldu. Güneydeki Yehuda Krallığı, Babil Krallığı tarafından işgal edildi. Babil ordusu; kutsal tapınağı, sarayı ve Kudüs'ün evlerini ateşe verdi. MÖ 586'da Süleyman Tapınağı yıkıldı. Kentte sağ kalanların büyük bir bölümü Babil'e sürgün edildi. Sadece tarlalarda ve bağlarda çalışmaları için yoksul halkın bir bölümü geride bırakıldı. Onlar, Negev Çölü'nün kuzeyinde, Galil'de ve Gilad'da yaşamlarına devam ettiler. Buldukları yerlerden ayrılmadılar. Bu olay sonucunda, Yahudi diasporası Akdeniz'e kıyısı olan ülkelere dağıldı. Babil'e gönderilen birinci ve ikinci sürgün grupları içerisinde siyasi ve askeri liderler, dini liderler zengin meslek sahipleri ve kalifiye işçiler vardı. Sürüldükleri yerde kendilerini dünyanın en parlak medeniyetlerinden birinin içerisinde buldular. Üstelik onlar Babil Krallığı'nın uluslarından sadece biriydiler. İmparatorluk kozmopolit bir toplumdaki oluşuyordu. Babil kenti ise uluslararası bir metropoldü. Kendilerine yeni işler, yeni hayatlar kurdular; zamanla zenginleştiler.

Babil, Persler tarafından yıkıldığında esaretleri sona erdi. Fakat büyük bir bölümü işlerini, mülklerini, kurdukları yeni düzeni bırakıp Kudüs'e geri dönmek istemedi. Sümer ve Akad toprakları üzerinde kurulan Babil Devleti'nin MÖ 6'ncı yüzyılda sınırları Akdeniz'den Basra Körfezi'ne, İskenderun Körfezi'nden Malatya'ya, Diyarbakır'a ve Kudüs'e kadar uzanıyordu. Babil, Yemen ile Batı Arabistan arasındaki Baharat Yolu'nun ve Gazze ile İskenderun Körfezi arasındaki kıyı şeridinde yer alan Akdeniz limanlarının kontrolünü eline geçirdi. Doğu ile batıyı birbirine bağlayan ticaret yollarının kontrolünü kaybetmekten korkan Babil'in, tüccar Yehuda kabilesinin deneyiminden yararlanmak istemesi kaçınılmaz olmalıydı. Bu yüzden onlara muhtemelen ticari ayrıcalıklar da tanıdı. Böylece Yahudi tüccarlar, Süleyman'ın ticaret filosu aracılığıyla tanıştıkları Anadolu kentleri ile olan uluslararası ticari bağlarını perçinleme fırsatını buldular. Bu dönemde Anadolu son derece zengin yer üstü ve yer altı kaynaklarına sahip bir yarımadaydı. Öte yandan köle olarak kullanılan Yahudiler hakkında da bilgi mevcuttur. MÖ 6'ncı yüzyıla ait olduğu düşünülen Yoel Kitabı 3:6: *Yuda ve Yerusalim'in insanlarını kendi sınırlarından uzaklaştırmak için Yunanlıların oğullarına sattınız* der. Eğer Yoel Kitabı'nın yazım tarihine ilişkin öngörü doğruysa Yahudilerin MÖ 6'ncı yüzyılda sadece ticari gerekçelerle Anadolu'ya gittiklerini iddia etmek doğru olmaz. Babil'e sürgün edilen Yehudalıların bir bölümünün köle olarak satılması da söz konusudur.

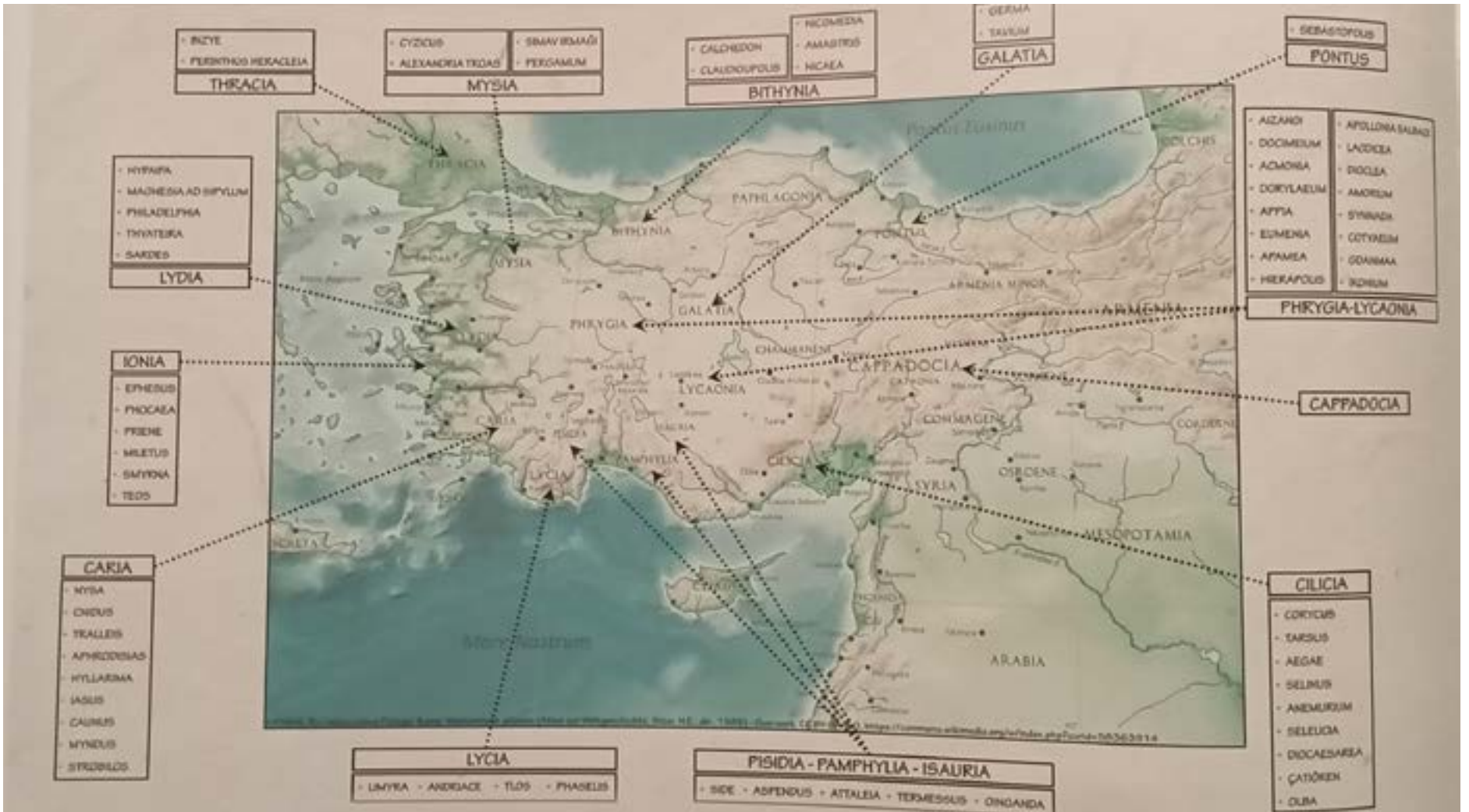
Pers ve Hellen dönemlerinde sürgün hayatı

Anadolu'daki Pers egemenliği, Kyros'un Batı Anadolu'yu işgalinden Büyük İskender'in Çanakkale Boğazı'nı geçiş tarihine değin iki yüz yılı aşkın bir süre devam etti. Bu süre içinde Kudüs'e dönmeyip Babil'de kalmayı yeğleyen Yahudiler, büyük bir olasılıkla Perslerle birlikte, Susa'dan (Şuş kenti) Ephesos'a uzanan ticaret yolunun nimetlerinden yararlandılar. Hatta muhtemelen ticari açıdan daha çok yarar sağlayabilmek adına Kral Yolu üzerinde yer alan antik kentlere yerleştiler.

Bir iddiaya göre İskender Kudüs'e ulaştığı zaman birkaç yüz kişilik Yahudi topluluğunu İzmir'e sürdü. Diğer bir iddiaya göre ise MÖ 3'üncü yüzyılda Kudüs'ten İzmir'e dönerken beraberinde bir kısım Yahudi'yi İzmir'e götürdü. İskender öldükten sonra, imparatorluğunun ardıllarından biri olan Seleukhos'un Kralı III. Antiochus, Kudüs ve çevresinde yaşayan Yehudalıları-

la iyi ilişkiler kurdu. Hatta Kral III. Antiochus, Yahudi topluma duyduğu güvenden dolayı Lydia'da ve Phrygia'da ayaklanma çıktığı zaman krallığın güvenilir unsuru sayılan Yahudi ailelerini ayaklanma bölgesine gönderdi. Tarih MÖ 212-205/4'tü. 2 bin Yahudi aile, yaklaşık olarak 10 bin kişi anlamına gelir. Bunlar Mezopotamya ve Babil'den seçilen asker kökenli, Seleukoslara sadık ailelerdi. Böylece Anadolu'da kalıcı Yahudi yerleşim birimleri oluştu. Bu tarihten itibaren Anadolu'daki Yahudi varlığı kesintisiz devam etti.

Roma Dönemi haritası üzerinde bölgelere göre Anadolu'da Yahudi yerleşim yerlerini gösteren harita (Taşlara Kazınan Yahudi Kimliği, 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Yayını, İstanbul 2021)

Roma dönemi

Anadolu'nun Roma tarafından fethi MÖ 188'de başladı ve MÖ 129'da Anadolu, Roma'nın doğrudan yönetimine dahil edildi. MÖ 2'nci yüzyılda elli-den fazla Anadolu kentinde Yahudilerin yaşadığı tahmin ediliyor. Tabii ki bu genel kanının geçerli bir sebebi var: *Babil Talmudu*, Roma yönetimi altındaki Nisibis'de (Nusaybin) ve Caesarea Mazaca'da yaşayan Yahudi topluluklarından söz eder. Yaklaşık olarak Rabi Akiva ile aynı dönemde yaşadığı tahmin edilen Rabi Yudaben Batira Nisibisliydi. Kentteki Bet Midraş'ın yöneticisiyken Rabi Elazar ben Şimon ve Rabi Yohanan HaSandlar, Nisibis'e gelip ondan ders almışlardı. O kadar ünlenmişti ki, adı Kudüs'e ulaşmıştı: *Barış seninle olsun Rabi Yuda ben Batira, Nisibis'teki nüfuzunla birlikte ünün*

de Kudüs'te yayılıyor (Babil Talmudu, Pesahim 3b). Aynı dönemde Kapadokya'da da bir Yahudi topluluğu mevcuttu: ...Rabi Yohanan ben Nuri ayağa kalkıp yüksek sesle sordu: Kapadokya'dakiler Şabat'ta aydınlanma için ne yakacaklar? Ne turp yağları ne de fıstık yağları var. Mineral yağ mı yakacaklar?... (Babil Talmudu, Şabat 26 a). MS 3'üncü yüzyılın ortalarında Kapadokya'nın en büyük kenti olan Caesarea Mazaca'da 12 bin Yahudi, Sasani Kralı I. Şapur tarafından öldürüldüler. (Babil Talmudu, Moed Katan 26a). Öte yandan Yahudilere destek amacıyla Roma Senatosu tarafından kaleme alınan mektuplarda ve Yahudi topluluklarına ayrıcalık tanıyan yasalarda Yahudilerin yaşadığı Anadolu kentlerinin adları telaffuz edilir. Roma Senatosu'nun Pergamon Kralı II. Attalos'a, Kapadokya Kralı V.Ariarathes'e, Karia'da Myn-dos, Halikarnassos ve Cnidos'a, Lycia'da Phaselis'e, Pamphylia'da Side'ye yazdığı mektuplarda Roma'nın Yahudilere olan desteği kayda geçirilmişti. Roma döneminde Anadolu'daki Yahudi varlığını gösteren bir diğer bulgu Paulus'un misyon gezileriyle ilişkilidir. Hıristiyanlığın mimarı olarak da tanınan Paulus'un İsa Mesih anlayışını yaymaya çalıştığı başlıca coğrafi bölge Anadolu topraklarıydı. Misyon gezilerinde uğradığı kentler ise Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim merkezleriydi. Paulus, gittiği yerlerdeki sinagoglarda İsa Mesih öğretisini anlatan bir misyonerdi. Bu yüzden misyon yolculuklarının önemli bir özelliği vardı. Paulus'un rotası üzerinde uğradığı kentler takip edildiği zaman, Anadolu'daki Yahudi yerleşim merkezleri saptanabilmekteydi.

Paulus'un misyon gezileri sırasında Anadolu ve Balkanlar'da izlediği rotalar.

Diaspora Yahudi topluluklarının kültürel çeşitliliği

Yahudilerin sürüldükleri coğrafyalarda yüz yüze geldiği ilk sorun vatansızlık olgusuydu. Yerleştiği ya da yerleşmek zorunda bırakıldığı ülkelerde bazen yasal engeller bazen hoşgörü bazen de zulüm ile karşı karşıya kalan Yahudi göçmenler ya da sürgünler, *kimi zaman geçici kimi zaman kalıcı* olmak koşuluyla onay gören varlıklarının güvenilirliğini pek çok kez kanıtlamak gereksinimi duydular. Esasen amaç, toprakta kök salmak olanağını yakalamak, vatandaşı olabilmektir. Böylece zaman zaman zorunlulukların baskısı altında, zaman zaman bilerek, isteyerek yaşadıkları çevrenin kültürüne özgü unsurları yüzyıllar içinde bünyelerine katıp özümstediler. Göçmenlerin yaşadığı her coğrafyada, her ülkede, o coğrafyanın ve o ülkenin kültürüyle harmanlanmış Yahudi toplulukları oluştu. Gerçi sürgündeki Yahudi diasporasının ayrıcalığı kolektif hafızaya ve kolektif bilince sahip olmasıydı. Evet 'vatan' yoktu ama 'Mesih ve dönüş' inancı vardı. Ancak yeni oluşumlar Yahudi din alimlerini yeni bir endişeye doğru yöneltti: *Ortak Yahudi kimliğinin kaybedilmesi tehlikesi*. Böylece, aile ve nesep ilişkisini öne çıkarmakla başlayıp yüzyıllarca süren yapılanma çalışmalarıyla devam edecek olan bir dizi önlemler silsilesine başvuruldu. Dini yapılanma Babil Sürgünü sırasında başladı. İlk sürgün sonrası II. Mabet döneminde de devam etti. Sözlü *Tora*'nın gerisinde yer alan ikincil manasını ortaya koyma iddiasıyla Yorum Geleneği'ni başlatan Yahudi Din Mahkemesi (Sanhedrin), dönemin ürünüydü. Gerek Kudüs'te ve çevresinde gerek Babil'de kurulan din akademilerinde *Tora*'yı yorumlamak suretiyle Yahudi sözlü geleneğinin yazılı *Talmud*, olarak şekillenmesini sağlayan, aynı zamanda bugünkü şekliyle sinagoglarda icra edilen düzenli ibadet geleneğini başlatan din âlimi sınıfı; önce Kudüs sonra da *Babil Talmudu'nu* oluşturdular. Diasporada Yahudi sosyal kurumlarının kurulması, dilin korunması, dini değerlerin korunması, sosyal normlar, vatan anlatıları ve Diaspora Yahudi cemaatlerinin yaşadıkları kentlerdeki diğer gruplarla asgari temas bazında izole edilmesi gibi uygulamaların ana hedefi ise, *Yahudi halkının dini ve etnik topluluk olarak devamını sağlamaktır*. Bu hedef doğrultusunda Yahudi topluluklarının yaşadığı her kentte sinagoglar, okullar, mezarlıklar, sosyal kurumlar, ritüel arınma havuzlarının (mikveler) yer aldığı hamamlar, koşer gıda satan dükkanlar, kasaplar ve bir döngü içindeki göçmenler özellikle de yoksul Yahudi göçmenler için sosyal konutlar (Yahudihaneler ve Kurtijolar) inşa edildi.

Manisa Akhisar Oteli, İzmir'de halen mevcut tek klasik Kurtijo örneğidir.

Osmanlı döneminde, Anadolu'da Yahudi topluluklarının yerleşik yaşam sürmediği bir kent neredeyse mevcut değildi. Üstelik 19'uncu yüzyılda bu yerleşim skalasına küçük kasabalar ve köyler de eklendi. Konu, oldukça uzun bir süreci ve geniş bir coğrafyayı kapsıyor. Dolayısıyla Anadolu'daki Yahudi topluluklarının kültürel çeşitliliğine ilişkin, çoğunlukla İzmir örneği üzerinden açıklama yapmayı uygun buldum. Dünyanın neresinde yaşıyor olursa olsun Yahudi topluluklarının göçlerle beslenip büyüdüğü ve geliştiği ya da tam tersi bir süreç izleyip göçlerle azaldığı ve hatta yok olduğu aşikardır. Smyrna (İzmir) kenti de Antik dönemden itibaren Yahudi göçüne maruz kaldı. Başlangıçta kentte Romaniotlar yaşamaktaydı. Sonra Yakın Doğu ve Orta Doğu kökenli Mizrahiler (Doğulu Yahudiler/muhtemelen Maaravi / Kuzey Afrika ve Müsteribe/Yemen vb.) Yahudileri) ile Orta Avrupa kökenli Yahudiler (Aşkenazlar) ve Karaim geldi. Başlangıçta İzmir'e gelen Yahudi topluluklarının tümü zaman içerisinde baskın Romaniot kültürünün etkisi altına girerek Romaniotlaştı. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra kalabalık bir Sefarad grubu kente yerleşti. İspanya kökenlilere önemli bir Portekiz (Converso/Dönme) göçmen grubu ve Frankos grubu da dahil olunca İzmir'de diğer Osmanlı kentlerindeki benzerlerini büyüklük, zenginlik ve yaratıcılık açısından kat kat aşan bir Yahudi cemaati oluştu. Zamanla, İzmirli Yahudilerin hepsi zengin Sefarad kültürünü benimseyerek Sefaradlaştı. En son gelen Rusya ve Doğu Avrupa kökenli Aşkenazlarda sözünü ettiğim kültürel asimilasyona dahil oldu ve İzmir Yahudileri, Sefarad Yahudileri olarak anılmaya başlandı.

İzmir Hahambaşılık ofisinin de yer aldığı eski Hahamhane yapısının havadan görüntüsü.

Romaniot

Romaniotlar, antik dönemde Anadolu'ya yerleşen ve varlığını Helen ve Roma dönemlerinde devam ettiren Yahudilerdi. Romaniot sözcüğü de Bizans İmparatorluğu'nda Konstantinopolis, Balkanlar ve Anadolu'da yaşayan Yahudi nüfusunu, o soydan gelenleri ve kültürlerini tanımlamak için kullanıldı. Romaniotların adları (Yosef/Iosefus/Ιωσηφους) ve sinagoglarının adları Grekçeydi (Ekklesia/Εκκλησία). Özellikle İstanbul'daki sayıları oldukça yüksekti. Dini ritüellere ilişkin dualarının büyük bir bölümü İbranice-Grekçe kaleme alınan *Maḥzor Romania*'da toplanmıştı. Alfabe olarak kullandıkları dil, Aramice ya da İbranice değil, Grekçeydi. Bu dil, İbranice ile Yunanca karışımıdır ve günümüzde Judeo Grekçe olarak adlandırılır. Anadolu'daki varlığı MÖ 6'ncı yüzyıla dayanan bu köklü topluluğun cemaat organizasyonu da 17'nci yüzyıla kadar Osmanlı Yahudileri tarafından kullanıldı. Romaniotlara ait cemaat organizasyonu, İslam ülkelerinde yaşayan Yahudi cemaatlerinin yaklaşık olarak Orta Çağ'dan beri sahip olduğu ve uyguladığı geleneksel bir yönetim biçimiydi. Buna bir çeşit Derebeylik Sistemi de denilebilir. 17'nci yüzyıldan itibaren Osmanlı Yahudilerinin yaygın yönetim biçimi, İber Modeli şekline dönüştü. Bu sistemle birlikte büyük kentlerde yaşayan Yahudi cemaatleri kent içinde bir araya gelip birleşerek temel dinî gereksinimleri karşılayacak esnek bir dinsel topluluk yapısı oluşturdular.

Mizrahim (Maaravim ve Müsteribe)

Mizrahim adı verilen doğu coğrafyasına mensup Yahudiler de Anadolu'ya yerleştiler. Doğu ve güneydoğu kentleri ağırlıkta olmakla beraber İzmir'e ve İstanbul'a da göç ettiler. Ticaretin her koluyla yakından ilgili olan Yahudiler için ticari aktivitenin yoğun olduğu liman kentleri cazibe merkezleriydi. Aralarında Kuzey Afrika, Tsafet, Bağdat ve Yemen kökenli Yahudilerin olması muhtemeldir. Dolayısıyla gelenler; Arap kültürünü benimsemiş, Arapça bilen ve konuşan Yahudilerdi. Bu konuda bir örnek vereceğim. 1590'lı yılların başında Tsafet'ten İzmir'e gelen Rabbi Yomtov Tzahalon, kentteki Yahudi varlığından söz eder. Kendisine, Afiya adlı dul bir kadınla Süleymanoğlu Nojim adlı erkeğin evliliği konusu danışılır. Henüz bir cemaat yapısına kavuşmamış olan bu toplulukta, ... *ne bir haham ne bir lider ve ne de yasalar (takkanot) mevcuttur...*Afiya ve Nojim, Anadolu'da kullanılmayan adlardır. Buna karşın bu adlar Arapça konuşulan coğrafyalarda yaygındır. Adları zikredilen şahısların her ikisi de muhtemelen Tsafet, Bağdat, Kuzey Afrika ya da Yemen kökenli Yahudiler olabilir.

İzmir Hevra (Talmud Tora) Sinagogu'nun tadilat öncesindeki görüntüsü.

İzmir Hevra (Talmud Tora) Sinagogu'nun temizlendikten sonra görüntüsü.

Karaim (Karaylar/Karait)

8'inci yüzyılda Bağdat'ta doğan bu topluluk Yahudiliğin bir mezhebidir. *Tora*'dan başka kitaba inanmayan topluluğun adı, İbranice *kar'a* (oku) sözcüğünden türemiş olup *okuyanlar* anlamındadır. 9'uncu yüzyıla dek bölgede

yoğunlaşan ve büyüyen topluluk, Konstantinopolis (İstanbul), İskenderiye ve Kudüs'e göç etti. Bizans döneminde büyüdü ve gelişti. Herhangi bir kaynaktan İzmir'e gelişlerine ya da geliş nedenlerine ilişkin bir bilgi yok. Sadece bir kaynaktan 17'nci yüzyılda İzmir'de Karaim varlığından söz ediliyor. İstanbul'da ise, oldukça büyük bir topluluk olarak varlıklarını günümüze değin sürdürdüler.

Sefaradim

İber Yahudiliğinin 15'inci yüzyılda ileri gelen bilim insanlarından biri olan Rabbi Don Isak Abarbanel, Babil kralı Nebukadnezar'ın Birinci Tapınağın yıkılmasından sonra Yahudileri köle olarak İspanya'ya götürdüğünü yazar. İspanyol Yahudiliğinin en eski belgelenmiş tarihi ise Romalıların Kudüs'teki İkinci Tapınağı yıkıp on binlerce Yahudi'yi yanlarında köle olarak Avrupa'ya götürdüğü ve bunlardan bazılarının İspanya'ya yerleştiği zamana uzanır. İspanya'nın güneyindeki Adra şehrinde 1783 yılında bulunan bir mezar taşı, MS 2'nci yüzyıla aittir. Mezar taşı üzerindeki kitabede, bir bebeğin adı geçer ancak adın büyük bir bölümü silinmiştir: *Süleyman'ın kızı, bir yıl dört aylıkken öldü, bir Yahudi*. Her ne kadar bu erken dönem Yahudi yerleşimleri hakkında bilinen az olsa da Tàrraco nekropolünün lahitleri, Roma İspanya'sında MS 200'lerden itibaren yaşayan bir Yahudi topluluğu olduğunu ortaya koyar.

İzmir' Neve Şalom Sinagogu'nun iç mekan görüntüsü.

İzmir Neve Şalom Sinagogu'nun bahçesi.

Anadolu'ya Sefarad göçlerini, iki farklı grupta değerlendirmek yararlı olur. İlk grup, 1492/97 sürecinde İber Yarımadası'ndan kovulduktan sonra Anadolu'ya gelip yerleşenlerdir. Diğer grup ise 1492, 1497 ve 1540 tarihlerinde İspanya'dan ve Portekiz'den ayrılmak zorunda kalan ve Kuzey Afrika kıyılarından Orta Doğu'ya, Kuzey Batı Avrupa'dan Akdeniz Havzası'na kadar uzanan geniş bir coğrafi alana yerleşen Yahudilerdir. Gerçi aralarında doğrudan doğruya Anadolu kentlerine göç etmeyi yeğleyenler de vardı ama sayıları diğer gruba göre daha azdı. Başta Hollanda olmak üzere Marsilya, Kuzey ve Orta İtalya'nın şehir devletleri ile Napoli, Roma ve Papalık prenslikleri, vergileri ödemek ve ülkenin genel huzurunu bozmamak koşullarıyla Yahudilere *nispeten* dostane davrandı. Toskana Büyük Dükü Ferdinand, 10 Temmuz 1593 tarihinde Livorno kentini ve Livorno limanını serbest bölge ilan etti. Ayrıca Ferdinand, Diaspora Yahudilerine önemli haklar vaat etti: Her türlü zulümden (özellikle Engizisyon) koruma, Hıristiyan olma koşuluyla topraklarına girmeden önce başka ülkelerde işlediği iddia edilen suçlar için af, vergiden muafiyet, oy kullanma hakkı ve en önemlisi Yahudilik inancını, saldırı korkusu olmadan toplum içinde serbestçe yaşama hakkı. Hıristiyan baskısı ve Engizisyonun dolaylı zulüm korkusu yaşayan pek çok Yahudi, Livorno'ya göç etmeyi yeğledi. Portekiz Yahudileri için Kuzey Avrupa'daki merkez Amsterdam'dı. Livorno ise Avrupa'nın güney kesiminin merkezine dönüşmüştü. Livorno Büyük Dükü Ferdinand, o zamana değin yakındaki şehir devletlerinde, prensliklerde ve Papalık Devletinin mülklerinde ikamet etmekte olan Portekiz ve İspanya kökenli Yahudileri, kendi topraklarına bilinçli olarak davet etmişti. Davete icabet edenlerin arasında, o tarihe kadar Osmanlı kentlerinde ikamet eden ve bu arada Yahudiliğe geri dönen Portekizli Yahudiler (Conversos) ile eski Portekizli Yahudiler/Yeni Hıristiyanlar da vardı. Portekiz kökenli Yahudilerin Osmanlı sınırları içerisinde yerleştikleri başlıca kentler; İstanbul, Selanik, Edirne ve Tsafet'ti. En çok tercih edilen ise Selanik oldu. Bu kentte Francos topluluğu ile kaynaştılar, hatta zamanla onların cemaatine dahil oldular. Francos, 1497 ve 1540 tarihlerinde, Portekiz'den ayrıldıktan sonra Marsilya ve Bouyon'a yerleşen Yahudilerdi. Bunlar, bu iki kentte birkaç nesil yaşadıktan sonra Osmanlı topraklarına, özellikle de İstanbul'a, Selanik'e ve İzmir'e göç etmişlerdi. 19'uncu yüzyılda, Osmanlı Yahudileri için farklı bir tanımlama yapılmaya başlandı. İber Yarımadası'ndan kovulduktan sonra Hamburg, Amsterdam ve Londra gibi Batı ve Orta Avrupa'nın büyük kentlerine yerleşen ve bu kentlerden ayrılmayan Sefarad Diasporası *Batı Sefarad Diasporası* olarak tanımlandı. Yarımadadan ayrıldıktan sonra ya doğrudan ya da farklı Avrupa kentlerinde ikamet ettikten kısa bir süre sonra Osmanlı devleti sınırları dahilindeki kentlere yerleşen ve 19'uncu yüzyıla gelindiğinde sosyoekonomik ve kültürel açıdan Batı Sefarad diasporasından oldukça geride olan Sefarad göçmenlerinin unvanı ise *Doğu Sefarad Diasporası* oldu.

İzmir'deki Manisa Akhisar Oteli (Kurtijo) girişi.

Aşkenazim(Aşkenazlar)

Roma tarafından, özellikle MS 70'te İkinci Tapınak yıkıldıktan sonra Orta ve Doğu Avrupa'ya sürülen İsrailoğullarıdır. Kullandıkları dil *Yidiş* tir. Bu terim Orta Çağ'da Batı Almanya'da, Kuzey Fransa'da yaşayan ve Ren Nehri boyunca yerleşim yerleri kuran Yahudi yerleşimciler için de kullanılmaya başlandı. Geç Orta Çağ'da, antisemitizm ve ayrımcılık sebebiyle Aşkenazi nüfusunun çoğunluğu sürekli olarak Doğu Avrupa'ya doğru kaydı. Bugünkü Belarus'un bazı bölümlerini içeren Polonya Litvanya topluluğu coğrafyasına taşındı ve bu bölgede yayıldı. Aşkenazlar, Avrupa'nın ticaretine, felsefesine, edebiyatına, sanatına, müziğine ve bilimine önemli katkılarda bulundular. Anadolu'ya gelen Aşkenaz göçmenleri, iki farklı kategoride değerlendirmek gerekir. İlk kategoride yer alanlar, Almanya/Avusturya ve Orta Avrupa kökenliler; ikinci kategoridekiler ise Rusya ve Polonya kökenlilerdir. Nitekim, İzmir'e yerleşen Alman Yahudilerinin sinagogları ve cemaat organizasyonu da Rusya ve Polonya göçmenlerinden farklıdır.

Rozanes, Osmanlı topraklarındaki Aşkenaz yerleşiminin başlangıç tarihi için II. Murat dönemini (1421-1451) işaret eder. Aşkenaz yerleşimcilerin sayısındaki muhtemel artış Bavyera Krallığı'nın Yahudileri kovduğu yıl olan 1470'te başlamış olmalıdır. Ancak Rozanes'in verdiği bu bilgi İstanbul kentine ilişkindi. İzmir'de 17'nci yüzyılda Aşkenaz varlığına ilişkin çok az kanıt bulunur. Rabbi Eliyahu Hakohenitamar, İzmir'e geldiği zaman eğitilmiş ve kültürlü Aşkenazlarla karşılaştığını yazar. Fakat İzmir'in 15'inci yüzyıla özgü Aşkenaz göçünden nasip alıp almadığına ilişkin Rabbi Eliyahu Hakohenitamar'ın anıları hariç somut bir veri bulmak mümkün değildir. Rusya ve Polonya Yahudilerinin Anadolu'ya göçü ise 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında başlar. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Almanya ve Romanya'da meydana gelen Yahudi aleyhtarı gelişmeler yüzyıllardan beri bu ülkelerde yaşayan Yahudileri göçe zorlayacaktı. Rusya'da yaşayan Yahudiler, 1791 yılından itibaren ayrımcı ve kısıtlayıcı muameleyle karşılaştılar. 1791 ile 1881 yılları arasında, kısmen özgür bir yaşam sürdürebilen Rusya Yahudilerinin bu sözde özgürlüğü, II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra tamamen sona erdi. 1881 yılından itibaren Rusya'da Yahudileri hedef alan pogromlar başladı. Tahta çıkan III. Aleksandr'ın Rus Ortodoks milleti yaratma politikası, Rusya Yahudilerini ya Ruslaşma ya da yaşadıkları topraklardan göç etme tercihi ile karşı karşıya bıraktı. Rusya'dan ayrılan ve Anadolu'ya gelen göçmenlerin bir kısmı kalıcı olarak İzmir, İstanbul, Selanik gibi Yahudi nüfusun yoğun olduğu kentlere yerleştirildiler. Söz konusu kentlere geçici olarak yerleşenler, buldukları yerlerdeki misafirhanelerde ya da sinagoglarda bir süre kaldıktan sonra Filistin'e göç etmeyi yeğlediler. Büyük kentlerde kalanlar yoksuldu. Bir kısmı tarım faaliyetine yönlendirildi. Ancak tarım alanlarında olumsuz koşullar çocuklu ailelerin yaşamını zorlaştırdı. Çok az aile tarım sektöründe varlığını devam ettirdi. Diğerleri kentlere geri döndü.

İzmir'deki Manisa Akhisar Oteli (Kurtijo), ikinci kat odalar önündeki koridordan görünüm.

Göçmen konutları (Kurtijolar ve Yahudihaneler)

Yahudi diasporasına özgü Kurtijo ve Yahudihane olarak adlandırılan toplu konutlar, MÖ 8'inci yüzyıldan itibaren kısmen, MÖ 6'ncı yüzyıldan itibaren topluca, sürgün baskısıyla yüz yüze gelen bir topluluğun farklı coğrafyalarda, yüzyıllar içerisinde edindiği deneyimler eşliğinde geliştirdiği barınma yöntemlerinden biridir. Bir başka deyişle bu yapılar, göçe aşına olan Yahudi diasporasına ait pratik düşünce yapısının sosyolojik ve mimari alanlardaki yansımalarıdır. Gittikleri kentlerde onlara tahsis edilen dar bir bölgede olabildiğince fazla sayıda ailenin barınma, güvenlik, su, gıda ve ibadet gereksinmelerini karşılayacak yapı kompleksleri oluşturdular. Göç eylemi söz konusu yapı silsilelerinin ortaya çıkışına sebep olan ana etkeni.

Kurtijo, İspanyolca kökenli bir sözcüktür. Kırsal alandaki çiftlik evi anlamına gelir. Öte yandan, Kurtijonun Ladino dilindeki karşılığı, avlu, sahanlık ya da taşlıktır. Kısacası Kurtijo sözcüğünün taşıdığı anlam ve bu anlamla eşgüdümlü olan kullanımı tamamen Osmanlı Sefarad Yahudilerine özgüdür. Kurtijoların kökeni, Orta Doğu olmalıdır. MÖ 6'ncı yüzyılda ilk Süleyman Tapınağı'nın yıkılışının ardından sürgün edilen Diaspora Yahudilerinin bir bölümü İber Yarımadası'na yerleşir. Muhtemelen toplu konut fikrini de bu coğrafyaya taşımış olmalarıdır. Kurtijoların sahip olduğu ortak özellik; büyük giriş kapıları ve bu kapılardan geçilerek ulaşılan geniş avlulardır. Yapılarda, Akdeniz iklim özellikleri ön plana çıkar ve mekansal kurgu Akdeniz özelliklerinden etkilenir. Özellikle

İzmir'deki Manisa Akhisar Oteli'nde (Kurtijo) yer alan odalar (Fotoğraf: Birol Üzmez).

açık alan kullanımı önemlidir. Avlunun ortasında bir su kaynağı ve naren-
ciye yer alır. Avlunun etrafına ise peş peşe 8-10 metre karelik son derece
küçük odalardan ve önlerindeki koridor benzeri galerilerden oluşan iki ya
da üç katlı yapılar inşa edilir. Odalarda ne lavabone banyo ne de tuvalet
mevcuttur. Ortak kullanım alanı olan avluda yer alan tuvalet, kuyu (çeşme
ya da tulumba) Kurtijo sakinlerinin tamamının gereksinimlerini (yüz yıka-
ma, yemek pişirme, çamaşır, bulaşık) karşılar. Bugün İzmir’de hala ayakta
olan Manisa Akhisar Oteli, Kurtijolar için ideal bir örnektir.

Kurtijolardan farklı mimari özelliklere sahip olan Yahudihanelere, İbranice
dirot (daireler) adı verilir. Bu yapılar, birbirine yaslanan hatta tren vagonla-
rını andıran yan yana küçük dairelerden ya da küçük müstakil evlerden olu-
şur. Her bir konutun sadece bir bölümünde küçük bir mutfak alanı mevcut-
tur. Yapı kompleksinin ortasında ise dar bir sokak bulunur. Özellikle kente
çok fazla Yahudi göçmenin geldiği yıllarda, acil barınma gereksinimlerini
karşılama amacıyla söz konusu yapılara mimari müdahaleler eşliğinde ek-
lemeler yapılmıştır. Böylece her Yahudihanenin birbirinden farklı bir çehre
kazandığı söylenebilir. Sokak etrafında şekillenen Yahudihanelerin kimi I
biçimi kimi U biçimlidir. Kimi ise ortada ortak bir sokak, sokağın iki yanında
bir veya iki katlı evlerden ve avludan oluşan T tipi bir yaşam alanına dönü-
şür (Taş Kurtijo).

*İzmir Taş Kurtijo adıyla anılan
Yahudihane.*

*İzmir Taş Kurtijo'nun (Yahudihane)
havadan görünümü.*

Ayrıca organik olarak oluşturulmuş bir sokak dokusu etrafında kurulan Yahudihaneler de mevcuttur. Birbirinden bağımsız fakat yan yana inşa edilen evlerin hepsi bir arada büyük ölçekli bir yerleşim alanı oluşturur. Sokağın oluşturduğu desende sokak belirli yerlerde genişleyerek küçük oturma alanlarına açılır ve bu alanlarda narenciye ağaçları yer alır. Bu tip oluşumun tek örneği Paşa Yaakov Yahudihanesi'dir (Cevahir Han).

*İzmir Paşa Yaakov Yahudihanesi.
Cevahirci Han (Fotoğraf, Ali Özpalanlar).*

*İzmir Paşa Yaakov Yahudihanesi-
Cevahirci Han (Fotoğraf: Tülün Şaşmaz
Üzmez).*

İzmir'deki Yahudihaneler, Yahudilerin İzmir'e ilk yerleştiği 1590'lı yıllardan itibaren inşa edildi. Hatta Bizans döneminde dahi mevcut olmaları mümkün görünüyor. Kurtijolar ise İber kökenli Yahudilerin kente gelişiyile birlikte 17'nci yüzyılın başlarında inşa edilmeye başlandı. Her iki yapı örneğinin sayıları 18'inci yüzyıldan itibaren hızla arttı. Bu artış, İzmir'e gelen Yahudi göçmenlerin sayılarındaki artışla doğru orantılıydı. Özellikle 18'inci yüzyıldan itibaren kitleler halinde kente gelen yoksul Yahudi nüfus, konut sorununu da beraberinde getirmişti. Diasporanın yaşadığı pek çok ülkede mevcut iktidarın, idaresi altında olan topluluklara yönelik tutumu ve onlardan talep ettiği yaptırımlar kentlerin topografik yapısına yansımaktaydı. Osmanlı döneminde Anadolu'da kentler, sınırları içerisinde yaşayan toplulukların dini ve etnik kimliklerine göre şekillenmiş olan mahallelere ayrılmıştı. Bunun sebebi, Osmanlı yönetiminin güvenlikle ilgili denetim kolaylığını sağlayabilmek amacıyla dinsel cemaatlerin fiziksel çevresine sınırlama getirmesiydi. Böylece toplulukların özel alanlara yerleşip orada kalmaları sağlanmıştır. Ancak bu ayırım *gettovari* bir ayırım değildi. Fakat adeta görünmez bir en-

gel mevcutmuşçasına dinsel topluluklar kendilerine ait sınırlar dışına da çıkmıyorlardı. İzmir Yahudi Mahallesi'nin sınırları da bir yandan Ermeni ve Müslüman mahallelerine diğer yandan Kemeraltı Çarşısı'na dayanmaktaydı. Kısacası Yahudi Mahallesi'nin genişleme olanağı yoktu. Böylece göçlerle artan nüfusun barınma ihtiyacını karşılamaya çalışan mahalle, kendi içerisinde şişerek büyüme eğilimi gösterdi. Bunun anlamı ya daha fazla Kurtijo ve Yahudihane inşası ya da mevcut Yahudihanelere mimari müdahalelerle ek yapıların eklenmesiydi. Bu nedenle farklı mimari unsurları bünyesinde barındıran Yahudi sosyal konutları oluştu.

İzmir Paşa Yaakov Yahudihanesi. Cevahirci Han'da Yahudihane odalarından biri (Fotoğraf, Tülün Şaşmaz Üzmez).

Şimdiye değin Akdeniz Havzası'ndan, Avrupa'dan, Orta Doğu'dan ve Rusya'dan Anadolu'ya gelen Yahudi göçmenlerden söz ettim. Ayrıca Anadolu kentleri arasında da dönemsel ve yoğun Yahudi göçleri mevcuttu. Bu göçleri daha iyi kavramak ve değerlendirebilmek için, Osmanlı bürokrasisinin gayrimüslim tebaasıyla olan ilişkileri, toplumsal ihtiyaçlar, gelenekler, siyasal olaylar, doğa olayları, felaketler, güvenlik endişeleri, Cumhuriyet Türkiye'sinin vatandaşlarına getirdiği yükümlülükler ve tanıdığı haklar bağlamında, Anadolu Yahudilerini mercek altına alalım. Aile bağları, hareket serbestisi, doğal afetler siyasi gelişmeler (savaşlar, ayaklanmalar, sürgün, güvenlik kaygısı, sürgün, kovulma) yeni olanak arama eğilimi, tipik göçmen kararsızlığı, ekonomik koşullardaki güvensizlik ortamı Yahudilerin göç sebepleri olarak ana başlıklar halinde sayılabilir.

İzmir Paşa Yaakov Yahudihanesi. Cevahirci Han'da Yahudihane odalarının dışarıdan görünümü (Fotoğraf, Tülün Şaşmaz Üzmez).

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, 1922 ile 1924 tarihleri arasında, 1928, 1934, 1942, 1948 ve 1955 yıllarında, yüzyıllardan beri Anadolu'da yaşayan Yahudilerin vatanlarından ayrılarak Amerika, Avustralya, Avrupa, Afrika kıtalarına ve yeni kurulan İsrail Devleti'ne kitlesel göçlerine şahit olundu. "Peki Anadolu, hala farklı dine ve etnisiteye mensup topluluklar için cazip bir coğrafya mıydı? Hala göç alıyor muydu? Eğer göç alıyorsa, göçmenlerin dini ve etnik kökeni neydi? Aralarında Yahudiler var mıydı?" 2002 tarihinde, ABD'nin başlattığı Irak Harekatı ve Irak'ı işgali, Orta Doğu'nun siyasi, sosyal ve stratejik yapısında meydana gelecek büyük değişikliklerin başlangıcıydı. Irak, Afganistan, Libya, Suriye'deki savaşlar ve ardından gelen işgallerle parçalanan büyük bir coğrafya; bu ülkelerin halklarını göçe zorladı. Milyonlarca Müslüman ve Hıristiyan aile, daha güvenli bir ortamda, daha iyi sosyal ve ekonomik koşullar altında yaşam umuduyla Anadolu'ya göç etti. Anadolu'ya gelenlerin bir bölümü kalıcıydı. Bir bölümü ise, Anadolu'yu transit bir mekan olarak kullanıp, buradan Avrupa ve Amerika kıtalarına göç etme arzusundaydı. 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail'de meydana gelen terör eyleminde 24 saat içinde katledilen binden fazla sivilin varlığı ve ardından İsrail'in Gazze saldırısı; hem terör eylemine bizzat şahit olup sağ kurtulan ailelerin, hem de füze saldırılarından dolayı güvenlik endişesi duyanların İsrail'i terk etmesine yol açtı. Bu ailelerin bir bölümü Avrupa ve ABD kentlerine göç ederken, bir bölümü de Anadolu'ya geldi. Anadolu'ya yerleşen veya transit olarak kullanan Yahudi aileler dışında, şiddetli Gazze bombardımanı ve saldırılarından kaçan Filistinli ailelerin de Anadolu'ya yerleştiğini göz önüne alırsak; Böylece 21'inci yüzyıl, göçler ve göçmenler çağı olarak tarihe geçti diyebiliriz. Anadolu ise, yüzyıllardan beri süregelen sığınak ve köprü işlevini yerine getirmeye devam ediyor.

Sürgün ve soykırım: Ne oralısın ne buralı!

Sürgün ve ayrılık yalnızca Çerkeslerin kaderi olmadı Anadolu coğrafyasında. Coğrafyamız bir sürgün yolu... Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu'ya, Anadolu'dan Der Zor çöllerine, Yunanistan'a, Trakya'dan Filistin'e, Suriye'den Anadolu'ya sürgün yolları... Bu yollar çeşitli zamanlarda zorla yerlerinden yurtlarından edilen ya da katliamlardan kaçıp kurtulmak isteyen insanların trajik hikayelerini taşıyor.

Kelemet Çiğdem Türk

Çerkesya Haritası.

Çoğu Türkiyeli tarafından köken olarak Türk sanılan Çerkesler, Karadeniz’le Hazar Denizi arasında yer alan Kafkasya bölgesinin kuzeyinde yaşayan kadim bir halk. Tarih boyunca önemli seferlere, göç yollarına ve bir geçiş güzergahına sahip olan Çerkesya Adige, Abaza, Oset, Çeçen, İnguş, Ubih, Karaçay, Balkar ve diğer Çerkes halkların bir arada yaşadığı bir coğrafya. Günümüzde sayıca azalmış olsa bile bu çeşitlilik hala devam ediyor. Tarih boyunca Çerkesya olarak adlandırılan bu coğrafyanın hikayesi, heybetli dağları, yemyeşil doğası ve çok dilli yapısıyla edebiyatta, mitolojide de yer edinmiş. Mesela Sosruko, Çerkeslerin en ünlü mitolojik kahramanlarından biridir.

Kış ortasında İstanbul’a trenle ulaşan Çerkes muhacirler (Mesut Tufan Arşivi).

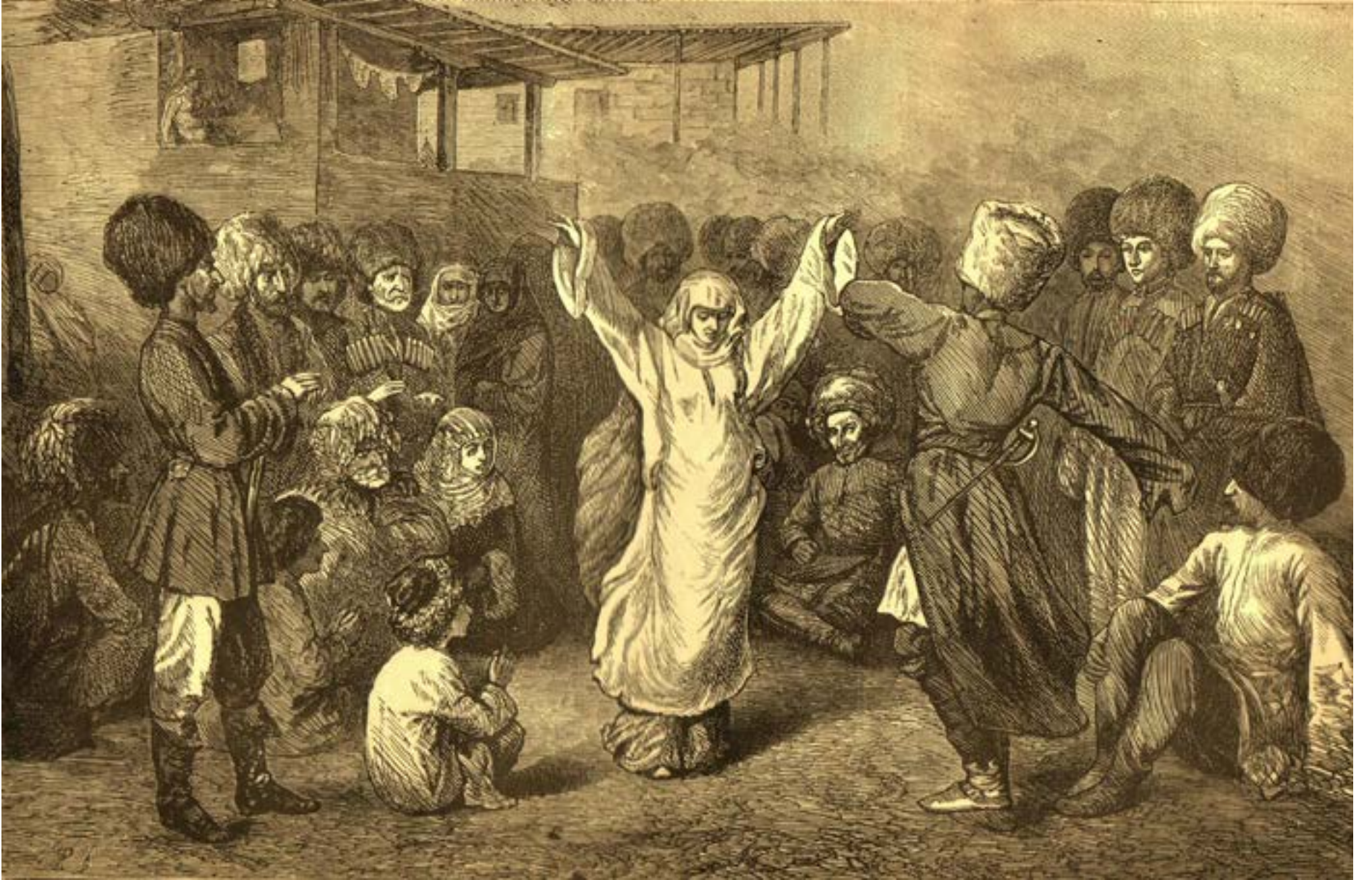

Trenle gelen Çerkes mültecilerin İstanbul’a varışları, yaralı ve hastalar ayrılıyor (Mesut Tufan Arşivi).

Çarlık Rusyası Çerkesya’yı kontrol altına almak ve topraklarını ele geçirmek istiyordu. 19’uncu yüzyılın başlarından 1864 yılına kadar süren Kafkas Rus savaşları Çerkeslerin yenilgisiyle sonuçlandı. Çarlık, eşitsiz ve acımasız savaş stratejisi ile dönemin en vahşi soykırımını da gerçekleştirmiş oldu. Köyler basıldı, çocuklar, kadınlar, yaşlılar öldürüldü. Tarlalar, ekinler yakıldı ve Çerkesler vatanını kaybetti. Çerkeslere üç seçenek sunuldu: Kuban vadisine gitmek, Çar ordusuna katılmak ve Hıristiyan olmak. Kabul etmeyen Çerkeslerin de Osmanlıya sürülmesine karar verildi. Çerkeslerin acı dolu sürgün tarihi de 1864 yılının mayıs ayı itibarıyla başlamış oldu. Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası arasında çok önceden yapılan anlaşma gereğince Çerkesler Osmanlı topraklarına gönderilmek üzere Karadeniz kıyısına sürülmeye başladı. Açlık, soğuk ve salgın hastalıklar nedeniyle sürgün yolculuğu tam bir trajediye dönüştü.

Polonyalı Albay Teofil Lapinski: "Göçmenlerin sorunu felakete dönüşüyor. Açlık ve hastalık had safhada. Trabzon'a gelen 100.000 kişi 70.000 kişiye indi. Samsun'a 70.000 kişi indi. Günlük ölü sayısı 500 kişidir. Trabzon'da bu sayı 400 kişidir. Gerede Kampı'nda 300 kişi, Akçakale ve Sarıdere'de günlük ölüm 120-150 kişi arasındadır. İtalyan Dr. BARAZZI'nin raporlarında şu ibareler dikkat çekicidir. "İnsanlar, uzun süre bitkiler, bitki kökleri ve ekmek kırıntılarıyla hayatta kalmaya çalışıyorlar."

Yaklaşık 1,5 milyon Çerkes yani nüfusun yaklaşık yüzde 90'ı vatanından sürüldü. 500 binin üzerinde insan sürgünde yaşamını yitirdi. Sürgün sonrası Osmanlının planlı iskan politikaları gereği Çerkesler güvenlik sorunu yaşanan bölgelere, kıyılara yerleştirildi. Dillerini, kültürünü bilmedikleri bir coğrafyada yaşama tutunmaya çalıştı.

Dans eden Çerkes muhacirler (Mesut Tufan Arşivi).

Her sürgün insanı eksiltiyor

Sürgün sonrası Çerkesler kendi gelenek ve kültürlerini korumaya çalıştı ama aynı zamanda Türkiye toplumuyla da entegre oldular. 'Vatandaş Türkçe konuş' dayatmaları, Çerkesçe köy isimlerinin değiştirilmesi, nüfus müdürlüklerinde isim davaları derken asimilasyon politikaları da tıpkı diğer halklarda olduğu gibi Çerkeslerin de kültürlerini daha kısıtlı yaşamalarına neden oldu. Bu topraklara geldiklerinde Türkçe bilmeyen Çerkesler, bir buçuk asır sonra bugün kendi dilleri Çerkesçeyi kaybetmek üzereler. Çerkes dilleri UNESCO'nun tehlike altındaki diller atlasında 'güvensiz durumda olanlar' başlığı altında yer alıyor.

Tevfik Esenç.

Rus subay Ivan Drozdov : "Erkek, kadın, çocuk, yaşlı bir Çerkes kabile, açlıktan ve hastalıklardan bitkin cesetler halinde yürürken, aç köpeklerin saldırısına uğrayıp canlı canlı yeniyordu..."

Ubihça bu topraklarda yok olan ilk Çerkes dili oldu. Bu dili konuşan ve Son Ubih olarak bilinen Tefik Efenç 1992 yılında hayata veda etti. Efenç'in ölümlünden önce İsmet Arasan tarafından kayıt altına alınan *Son Sesler* belgeseli, Ubihçanın çaresizliğini ve yalnızlığını anlatıyor. Yine Ubihçayı anlatan 2019 yılında çekilen, *Bir Rüya Gördüm, Anlatsam da Anlamazsınız* belgeselinde bir dilin kaybolma öyküsü anlatılıyor.

Muhacirler arasındaki dağlı Abhazlar (Mesut Tufan Arşivi).

Coğrafyamız bir sürgün yolu...

Çerkeslerin anavatanları Kafkasya'dan Anadolu'ya sürölmelerinin bu sene 159'uncu yılı. Sürgün ve ayrılık ise yalnızca Çerkeslerin kaderi olmadı Anadolu coğrafyasında. Coğrafyamız bir sürgün yolu... Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu'ya, Anadolu'dan Der Zor çöllerine, Yunanistan'a, Trakya'dan Filistin'e, Suriye'den Anadolu'ya sürgün yolları... Bu yollar çeşitli zamanlarda zorla yerlerinden yurtlarından edilen ya da katliamlardan kaçıp kurtulmak isteyen insanların trajik hikâyelerini taşıyor.

Kont Lev Tolstoy: "Köylere gece karanlığında dalıvermek adet haline gelmişti. Gece karanlığının örtüsü altında Rus askerlerinin, ikişer üçer evlere girmesini izleyen dehşet sahneleri öylesineydi ki, bunları hiçbir rapor görevlisi aktarmaya cesaret edemezdi..."

Rus Tarihçi Zaharyan: “Çerkesler bizi sevmezler. Biz onları, özgür çayırlarından çıkardık. Avlularını yıktık. Birçok kabile tümüyle yok edildi...”

Çerkes Sürgün ve Soykırımı üzerinden 159 yıl geçmesine rağmen Çerkesler Türkiye, Ürdün, Suriye, İsrail, Almanya gibi dünyanın birçok ülkesinde diasporik bir halk olarak yaşıyor. Çerkesler son yıllarda hikayelerini anlatmaya, görünür olmaya, paneller, belgeseller, filmler ve yazdıkları kitaplarla hem kültür sanat alanında hem de sivil toplumda Çerkes kimliğini anlatmaya devam ediyor.

Bu şartlar ve mücadeleler eşliğinde Çerkesler kendi anadillerinde yayınlar yapılmasını, Çerkes Soykırımı'nın tanınmasını, kültür ve geleneklerinin koruma altına alınmasını, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesini istiyor. Bu istekler Çerkes şair ve yazar Çetin Öner'in Anadolu şiirindeki duygusu gibi diğer Türkiyeli halklardan bağımsız değil...

Anadolu

Ah, bu benim Türk yanım

Hititlerden başlayarak...

Ah, bu benim Ermeni yanım

Çok konuşkanım, çok susarak...

Ah, bu benim Azeri yanım benim

Yalnızlığı türkülere katarak...

Bu Gürcü yanım benim

Ekmek ve şarabı kutsayarak...

Ah, bu Rum yanım benim

Ağıt söyler oynayarak...

Ve bu Laz yanım,

Hoyrat, lacivert, matrak...

Ah, bu Arnavut yanım benim
Sevdasını yüreğine bir bıçakla kazarak...
Ah, bu Boşnak yanım
Yarasına zeytin dalı sararak...
Ah, bu Tatar yanım benim
Atımın toynaklarında savrulur toprak...
Ah, bu Yahudi yanım benim
Çalışırım tapınarak;
Tapınırım ağlayarak...
Ah, bu Arap yanım benim
Mümin, cesur, korkak...
Ve Kürt yanım
Yoksulluktan kaçarak
Dağlara sığınarak...
Ah, bu Çerkes yanım benim
Bin yıldır savaşarak...
Ah, bu insan yanım benim
Ah bu insan yanım
Boynumda bir çingirak...

Çetin Öner

Urartu krallarının sürdüğü halklar ve akıbetleri

Sürgünler dolayısıyla göç ettirilenler ile Urartu coğrafyasının yerli nüfusu arasında demografik ve kültürel kaynaşma olduğu gibi çatışmalar yaşanmış olması da ihtimal dahilinde. Bu çelişkilerin Urartu'nun güçlü krallık otoritesi tarafından idare edildiğini düşünebiliriz. Göç ettirilen kitlelerin nihayetinde kendilerine biçilen yaşam tarzına ve statüye razı olma, baskın dil ve kültür içinde asimile olma dışında bir seçenekleri yoktu. Yaşadıkları köyler veya yaylalardan koparılan insanlar için bu korkunç bir son olmalı...

Dr. Kenan Işık

Heidelberg Universität, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie (IIE SRF Fellowship)

Urartu ya da kendilerininin tabirleriyle 'Biainili' ülkesi kralları hüküm sürdükleri MÖ 9-7'nci yüzyıllar arasında çevre coğrafyalarda bulunan halklara karşı özellikle yağma amaçlı yoğun askeri seferler düzenlediler. Bu seferlerde el konulan koyun, sığır, at, maden, takı, giysi gibi tüm ganimetleriyle esir edilen yerli halklar veya kabileler krallığın merkezi başkent Tuşpa (Van Kalesi) başta olmak üzere Urartu merkezlerine sürüldü. Aslında insan toplulukları arasında çok eski bir davranış olan yağma ve mağlup halkların sürgünü Orta Doğu'da kurulan düzenli ordulara sahip merkezi krallık veya

imparatorluklar eliyle yüzyıllar içinde sistematik bir uygulamaya dönüştü. Asur Kralları; kabaca MÖ 1300-850 tarihleri arasında, Urartu Krallığı'nın kuruluşu öncesinde Urartu coğrafyasındaki kabile ve halklara karşı kesintisiz olarak yağma ve zorla yerinden etme politikası uyguladılar. Bundan sonra yeni şekillenen Urartu Krallığı'nın kurucuları da dönemin emperyal güçleri gibi askeri seferlerle elde edilen 'ganimetler' üzerine şekillenen bu 'yağma ekonomisi' modelini benimsediler. Urartular; ganimet üzerine şekillenen bu modeli, çoğu krali uygulamalarını da kopyaladıkları güneydeki güçlü rakibi Asur'dan etkilenerek pratiğe döktü. Bu etkileşim her iki gücün krallarının benzer hatta klişe haline gelmiş propaganda niteliği taşıyan savaş ve yağma ifadelerinde de görülebilir.

Balawat bronz kapı kaplamalarından sahneler. Asur'un Urartu askerleri ile mücadeleleri, esir alınanlar ve yağmalanan koyunlar /III. Salmanassar dönemi MÖ 859-825 (Wartke, 1993).

Yaşamları büyük ölçüde sahip oldukları hayvan sürülerine ve sınırlı tarımsal araziden elde edilen ürünlere bağlı olan kabileler için ilkbahar, hayvanlarını olatma ve uzun geçen kış mevsimine hazırlığın başlangıcıydı. Buna karşın sefer anlatılarına bakıldığında Urartu kralları ve askerlerine göre ilkbahar, yeni seferler ve en önemlisi de yağma demektir. MÖ.I.Bin'in ilk yarısında Transkafkasya yaylalarından Zagroslara, Yukarı Fırat Havzası'ndan İran'da Erdebil'e geniş ve dağlık coğrafyada yaşayan kabileler ve yerli halklar karşılığında aniden beliren metal zırhlı atları ve askerleri ile sayıca üstün Urartu kralı ve ordusunu buldular. Çoğu topluluk bu durum karşısında sahip oldukları her şeyi kaybetti. Elbette biz bu bilgileri kralların övünerek anlattığı başkentteki kronikler ve sefer yazıtlarından biliyoruz. Krallar dışında Urartu

eyalet valileri de seferler düzenledi. Örneğin, bir Asur tabletinin bildirdiğine göre Urartu Valisi Andaria bugün Yukarı Dicle havzasına (Batman-Diyarbakır) lokalize edilen Asur'a bağlı Šubria Ülkesine karşı başarısız bir saldırıda bulunur. Asur istihbaratına göre bu baskın Urartu Valisinin başının kesilmesi ile son bulur. Urartu'nun güneyindeki zorlu düşmanı Asur'un egemenliğindeki toprakları yağmaladığına dair kendi yazıtlarında bazı anlatımlar olsa da bunlar muhtemelen bu iki güç arasındaki sınır bölgelerinde yapılmış küçük çaplı baskınlardı. Urartu asıl askeri hareket ve yağma seferlerini krallığın kuzeyinde kalan Erzurum-Kars-Şirak platolarından Sevan Gölünün etrafı hatta ötesine uzanan topraklarda yaşayan *Diau*, *Etiu*, *Uduretiu* gibi federasyonlara bağlı kabilelere karşı düzenledi. Yine krallığın doğusunda Nahçıvan Ovasından Ahar Vadisine uzanan *Puluadi* Ülkesi, Sabalan Dağı ve çevresini kapsayan *Arhu* Dağı yöresi, batıda *Urme* (Muş Ovası ve güneyi), *Alzi* (Bingöl-Elazığ hattı) ülkeleri ile Yukarı Fırat Havzasındaki lokal Geç Hitit yapılanmalarından *Militia* (Malatya/Arslantepe), daha güneydeki *Qumaħa* (*Kummuh*-Adıyaman) gibi yerler Urartu askeri seferlerine maruz kaldılar. Urartu tüm bu ülkeleri, boy ve klanları güçlü ordusu ile ezdi.

Bazı ülkeler sadece vergilere bağlandı. Bazıları ise tüm varlıkları ile yağmalandı ve halkı sürüldü. Yağmalanan topraklardan sürülen yerel nüfus, yazıtlarda Urartuca 'aše=erkek, *MUNUSu^uediani* veya *MUNUSlutu*=kadın, *LÚu-bše*=çocuk/ergen ve *LÚgunuši*=savaşçı şeklinde ayrılarak özellikle sayılarıyla birlikte verilmiştir. Seferlerde genellikle erkeklerin bir kısmının öldürüldüğü bir kısmının sürüldüğü, kadın ve çocuklarının ise tümünün sürüldüğü vurgulanır. Sürgünlerin Urartu'nun kurucu kralları olarak bildiğimiz İşpuini ve oğlu Minua dönemleri ve bunu takiben I. Arğişti ve onun oğlu II. Sarduri dönemlerinde zirveye çıktığını görüyoruz. Tüm Urartu yazıtlarına bakıldığında Urartu Kralları tarafından toplamda 25 bin 322 erkek, 171 bin 868 veya başka bir görüşe göre 214 bin 369 kadın, 186 bin 461 çocuk, 28 bin 740 savaşçı sürüldü (Grekyan 2018). Bunlar net sayılar olmasa da dönemin olası nüfus yoğunluğu hesaplandığında yüksek rakamlardır.

Öldürülen, paylaştırılan, sürülen, köleleştirilen, asimile edilen “savaş ganimeti” insanlar

Urartu yazıtlarından ele geçirilen topraklardaki insanların birer savaş ganimeti olarak görüldükleri, sefer sonunda kral ve askerler arasında paylaşıldıklarını öğreniyoruz. Kral kendisi için gerekli erkek, kadın ve çocuk esiri aldıktan sonra geri kalanını askerlerine dağıtır. Bu paylaşım Urartu yazıtları

rına, askerlere paylarının ayrı ayrı verildiği ve esirlerin askerler tarafından götürüldüğü şeklinde belirtilir. Urartu ordusunda sefer sırasında kralın merkez askerlerinin yanında eyalet valilerinin de güçleri yer alırdı. Buradan eyalet güçlerinin de bu paylaşımına dahil olduğunu anlıyoruz. Böylece diğer yağmalanan ganimetlerle birlikte paylaştırılan kadın ve çocuklar başkentini yanı sıra krallığa bağlı farklı bölgelere de sürüldüler.

Bununla ilgili en çarpıcı örnek Urartu Kralı Minua'nın bugünkü Iğdır Ovası'nda bulunan *Erkua* boyu ve onun yönetim merkezi *Luhuini* üzerine yaptığı askeri seferdir. Minua bu zaferi ona bahşeden tanrı Haldi için Muradiye/Begri Ovasındaki Pértak (Körzüt) Kalesinde bir *susi* tapınağı yaptırır. Bu tapınağın duvarlarındaki yazıtlarda Minua *Erkua* ülkesinden o güne kadar hiçbir kralın getiremediği kadar kadını başta Tuşpa olmak üzere birkaç kentte sürdürdüğünden övgü ile bahseder. Lokalizasyonu tartışmalı olan bu kentlerden sadece *Waltuquia*'nın Urmiye Gölü'nün batısında yer aldığı aynı ismi taşıyan bir yer adından dolayı tahmin ediliyor. Yazıtta kadınların Tuşpa'da ve diğer kentlerde bulunan *wašinie*'lere? *gurdari*? olarak nakledildikleri yazılır. Bu anlamı bilinmeyen Urartuca sözcüklerden ilki tam netleşmese de 'harem' olarak yorumlanır. Yine de Urartu'da Asur'daki gibi kurumsal bir harem varlığından söz etmek için çok az bilgiye sahibiz. Aslında bazı Urartu krali merkezlerindeki kazılarda özel mekanlar ve değerli takılarıyla kadın iskeletleri tespit edildi. Nitekim buradaki kadınlar Urartu monarşisi ve yönetici sınıfına mensup olabileceği gibi bazıları da bu üst sınıflara hizmet eden veya üretim amaçlı tutulan sürgün kadınlar olmalı. Bu noktada Kral Minua'nın gururla anlattığı *Erkua* kabilesi kadınları örneğinde görüldüğü gibi sürülen kadınlar tam da bu nedenlerden dolayı başkent Tuşpa ve diğer Urartu merkezlerine dağıtılmış olabilir. Aslında Urartular yazıtlarında kendilerinden olan (*Biainili*) ve yabancılar (*Luluini*) ayrımını kesin olarak vurguluyorlardı. Ülke belirteci ile (KUR Sümerogramı) tanımlanan *Biainili*'li olmak bir ayrıcalığı temsil ediyordu. Bu yüzden örneğin Urartu merkezi Tuşpa'nın yükseldiği Van Ovası'nda bağ, bahçe, çiftliklere sahip kişi adları da yazıtlara yansır. Muhtemelen bu imtiyazlı nüfus belki de Urartu monarşisinin ait olduğu klana veya halka mensuptu ve bu sınıfın erkekleri gibi kadınları da statü sahibiydiler. Böylece özellikle Urartu sarayındaki hizmet ve üretim işlerinin yerli imtiyaz sahibi kadınlardan ziyade dışardan sürgün edilen kadınlara yaptırılmış olması daha akla yakındır.

Bu açıdan Asur Sarayı'na hizmet eden kadınların yürüttüğü çok sayıda işkolu olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde Urartu yönetim merkezlerine bağlı olarak kadınların da bazı işlerde değerlendirildiğini görüyoruz. Bu konuda sıkça verilen bir örnek olarak MÖ 7'nci yüzyılın ilk yarısına ait Urartu'nun Toprakkale Sarayı'na (*Rusaḫinili Qilbanikai*) ait personel listesini sunan tablette 66 dokumacı kadının (66 MUNUSGADAD) varlığı bilinir. Tablet listesinde genellikle erkeklerin olduğu birçok meslek grubu içinde hadım sınıfı (*LÚŠÁ.RĒŠI*) kategorisinde değerlendirilen sözü edilen bu kadınlar krali ihtiyaçlar için dokuma işini yaptılar. Tabii bu işin dışında yazıtlara yansımayan kadınların yürüttüğü diğer işkolları da olmalı. Örneğin, yemek masasında oturan bir kadına hizmet eden, yelpaze tutan bazı kadın tasvirlerine bronz kemer ve plakalar üzerinde rastlıyoruz. Yine tasvirlerde hediye taşıyan, çarşaf veya yorgan seren, müzik aletleri çalıp oynayan çok sayıda kadın görülür. Bu kadınların giysileri hizmet ettikleri Urartulu 'asil' kadınlarınkinden farklıdır. Sınıfsal bir ayrımın göstergesi olarak statü sahibi kadınların aksine hizmet eden kadınların saçları başörtüsüz, kolları dirseğe kadar açık, takısız ve daha az süslü elbiselerle tasvir edilirler.

Bronz Urartu kemerleri üzerinde tasvir edilen birbirinden farklı işler yapan kadınlar (Seidl 2004).

Kadınlar gibi sürgün çocuklar da Urartu'da krali hizmetlerde kullanılmış olmalıdır. Bu konuya ışık tutacak tek yazılı verimiz yine Toprakkale tabletidir. Tablette '2411 UKKIN-še (*ubše*)' olarak okunan ve hadım kategorisinde verilen '2411 çocuk ya da delikanlı' olarak çevrilen grup bize bir fikir verebilir. Urartu'da yenilen bazı düşman krallara uygulanan bir cezalandırma yöntemi olarak bildiğimiz hadım etmenin bu gruptaki çocuklara yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Tabletteki hadım (*LÚŠÁ.RĒŠI*) unvanı ile muhtemelen Toprakkale Urartu sarayının hizmetinde olan bir görevli sınıfı tarif ediliyordu. Çünkü tablete göre 3 bin 784 kişi olarak belirtilen hadım sayısı bir Urartu sarayı için oldukça yüksek bir rakam. Her ne şekilde olursa olsun Urartu'da sarayın hizmetinde olan 2 bin 411 ergen çocuk büyük olasılıkla askeri seferlerle sür-

gün edilen çocuklardan oluşuyordu. Yağma sonucu el konulan kadınlar gibi çocuklar da Urartu merkezlerine dağıtılmış olmalı. Bu çocukların Tanrı Haldi kültünün ve Urartu krali monarşisinin birer muhafızı olarak yetiştirildiğini tahmin etmek zor olmasa gerek.

Toprakkale tabletinde geçen ister dokumacı kadınlar, isterse muhasebeci, köpek bakıcısı veya ergen çocuklar şeklinde tanımlanarak 'hadım' sınıfına dahil edilen bu görevliler Urartu sarayında o kadar güçlü bir hale geldiler ki bir Asur tabletine göre krala karşı bir saray darbesine giriştiler. Tablette; Urartu Kralı I. Rusa'nın kentte olmadığı bir zamanda hadım sınıfından terzibaşı *Narage* ve onunla beraber 20 hadımın isyan çıkardığı bildirilir. Bu tabletin yazarı olan Asur ajanına göre Urartu kralı bunun üzerine başkente döner, hadımlar ve bazı saray görevlilerinden oluşan 100 kişiyi idam ettirerek isyanı bastırır. Fakat söz konusu kalkışmaya karışan bir başka isim olan Urartu Başkomutanı *Abliuqnu*'nun kardeşi *Ursene* affedilir. Bu çifte standart ilk bakışta *Abliuqnu*'nun hem başkomutan hem de kutsal *Muşaşir* kenti yöneticisi gibi güçlü politik konumlarından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Çözüm birçok saray hadımının ortadan kaldırılmasında bulundu. Çünkü muhtemelen Urartu sarayına hizmet eden hadım sınıfı halihazırda *Biainili*'li değildi bu da kitlesel bir katliam durumunda Urartu monarşisi ve iç dinamiklerinde bir itiraza veya kargaşaya yol açmayacaktı. Bu noktada Urartu merkezlerine sürgün edilen erkekler arasında savaşçıların Urartu ordusuna dahil edilip edilmediği ile ilgili bilgiye sahip değiliz. Bu Urartu için ilk bakışta bir avantaj olabileceği gibi zayıf durumlarda iktidara karşı tehlike de arz edebilirdi.

Toprakkale'de bulunmuş bronzdan yapılmış bir Urartu hadım heykeli (Berlin Vorderasiatische Museum).

Sürgün kitlelerin toplu konutları: Aşağı kentler

Çoğu kültürde olduğu gibi muhtemelen uzun süre yabancı olarak görülen savaş esirleri ve onlardan oluşturulan hizmet sınıfları Urartu yönetim merkezleri ve yerli yerleşimleri dışında ikamet ettirildiler. İçlerinde kadın ve çocukların da olduğu Urartu Sarayı'na hizmet eden iş kollarına mensup sınıfların tümünün krali merkezler olan iç kalede ikamet ettiğini söylemek zor. Çünkü çoğu sarp kayalık tepelere kurulan kaleler çok sayıda nüfusun barınması noktasında kapasite, su-gıda gibi yaşam malzemelerinin lojistiği gibi açılardan elverişli değildi. Burada Urartu Krallığı'ndaki sınıfsal ve toplumsal kasti da hesaba kattığımızda yazıtlarda sayıları binleri, yüzbinleri bulan savaş esirleri/sürgünleri ve bunlardan oluşturulan hizmet sınıflarının farklı noktalarda iskan ettirilmiş olmaları gerekir. Kale kapasitesi ve saray görevlilerinin sayısı ile ilgili çelişkiye en iyi örnek olarak Toprakkale'deki Urartu saray listesini sunan tablet verilebilir. Tablette sayıları toplamda 5 bin 507 kişi olarak verilen saraya hizmet eden farklı kategorilerdeki meslek grupları muhtemelen çoğu Urartu kalesinin yakınına kurulan daha düzensiz ve kaba bir mimari tarzda yapılmış 'dış kent veya aşağı şehir' olarak adlandırdığımız uydu yerleşimlerde ikamet ediyorlardı.

Urartu yazıtları yeni kurulan Urartu merkezlerinin hemen yanı başına inşa edilmiş bu kentlere işgal edilen topraklardan sürülmüş insanların yerleştirildiğine dair bazı önemli bilgiler sunar. Örneğin, Urartu Kralı I. Argiştı, Yerevan Ovası'nda kurduğu *Erebuni* (Arin-Berd) kalesi için *Hate* (Yukarı Fırat Geç Hitit yerleşimleri) ve *Şupa* (Klasik Sophene/Elazığ-Dersim hattı) ülkelerinden 6 bin 600 kişiyi sürdüğünü bildirir. Bu insanlar kalenin imarından, yerel sarayın hizmetlerine, verimli tarım alanlarının krallık adına işletilmesine kadar birçok noktada çalıştırıldılar. Urartu'nun son dönem krallarından Argiştı oğlu Rusa ise yazıtlarında çok farklı ülkelerden insanları Van Gölü havzası ve Yerevan Ovası'nda kurduğu merkezlere sürdüğünden övgü ile söz eder. Bu insanlar Asur (Şubria/Güneydoğu Anadolu), *Etiu* (Kars-Ermenistan), *Şiluqu* (Sisian-Zengezor), *Tablani* (*Tabal*/Orta Anadolu), *Halitu* (Kelkit Havzası?), *Muški* (Adıyaman ve Gaziantep?), *Qainaru?*, *Targuni?* gibi ülkelerden göç ettirildi. Burada her iki kralın yazıtlarındaki anlatımlarda nüfusun tümüyle sürüldüğünü anlıyoruz. Yazıtlardaki anlatım Urartu krallarının sürgün politikalarının amacını da verir; merkezi krallığı ve yerel gücü besleyen yeni yerleşimler kurmak ve özellikle ekonomik ve askeri ihtiyacı sağlamak. Bu tip sürgünler Minua dönemi *Erkua* kabilesi kadınları örneğinde olduğu

gibi sadece kadınlara dönük bir sürgün değildi. Bu insanlar muhtemelen aile birlikleri korunarak sürüldüler. Onlar yeni yerlerinde kale, köprü gibi mimari yatırımların yapımı yanında özellikle toprağı işleme gibi faaliyetlerde bulundular. Çünkü Urartu Kralları Van, Muradiye, Patnos, Yerevan-Iğdır, Urmiye gibi bazı verimli ovalarda yaptırdıkları üzüm bağları, meyve bahçeleri, tahıl ekimi ve sulama kanallarının yoğun bir insan gücüyle verime ve bol ürüne dönüşeceğini biliyorlardı. Sürülen nüfus arasında kalifiye olanlar veya yukarıda sözünü ettiğimiz saraya hizmet eden sınıflar Urartu kalelerinin aşağı kentlerine yerleştirildiler. Ayanis iç Kalesi ve hemen doğusundaki Güneytepe dış kent yerleşimi her yönü ile Urartu elitlerinin ve onlara hizmet eden sürgünlerin yerleşim ve yaşam şeklini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir örnektir.

Ayanis Urartu iç kalesi ve doğusundaki Güneytepe Dış/Aşağı Kent yerleşim alanı.

Urartu ülkesinde; iskan, asimilasyon ve zorunlu çalışma kısıkaı

Elbette sürgün, nüfusa biçilen sosyal rol ve yerleşim sistematığı Urartu eyalet yöneticileri ve onların payına düşen sürgünler için de geçerliydi. Son olarak Urartu askerlerine dağıtılan esirlerin bir kısmının daha küçük çiftlik ve köylerde hayvancılık, tarım ve ev işlerinde de çalıştırıldığını tahmin edebiliriz. Sonuç olarak Urartular da eski Yakın Doğu krallıkları gibi büyük ölçüde sürgün ve yağma seferleri düzenlediler. Savaş ganimeti olarak gördükleri kitleleri bir anda yurtlarından ve yaşam biçimlerinden koparıp, kurdukları merkezler etrafında zorunlu iskana tabi tuttular. Urartu kültürünü bilen veya onlara yakın toplulukları saymazsak çok uzak coğrafyalardan sürülenler muhtemelen dillerini, tanrılarını ve bütün olarak yaşam biçimlerini bilmedikleri farklı bir kültürle karşılaştılar. Bu kitlelerin uyum ve kendilerine biçilen roller dışında başka seçenekleri yoktu. On binlerce insanın getirildikleri yerlerde kendi dillerini ve kültürlerini sürdürüp sürdürmediklerini de bilemiyoruz. Muhtemelen bu insanlar günümüzdeki ulus-devletlerin yaptığı gibi sistematik bir asimilasyon cenderesinden geçmediler. Dilleri

geldikleri baskın toplumların dilleri arasında eridi. Belki de inanış açısından zorlanmadılar ki onlar da Urartular gibi dönemin politeist, doğa ile sıkı ilişkili pagan karakterde inançlara sahiptiler. Kaldı ki Urartu krallık panteonu da farklı coğrafyalardaki lokal tapınım gören çok sayıda ilahi figürü barındırıyordu. Hatta Urartuların son dönemlerinde düşmanları olan Asurların baştanrısı Asur için de kurbanlar kesildiğine tanık olmaktadır.

Evet göçmenlerin inançlarını yaşamalarına izin verdiler fakat bu noktada Urartu Krallarının kamusal bir çabaya girdiğini söylemek zor. Buna rağmen Urartu Kralı I. Argiştî'nin *Erebuni* kentinde adına *susi* tapınağı yaptığı tanrı İubša'nın bir Luwi tanrısı olduğu ve bu tapınağın *Erebuni'ye*, *Hate* ve *Şupa* ülkelerinden sürülen nüfusun dini inanışının gözetilerek yapıldığı öne sürülür. Asurların bazı askeri seferlerde yenilen ülkenin tanrı heykelleri ile beraber kültlerini Asur'a taşıdığını biliyoruz. Fakat burada zorla yerinden edilmiş, aşağılanmış bir kitlenin ihtiyacı için hele ki bir Urartu krali merkezinde tapınak yapılması biraz zorlama bir iddia gibi görünüyor. Dolayısıyla İubša adına Çavuştepe Kalesinde *susi* tapınağı yapılan Hawasor (Gürpınar) Ovasının tanrısı İrmuşini örneğinde olduğu gibi Yerevan Ovası'nda (*Waza* Ülkesi) tapınım görmüş lokal bir tanrı olmalıdır.

Sürgünler dolayısıyla göç ettirilenler ile Urartu coğrafyasının yerli nüfusu arasında demografik ve kültürel kaynaşma olduğu gibi çatışmalar da yaşanmış olması ihtimal dahilinde. Bu çelişkilerin Urartu'nun güçlü krallık otoritesi tarafından idare edildiğini düşünebiliriz. Göç ettirilen kitlelerin nihayetinde kendilerine biçilen yaşam tarzına ve statüye razı olma, baskın dil ve kültür içinde asimile olma dışında bir seçenekleri yoktu. Yaşadıkları köyler veya yaylalardan koparılan insanlar için bu korkunç bir son olmalı...

Günümüzde moda bir söylem olarak, "tarihe bugünün gözlüğü ile bakılmaz" sözünü çoğu zaman doğru bulmuyorum. Bu özellikle yüzyıl önceki eli kanlı diktatörleri veya yaptıkları sürgün ve katliamları aklamaya yönelik zavallı beyhude bir çabadır. Bugünün gözünden de tabii ki değerlendirme yapabiliriz. Çünkü göçe zorlananların yaşam koşulları ve hayatta kalma çabalarıyla, muktedirlerin siyasal erk hesapları arasındaki salınımda o günden bugüne belki de hiçbir şey değişmedi!

Milliyetçilik akımı yükselirken Osmanlı Devleti'nde göçler ve mübadele

Mübadele Anlaşması uyarınca nüfus değişimi tamamlanmakla birlikte, malların kıymetlendirilmesi ve iadesi konusundaki anlaşmazlık sonraki yıllarda devam etti. Ankara'da 10 Haziran 1930'da imzalanan anlaşmayla iki devlet arasındaki mübadeleden kaynaklanan sorunlar tamamen çözülmüş oldu. Ancak yüzyıllarca yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanların acıları kuşaklar boyunca devam ediyor.

Dr. Öğr. Üyesi Erkan Serçe

DEÜ, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

“İzmir’de Beştepeler nam mahalde Tatar Ahmet’le Tırhalalı Mustafa’nın katillerinden ve Aygır Ahmet ve Tosun Mustafa’nın cerhlerinden dolayı mevkuf bulunan Reji kolcularından Rusçuklu Mehmet ve Zıştovili Hacı Ahmet ve Erzincanlı İbrahim ve Tireli Hüseyin ve Kızanlıklı Ahmet ve Giritli Ahmet’in Mahkeme-i İstinaf Ceza Dairesinde icra edilen muhakemeleri...”

İzmir’de yayımlanan *Ahenk* gazetesinin 19 Mayıs 1896 tarihli nüshasında yayımlanan haber, göçlerle çeşitlenmiş bir kentin, en azından Müslüman nüfusunun kökenleri hakkında bir ipucu veriyor. Osmanlı kentlerinin birçoğunda, diğer etnik ve dinsel topluluklar için geçerli olabilecek olan bu tablo, yüzyıllar boyunca yaşanan yer değiştirmelerin yarattığı çoğulluğa işaret ediyor.

Sosyal bilimciler insanların kalıcı veya geçici olarak yer değiştirmelerini 'göç' olarak tanımlıyor. Bu çerçevede tarihin akışı içinde, nüfus yapısını belirleyen en önemli etkenlerden biri olarak göç hareketlerini izlemek mümkün. Ancak günümüz toplumlarının birçoğu kökleri her ne kadar tarihin farklı dilimlerine uzanan kitlesel göçlerin izlerini bağrında taşısa da temeli 19'uncu yüzyıla dayanan ulus-devletlerin oluşma sürecinin ürünü olduğunu biliyoruz. İmparatorluk yapıları parçalanırken ortaya çıkan ve temelleri etnik ve kültürel birlik üzerine kurulmaya çalışılan ulus devletler, bu homojen toplumun dışında kalanları, sınırların dışına doğru göç etmeleri için çeşitli yöntemlerle teşvik etti.

Kemal Karpas göçlerin Türkiye tarihi açısından önemini, "Türkiye, göçler sayesinde kurulmuş, değişmiş ve bugün milli devlet haline gelmiştir" diyerek ifade eder. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devlet politikası olarak zorunlu göç ve iskan uygulamalarına rastlamak mümkün. Bunun dışında ekonomi, güvenlik, salgın hastalık, doğal afet, yerel iktidar sahiplerinin baskısı gibi etkenler kitlesel göçlerin nedenini oluşturdu. Ancak bu kapsamda, 18'inci yüzyıl sonlarına kadar gerçekleşen nüfus hareketlerini 'iç göç' kapsamı içinde değerlendirmek mümkündür.

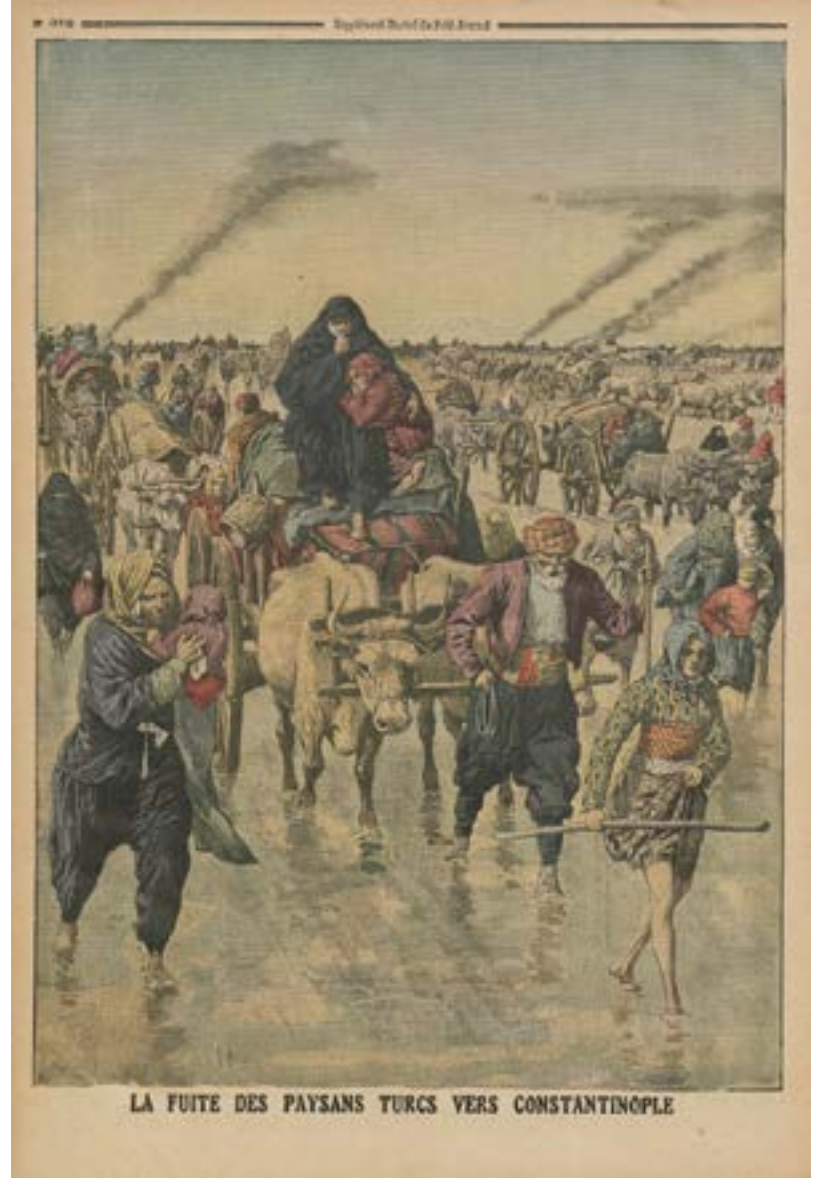
93 Harbi göçmenleri İstanbul yolunda.

19'uncu yüzyılda Balkanlar'da ulus devletler ortaya çıktı

Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları yaşamaya başlaması, göç dalgasının tersine dönmesine yol açtı. 19'uncu yüzyılda Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar'da bir küçülme sürecine girdi ve kaybettiği topraklar üzerinde yeni ulus devletler ortaya çıktı. Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan bağımsız devletler olarak kurulduktan sonra da Osmanlı Devleti'yle olan çatışmalarını sürdürdüler. Her şeyden önce kurulan bu yeni devletlerin sınırları içinde önemli bir Türk-Müslüman nüfusu yaşıyordu. İlhan Tekeli'nin belirttiği gibi, bu ulus devletler bir imparatorluk gibi farklı etnik ve dini gruplara hoşgörü ile bakamıyorlardı. Gelişimleri, hakim grup olan Türk-Müslüman kitlelere düşmanlıkla temellendirmişti. Bunun ötesinde bağımsızlığını elde eden bu devletlerde toprak sahipliği genellikle Türk-Müslüman kesim elindeydi. Bu kesimin gücünü kırmak için onları göçe zorlamayı gerekli görüyorlardı. Ayrıca ulusal hakimiyetlerinin pekiştirilmesinin yolunu ülke nüfuslarının homojenleştirilmesinde buluyorlardı. Böylece İmparatorluğun eski topraklarından Osmanlı topraklarına doğru bir Müslüman göçü başladı. Bu çerçevede Kırım Savaşı Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkeslerin ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı Devleti-Rusya Savaşı'yla başlayan Kırımlıların göçü, Osmanlı yönetiminde göç ve göç politikaları açısından önemli bir aşamayı temsil eder. Yüzyılın sonuna kadar devam eden her iki göç dalgasıyla Osmanlı topraklarına göçenlerin yaklaşık iki milyon civarında olduğu tahmin ediliyor.

Kitlesel göç hareketi, Osmanlı yerleşim coğrafyasında köklü bir değişimin habercisiydi; sınırları daralan Osmanlı ülkesinde etnik-kültürel dengeler değişmeye, iskan bölgelerinde Müslüman nüfus artmaya başlamıştı. Bu durum Balkan Savaşları'yla zirveye ulaşınca, yükselen Türk milliyetçiliğinin Anadolu nüfusunun Müslüman-Türk nüfus lehine homojenleştirilmesi hedefini destekleyen bir veri haline gelecekti. Kitlesel göç hareketleri Osmanlı hükümetlerini, büyük topluluklar halinde başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun büyük şehirlerine yığılan, büyük ölçüde her şeylerini yitirmiş insanların iaşesini sağlamak ve iskanlarını gerçekleştirmek, sonrasında bu insanların yerleştirildikleri yerlere entegre etmek gibi hiç karşılaşmadığı bir sorunla yüzleştirdi. Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak 1860'da merkezi planlamadan sorumlu Muhacirin Komisyonu kuruldu. Büyük kent merkez-

lerinde kurulan iskan-ı muhacirin komisyonları, muhacirlerin iâşe ve iskanı konusunda planlamaya yardımcı olmasının yanında konuyla bağlantılı olarak yerel eşrafın desteğini sağlamaya da yönelikti. 1890'larda kitlesel göçlerin azalması üzerine komisyonlar kaldırıldı ve muhacirlerin iskaniyle ilgili konular için Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir şube oluşturuldu. Ancak bu kararın erken alındığı kısa süre sonra anlaşıldı. Girit'in özerklik kazandığı 1897'de on binlerce Müslüman-Türk başta İzmir olmak üzere Osmanlı topraklarına aktı. Kemal Karpat'ın aktardığına göre 1894'te 250 bin olan ada nüfusunun 74 bin 150'si, yani yüzde 30'u Müslüman'dı. 1900'de Müslümanların sayısı 33 bin 496'ya, toplam nüfusa oranları ise yüzde 11'e düşmüştü. Ancak asıl felaket Balkan Savaşları'yla yaşandı.

Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a ulaşmaya çalışan Türkler (Le Petit Journal, 24 Kasım 1912).

Muhacirler Osmanlı'nın en büyük sorunlardan biri oldu

1912'de başlayan Balkan Savaşı'nda Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'a karşı savaşan Osmanlı Devleti, yaşadığı ağır yenilginin yanında, geri çekilen orduyla birlikte yaşadıkları yerleri terk ederek güvenli bir yere ulaşmak isteyen yüz binlerce muhacirin sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Doğu Rumeli ve Anadolu'ya göçmek zorunda kalanlar için 400 bin ila 800 bin arasında sayılar verilir. Osmanlı topraklarına ulaşan ve büyük bir sefalet içinde bulunan bu nüfusun iskanı Osmanlı yönetiminin o güne kadar karşılaştığı en büyük sorunlardan birini oluşturmaktaydı. Sorunun çözümü için düzenlenen 13 Mayıs 1913 tarihli İskan-ı Muhacirin Talimatnamesi ile iskan edilecek nüfusa arazi, ev, tarımsal üretim için gerekli donanımın sağlanacağı belirtilmekle birlikte savaşta büyük kayıplara uğramış olan yönetimin, geniş çaplı yardım kampanyalarına rağmen sorunu kısa sürede çözebilme olanak ve yeteneğinden yoksun olduğu ortadaydı.

İstanbul'a yığılan Balkan göçmenleri.

Bab-ı Ali Darbesi'yle yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki, Makedonya ve Trakya'nın kaybında nüfusun ne kadar önemli olduğunu yaşayarak öğrenmiş, benzer durumun Anadolu'da yaşanmasına meydan verilmemesi gerektiğine kanaat getirmişti. Yunanistan'la devam eden gerginlik, özellikle Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Rum nüfusa yönelik bir şüpheyi besliyordu. İttihat ve Terakki ileri gelenlerine göre, Balkanlar'da yaşanan felaketin Anadolu'da tekrarlanmasını engellemek için nüfusun Türk-Müslüman nüfus lehine olabildiğince homojenleştirilmesi gerekiyordu. Bunun için Balkan Savaşı'nı izleyen yıllarda, özellikle Batı Anadolu'da bulunan Rum nüfus üzerinde baskı oluşturularak, Yunanistan'a göç etmeleri sağlanmaya çalışıldı. Ayrıca bu eylemlerde yeni gelenlere yer açmak gayretinin de rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu konuda akademik olarak yeni yeni birtakım çalışmalar ortaya çıkıyor. O yıllarda İttihat ve Terakki'nin İzmir sorumlusu olan Celal Bayar, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın kendisine verdiği göreve uygun olarak bölgeyi Greklerden temizleme işini nasıl gerçekleştirdiğini, 1980'li yılların başlarında anlatmıştı. Buna göre Celal Bayar, içerilerdeki köy ve kasabalarda bölgenin sevilen ve sayılan büyükleri ve efeleri ile işbirliği yaparak 'fedai grupları' hazırlamış, davullu zurnalı gösteriler tertip etmiş, geceleri havaya silahlar attırmıştı. Bunun sonucu olarak "İzmir ve Ayvalık yörelerinden 130 binden fazla Grek kaçırmaya muvaffak" olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında 'güvensizlik' gerekçesi, yüzbinlerce Ermeni'nin tehciri için de gerekçe oluşturdu.

Savaş öncesi mübadele girişimi

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Türkler ile Rumların artık bir arada yaşayamayacağı konusunda bir düşünce hakim olmaya başlamıştı. Makedonya'da yaşayan Türkler ile Batı Anadolu'da yaşayan Rum halkın mübadelesi önerisi ilk kez Osmanlı Devleti'nin Atina Büyükelçisi Galip Kemali Söylemezoğlu tarafından Yunanistan Başbakanı Venizelos'a dile getirdi. İlkesel olarak mübadele konusunda anlaşılan ve 22 Haziran 1914'te bir anlaşma imzalayan taraflar, İzmir'de mübadele işlerini düzenleyecek bir komisyonun toplanmasını kabul ettiler. Anlaşmaya göre mübadele isteğe bağlı olacaktı. Komisyon temmuz ayının sonuna kadar çalışmalarını devam ettirdi. Ancak Dünya Savaşı'nın başlaması ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi görüşmeleri kesintiye uğrattı. 1917'de Yunanistan'ın karşı tarafta savaşa girmesi ise anlaşmayı tamamen geçersiz kıldı.

Selanik'ten ayrılan göçmenler.

Mübadele Anlaşması

Bundan sonraki süreç, iki taraf arasındaki düşmanlığın artmasını sağlayan olaylara sahne oldu. Nitekim Lozan'da başlayan barış görüşmelerinde mübadele konusu açılan ilk fasıllardan biri oldu.

“Dün telgrafla Hanya’dan hareketleri ihbar alınan ilk mazlumlar kafilesi salimen Klazomen Tahaffuzhanesi (Urla Karantinahanesi)’ne varmışlardır. Hanya’dan 1027 kardeşimiz vapura binmiş ve karantinaya 1028 olarak varmışlardır. Yol-da bir kurtuluş müjdesi doğmuştur. Kardeşlerimiz karantinadaki memurlar ve İzmir’den giden Muavenet (Yardım) Yurdu heyeti tarafından hürmetle karşılanmışlardır. Karaya çıkanlar vatanın hür ve mesut topraklarını öperek Allah’a hamd eylemişlerdir. Bu manzara karşısında gözyaşları dökülmüştür. Kardeşlerimize sıcak yemekler dağıtılmış ve istirahatleri temin edilmiştir. Bugün selametle Ayvalık’a gideceklerdir. Kardeşlerimizin sağlık durumları hamdolsun pek iyidir. Ve inşallah daima iyi olacaktır. Galiba varış vaktinin buraca malum olmamasından ileri gelmiş olacak ki kardeşlerimize sigara, tütün yetiştirilememiştir. Vapurdan çıkanlar hep tütünsüzlükten üzüldüklerini söylüyorlardı.”

İzmir’de yayınlanan Ahenk gazetesi 4 Aralık 1923 tarihli nüshasında, Yunanistan’dan yola çıkan ilk mübadil kafilesinin İzmir’e varışlarını yukarıdaki satırlarla haber vermişti.

Anadolu’dan ayrılan Hıristiyan mülteciler (Library of Congress).

Türkiye’de yaşayan Ortodoks Rumlar ile Yunanistan’da yaşayan Müslüman Türklerin mübadelesi, Lozan görüşmeleri sırasında oluşturulan komisyonun kararıyla 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan sözleşme ve ek protokolle gerçekleştirildi. İstanbul’da yaşayan Rumlarla Batı Trakya’da yaşayan Türkler mübadele dışı tutulmuştu. İzleyen aylarda yürütülen çalışmalar sonucunda; onlarca gemi, binlerce mübadili Yunanistan’ın Selanik ve Kavala, Girit’in Kandiye, Resmo ve Hanya limanlarından, başta İzmir, Samsun, İznik, Antalya ve Tuzla olmak üzere Türkiye limanlarına taşıdı. 1925 yılının ortalarına gelindiğinde Türkiye’ye ulaşan Müslüman mübadillerin sayısı 460 bini geçmişti. Gelenler İzmir, Kocaeli, Edirne, Balıkesir, Adana, İstanbul, Bursa, Tekirdağ, Manisa, Çanakkale, Mersin ve Samsun gibi illerde Rumlardan arta kalan yerlere yerleştirildiler. Yunanistan’a gönderilen Rumların sayısı ise tam olarak bilinmiyor. Pek çoğu 1922 yılında Türkiye’den ayrılmış, başta Pire olmak üzere Yunanistan’ın çeşitli yerlerinde kurulan mülteci köylerine dağılmışlardı. Geri kalanlar da 1923-24 yıllarında Yunanistan’a gönderildi. 1928 yılında yapılan genel nüfus sayımında Yunanistan’daki göçmen sayısının 1 milyon 221 bin 849 olduğu, bunlardan 1 milyon 104 bin 216’sının Türkiye kökenli olduğu saptanmıştı.

Mudanya’da bir grup mübadil (Kızılay Arşivi).

Mübadele Anlaşması uyarınca nüfus değişimi tamamlanmakla birlikte, malların kıymetlendirilmesi ve iadesi konusundaki anlaşmazlık sonraki yıllarda devam etti. Ankara’da 10 Haziran 1930’da imzalanan anlaşmayla iki devlet arasındaki mübadeleden kaynaklanan sorunlar tamamen çözülmüş oldu. Ancak yüzyıllarca yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanların acıları kuşaklar boyunca devam ediyor.

Katastrof sonrası göç: **Erken Demir Çağı Ege Göçleri**

Ephesos, Atina Kralı Kodros'un bir diğer oğlu olan Androklos liderliğinde kurulur. Yunan geleneklerine göre yeni bir yerleşim kuracak olan önder, bu yerleşimin nerede kurulmasının "hayırlı" olacağını öğrenmek için Delphoi'deki Apollon kahinine danışır. Kahin biraz enigmatik şekilde bir yer tarif eder. Antik kaynaklar Androklos'a bu tarifin "bir balık ve yaban domuzunu yan yana gördüğün yerde" şeklinde yapıldığını aktarır. Yola çıkan Androklos, farklı yerlerde zaman geçirdikten sonra arkadaşlarıyla birlikte balık yerken sıçrayan yağın çalılar arasındaki yaban domuzunu ürküttüğünü görür, domuzu avlar ve şehri oraya kurar

Doç. Dr. Nezih Aytaçlar

*Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji
Anabilim Dalı*

Tarih öncesi çağları alet endüstrisinde kullanılan hammaddeyi temel olarak Taş Çağı, Tunç Çağı, Demir Çağı şeklinde sınıflamak Danimarkalı Eskiçağ tarihçisi Christian Jürgensen Thomsen tarafından 1830'larda ilk olarak öne sürülmesinden başlayarak günümüze kadar kullanılagelmiştir. Bakırı ve kalay 10'a 1 oranında karıştırılarak elde edilen alaşım olan tuncun (bronz) kullanımıyla başlayan çağ, sadece alet üretim teknolojisinde basit bir sıçramayı değil, insanların siyasal / toplumsal yaşamında da yepyeni bir dönemi başlatır. MÖ 3000'in az öncesinde Mezopotamya ve Mısır gibi verimli nehir vadilerinde 'devlet' olarak adlandırdığımız siyasal örgütlenmenin ortaya çıktığı görülür. Tunç Çağı'nın ilerleyen süreçlerinde bu siyasal yapı, coğrafi şartların daha az uygun olduğu Girit, Kıta Yunanistan ve Anadolu'da da kendisine özgü biçimlerde karşımıza çıkar.

Tuncun bileşenleri olan bakır ve kalay kaynaklarına ulaşım bu toplumların çözmesi gereken bir sorundur. Bu dönemde Kıbrıs'ta ve Anadolu'nun Çankırı-Kastamonu civarında bakır yataklarının kullanıldığını biliyoruz. Kalaya ulaşmak daha zordur. Bolkar dağlarında pek de verimli olmayan kalay yatakları bir yana bırakılırsa Özbekistan'da Karnab ve Tacikistan'da Muşiston (İngiltere'de Cornwall ?) en önemli kaynaklardır ve bu dönemde aktif olarak işletilmişlerdir. Kalayın bu kadar uzun menziller kat ederek Güneybatı Asya'ya ulaşımı ve dağıtımı devletler arasında karmaşık ticaret ağlarını ve ilişkileri de zorunlu kılmış olmalıdır.

Tunç Çağı'nın sonu ise hemen bütün Doğu Akdeniz havzasında izlenen bir yıkım dalgasıyla dikkat çeker. MÖ 1200 civarında Girit ve Kıta Yunanistan'daki Myken şehir devletleri, Anadolu'daki Hitit Krallığı, Levant kıyılarındaki Ugarit ve Kargamış gibi merkezleri içeren bir katastrof (felaket) sürecini izleyebiliyoruz. Mısır'daki siyasi yapı bu yıkımlarla tamamen ortadan kalkmamıştır, ancak eski siyasi birliğini 450-500 yıl sürecek bir 'Ara Dönem'in ardından tekrar kurabilecektir. Bu dönemde, konumuz olan Batı Anadolu'daki Son Tunç Çağı beyliklerinin süreçten nasıl etkilendiğine dair verilerimiz yoktur. MÖ 1200-1100'lerde yaşanmış, çok geniş bir bölgeyi içine alan ve Tunç Çağı'nın sonlarında farklı formlardaki devlet yapılarının ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bu felaketin nedenleri üzerinde Eskiçağ tarihçileri ve arkeologlar kafa yormuşlar, ancak hemfikir olabilecekleri bir sonuca ulaşamamışlardır. Deprem dalgası, uzun süren kıtlık, kuzeyden ya da adalardan gelen istilacı toplulukların (Deniz Kavimleri? Dorlar?) varlığı, iç ayaklanmalar, yeni savaş teknolojilerinin ortaya çıkışı ilk akla gelenler... Tunca göre daha gelişkin bir metalürji teknolojisi gerektiren ancak bu teknoloji öğrenildiğinde

daha kolay ulaşılabilir hammadde kaynakları içeren demirin yaygın kullanımının başlamasıyla uzun menzilli devletler arası ticaretin önemini kaybetmesi, 'kompleks yapıların okūřu' gibi farklı teorik açıklamalar üzerinde durulur. Felaketin nedenlerini tartişmak bu yazının konusu olmadığı için, her biri ilginç detaylar içeren bu teorileri şimdilik bir kenara koyuyoruz. Bizi yıkımın nedenlerinden çok sonuçları ilgilendirecek.

Hitit krallığı sakinlerinin, daha yağmacılar şehre ulaşmadan başkentleri Hattuşa'yı ve diğer yerleşim merkezlerini terk ettikleri ve ortak bir siyasi bütünlük oluşturmaksızın Anadolu'nun güneydoğusu ile Suriye'nin kuzeyinde şehir devletleri şeklinde yeni bir siyasi yapı kurdukları anlaşılıyor. 'Geç Hitit' olarak adlandırılan bu devletlerdeki hanedan isimleri, kültürel öğeler ve kullanılan dil / alfabe, söz konusu Demir ağı siyasi yapılarının Hitit kültürünün ardılları olduğunu gösterir. Kıta Yunanistan'daki Myken şehir devletleri de hem fiziki hem de siyasi olarak ortadan kalkmış geniş halk kitleleri bazen Yunanistan içinde –kıyılarına ve adalara– hareketlenmiş ama daha büyük oranda bölgeyi terk etmeyi tercih etmiştir. Girit ve Kıbrıs zerinden Doğu Akdeniz sahillerine yönelik kitlesel bir hareketin ipuçları vardır. Önemli bir hareketlilik ise Ege Denizi'ni batı-doğu yönünde geçerek Batı Anadolu sahillerine yönelik göç dalgasıdır. Burada 'Erken Demir ağı Ege Göçleri' diye adlandırabileceğimiz bu süreci ve sonuçlarını tartişacağız.

Yakın dönemleri saymazsak, bütün tarih boyunca yazı, icadı ve kullanım süreciyle, şiir ya da aşk mektupları yazmaktan çok, devlet yapısının gerektirdiği bürokratik örgütlenmenin bir enstrümanı olarak anlam taşır. Devletlerin Tunç ağı sonundaki yıkımıyla karakterize süreç, yazının da kullanım dışı kalmasıyla sonuçlanır. Sonuç olarak, tartişacağımız dönem yazılı kaynakların olmadığı, temel olarak arkeolojik veriler ya da olaylardan çok sonra kaleme alınmış metinler işığında anlamaya çalıştığımız bir 'Karanlık ağ'dır. Söylenebilecek her şeyin, kısıtlı verilere dayanarak yapılmış spekülasyonlardan ibaret kalacağını baştan belirtmek dürüst bir tavır olacaktır.

Erken Demir ağı Ege Göçleri problemi üzerine kafa yoran araştırmacılar bulanık suda balık avlayarak bir dizi soruya cevap bulmaya çalışırlar: Göçler ne zaman oldu? Göç hareketi ne kadar sürdü? Göçler bir büyük dalga halinde mi gerçekleşti, yoksa ardışık göç dalgaları mı söz konusuydu? Göç edenler nere(ler)den yola çıkararak nerelere yerleştiler? Göçmenler ile göç edilen yerlerde halihazırda yaşayan yerli halk arasındaki ilişkiler nasıldı?

Görüldüğü gibi sorular çok, ama tatmin edici cevaplar bulmak zor. En erken yazılı kaynaklarımızdan olan Homeros'un ve Hesiodos'un metinlerinin konuyla pek ilgilenmediği, anlatmak istediklerinin göçler öncesi 'altın çağ'da yaşananlar (İliada ve Odysseia) veya mitolojik dizgeler (Theogonia) olduğunu biliyoruz. Tam metinleri günümüze ulaşmamış, genellikle daha geç dönem yazarlarının aktardıkları ufak tefek fragmanları bir yana bırakırsak derli toplu ilk metin MÖ 5'inci yüzyıl sonlarında kaleme alınan Herodotos'un yazdığı Historiai / Tarih'tir. Tartışacağımız göç hareketinden yaklaşık 700-750 yıl sonra kayda geçirilmiştir. Herodotos'tan hiç değilse 200 yıl öncesine kadar yazının bilinmediği göz önüne alınırsa, kuşaktan kuşağa sözlü tarihle aktarılmış bilgilere ne kadar güvenilebileceği ciddi bir sorundur. Bu yazıyı okuyanların büyük çoğunluğunun yazılı kaynakların mevcut olduğu günümüz dünyasında bile dedesinin dedesinin (hele anneannesinin anneannesinin) adını bilmediği, yani sözlü tarihin 80-100 yıl öncesine ait verileri hızla hafızalardan sildiği unutulmamalıdır. Tüm toplumu ilgilendiren büyük olaylarda bu hatırlama süreci biraz daha uzun olabilir, ancak yazılı kaynak yoksa hiçbir zaman 200 yıldan geriye uzanmaz. Herodotos'tan yaklaşık 150 yıl sonra kayda geçirilmiş, önemli tarihsel olayların listesini içeren Paros adasında bulunmuş bir yazıt da aynı çerçevede ele alınabilir. Diğer antik kaynaklarımız ise muhtemel göçten 1000-1800 yıl sonrasında kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla güvenilirlikleri sorguya açıktır. Bu geç tarihli metinlerin, günümüze ulaşmamış, ancak onlar yazıldığında dolaşımda olan daha eski metinlerden faydalanmış olabileceği muhtemeldir. Ama bu ihtimal ne yazık ki daha sağlıklı veriler içerdikleri anlamına gelmez.

Tarih, yazıldığı dönemin ideolojisinden bağımsız değildir

Bu antik kaynakları, göç sürecini anlamak için kullanmanın problemleri sadece anlatılan olaylarla kaleme alındıkları zaman arasında geçen uzun süreyle sınırlı değildir. Bilindiği gibi, hiçbir tarih yazımı nesnel değildir ve yazıldığı dönemin politik / kültürel / sosyolojik dünyasından etkilenir. Atina şehrinin emperyal bir güç olduğu dönemde olayları anlatırken, her şehir kendi kurucularının Atina'dan geldiğini iddia edecek ve işin ilginç yanı buna kendileri de inanacaktır. Örneğin, Boşnak olan babaannem, kendi atalarının Horasan'dan Bosna'ya göç ettiklerini bize anlatmıştı. Yani sonradan devşirilmiş Müslümanlar olmadıklarına, 'öz' Müslüman Türkler olduklarına dair bir tarih yazmıştı ve Boşnakça konuşuyordu. Sonradan öğrendim ki, tüm Boşnaklar ve Giritliler aynı Horasan geçmişini anlatırmış. Özetle tarih, yazıldığı dönemin ideolojisinden bağımsız değildir.

Kaldı ki, antik yazarların bize verdiği ‘tarihler’e yönelik sorunlar vardır. Günümüzde kullandığımız İsa’ya ya da Muhammed’in hicretine yönelik sıfır noktalarının henüz var olmadığı, hatta antik çağda yaygın kullanılan Olympiad Era’sının bile söz konusu olmadığı bir döneme ait olaylar anlatılırken zaman nasıl ölçülecektir? En yaygın tarihlendirme biçimi Homeros’un aktardığı Troia savaşını sıfır noktası olarak belirlemektir. Ancak günümüz tarihçileri böyle bir savaşın tarihsel bir veri olarak olup olmadığı konusunda kararsızdır. Troia kazılarında bile hangi tabakanın savaşı temsil etmiş olabileceği güvenli bir şekilde tespit edilemedi. Eğer savaş sadece mitolojik bir anlatı değilse ve gerçekten tarihsel bir olaysa; bu olayın ne zaman gerçekleştiği diğer bir problemdir. Savaşa ait farklı Troia tabakaları ve MÖ 13’üncü yüzyıl ortası ile 11’inci yüzyıl ortası arasında farklı tarihler öne sürülür. Araştırmacılar bu belirsizlikler içinde MÖ 1200 gibi yuvarlak bir tarihi kabul etmek zorunda kaldılar, ancak buna itirazlar sürüyor. Antik dönem tarih aktarıcıları, Troia savaşını bir milat kabul ettikten sonra özel bir olayın ne zaman gerçekleştiğini belirtirken “Troia savaşından üç kuşak sonra” gibi ibareler kullanırlar. Bu durumda da her kuşak için kaç yıl hesaplayacağımız diğer bir problem oluşturur.

Özetle, antik kaynakları Erken Demir Çağı Ege Göçleri’ni anlamak için kullanmak çok problemlidir. Ancak elimizde başka ulaşılabilir kaynağın olmadığı göz önüne alınırsa bunları elimizin tersiyle bir kenara itme lüksümüz de yoktur. Verileri sınavabileceğimiz tek ‘güvenilir’ kaynak olarak geriye arkeolojik materyal kalmakta. Öte yandan bu açıdan da ferah olmadığımızı hatırlatmak gerekecek. Batı Anadolu’daki antik yerleşimler binyıllarca süren yaşam boyunca, her biri kendi altındakileri kısmen ya da tamamen tahrip eden çok sayıda katmandan oluşur. Çoğu durumda şehrin kuruluş dönemini yansıtabilecek erken tabakalar, geç yerleşimler tarafından tahrip edildiğinden bütünlüklü bir şekilde gözlenemezler (Ephesos Ayasuluk Tepesi, Miletos). Bazen arkeologlar bu erken dönemlere özel bir ilgi göstermediğinden yeterince derin sondajlar yapmazlar, daha geç dönem kültürlerini incelemekle yetinirler (Kyme, Teos). Bazı yerleşimlerin tarih içinde konumları değişmiştir ve erken yerleşimin nerede olduğu bilinmemektedir (Erythrai, Priene). Bazı yerleşimler hemen hemen hiç araştırılmamıştır (Lebedos, Kolophon). Bazı yerleşimlerin üstünde modern şehirler vardır ve geniş çaplı kazılar yapabilmek imkansızdır (Khios, Samos). Bazen erken tabakalar araştırılmış, ancak ayrıntılı bir şekilde yayınlanmamıştır (Smyrna, Phokaia?). Nadir olarak şehrin kuruluş aşamasına ait tabakaları ve mezarlık

alanlarını göreceli olarak daha iyi gözlemleyebiliriz (Klazomenai). Bu kadar sınırlı arkeolojik veriyle, buluntulara yönelik güvenilir kronolojik çerçeveler oluşturmak ve çoğu durumda küçük parçalar halinde ele geçmiş buluntuların dış ilişkilerini yorumlamak da zordur. Bazı araştırmacıların 'Atina etkisi' gözlemlediği parçalardan, başkaları 'tipik Thessalia ilişkisi' çıkarımı yapabilmektedir.

En sağlıklı veriler sunan arkeolojik materyal seramik

Arkeolojik buluntular arasında en sağlıklı veriler sunan arkeolojik materyal seramiktir ve Ege Göçleri'nin muhtemelen gerçekleştiği döneme ait seramiğe Protogeometrik Seramik adı verilir. MÖ 1050-1000 arası Erken Protogeometrik, 1000-950 arası Orta Protogeometrik ve 950-900 arası ise Geç Protogeometrik dönem olarak adlandırılır. Tunç Çağı sonlarında üretilen Myken seramiği ile Demir Çağı başındaki Protogeometrik dönem seramiği arasında kalan (yaklaşık 1100-1050 yılları) geçiş dönemi ise Submyken terimiyle vurgulanır.

Antik kaynaklar Heraklesoğullarının (Dorların) Troia savaşından üç kuşak (yaklaşık 60 yıl) sonra kuzeyden Yunanistan'a girdiğini ve bu tarihten sonra kademeli olarak Batı Anadolu göçlerinin başladığını söyler. Anlatıya göre Dor göçü bir kartopu etkisi yaratır, Myken merkezlerini tahrip ederler, yerli halkın bir kısmı zaman içinde kaçar, hızlarını alamayan Dorlar da bir süre sonra bu göçün bir parçası olurlar.

Belirli lehçeleri konuşan grupların, muhtemelen ortak yön ve toplumsal örgütlenme bağlarına sahip olması nedeniyle, Batı Anadolu'ya yönelik göçler de bu lehçe ortaklıkları temelinde yapılmış görünüyor.

Yunanistan'da konuşulan üç temel lehçe vardır: Kuzeyde Thessalia ve Boiotia bölgesinde Aiol lehçesi, Atina ve Euboia adasında İon lehçesi ve Pelopennesos (Mora) yarımadası ve Megara şehri civarında yaygın olan Dor lehçesi. Bu lehçelerin farklı diller olarak kabul edilemeyeceği hatırd tutulmalıdır. Türkçe konuşan bir Muğlalı ve Rizelinin birbirleriyle rahatça anla-

şabileceği ortak bir dil konuşmaları gibi, Yunan dili lehçeleri de telaffuz ve bazı gramer farklılıkları ile sınırlıdır. Bu üç lehçeyi konuşan gruplar, kabaca özgün konumlarındaki coğrafi paralelleri koruyarak Batı Anadolu'da Gediz (Hermos) nehri kuzeyine Aioller, Gediz ile Büyük Menderes (Maiandros) nehri arasındaki kıyı şeridi ve adalara İonlar, Büyük Menderes Nehri güneyi ve Oniki adalara (Dodekanesos) Dorlar yerleşecek şekilde göç etmişlerdir.

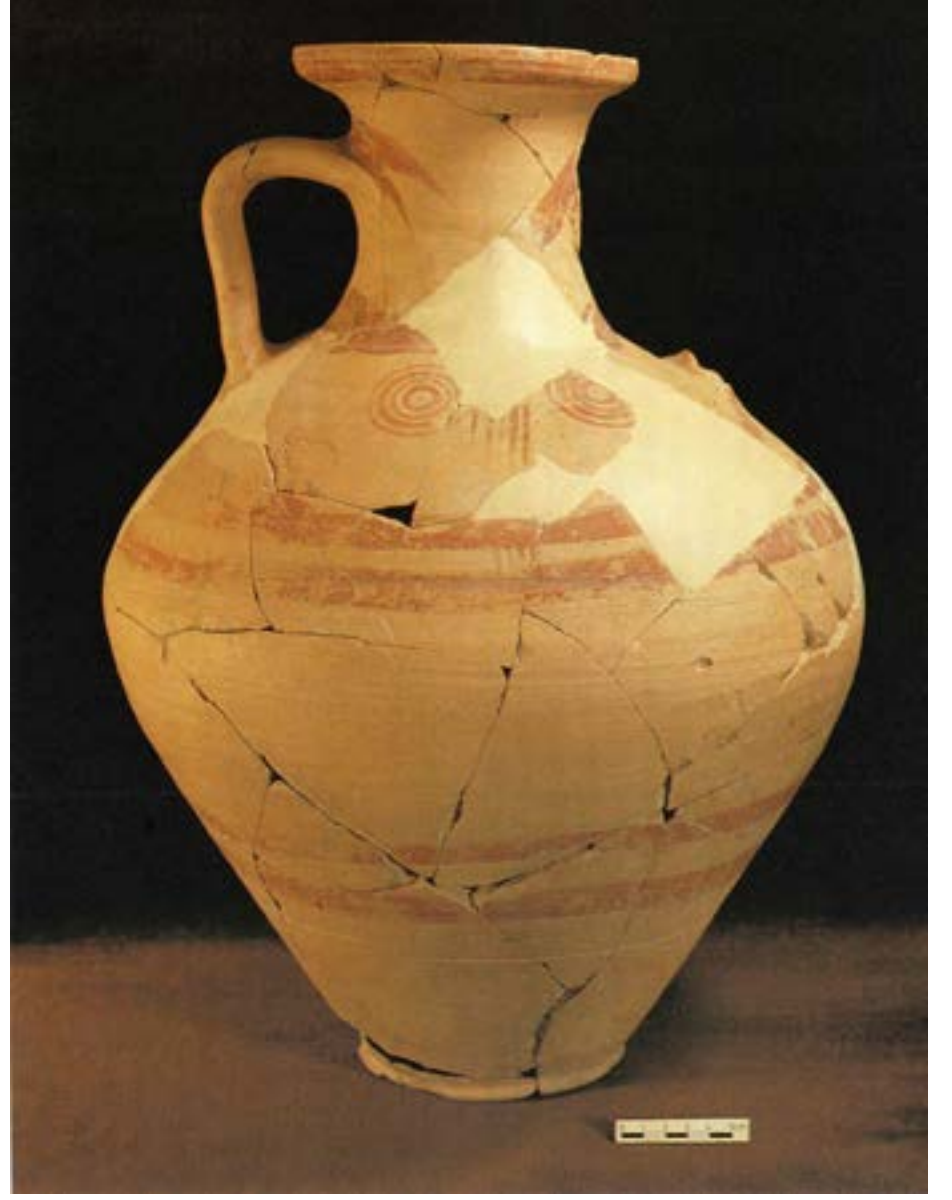
Demir Çağı göçleri sonrasında Anakara Yunanistan ve Batı Anadolu'da kullanılan yaygın Yunan lehçeleri.

Öte yandan bu anlatı arkeolojik verilerle tam bir uyum göstermez. Her şeyden önce buluntular Myken merkezlerinin 1200-1100 yılları arasında yıkıldığına işaret etse de kuzeyden gelmiş olabilecek halk kitlelerine ait izler içermez. Çok nadir buluntular dışında (bunların oranı bir göç hareketini gösterecek boyutta değildir, sıradan ticari ilişkilerle de bölgeye ulaşmış olabilirler) kuzey kökenli seramik ya da yeni bir halkın varlığına işaret edebilecek gelenekler (örneğin kuzeyde daha eski zamanlardan beri yaygın olduğunu bildiğimiz ölü gömme uygulamalarının onlarla beraber taşınması) gözlenmez. Yazı ve Myken saraylarındaki seçkinler için üretilmiş lüks materyaller dışında önceki dönem kültürlerinde bir devamlılık takip edilebilir. Kuzeyden gelerek önlerine geleni yakıp yıkan bir halkın olmadığı, Myken saraylarının ve idari sisteminin iç ayaklanmalarla sona ermiş olabileceği akla gelmektedir. Belki de Yunan dilinin bir lehçesini konuşan Dorlar, zaten Myken merkezlerinde yaşamakta olan aristokrat olmayan isyankar gruplardı; bu anlamda 'dışardan' gelmediler. Sonraki dönemde Dor lehçesinin Orta Yunanistan'da izlenmemesi ve sadece Pelopennesos yarımadası ile Megara şehri civarında kaydedilmiş olması, kuzeyden gelen bir halk olmadıkları spekülasyonunu destekler.

Antik kaynakların anlatılarına bakılırsa Aiol lehçesi konuşan halkların göçü diğerlerinden daha önce başlar, Troia savaşından üç kuşak sonra başlayan göç (yaklaşık MÖ 1140) önce Lesbos (Midilli) adasına yönelir, 20 yıl sonra Aiolis bölgesinin merkezi olacak olan Kyme, 20 yıl kadar sonra da Smyrna kurulur. Bu kaynaklar, Aiol göçlerinin, sonraları Troas olarak adlandırılacak bölgeyi de içerdiğini belirtir ve göçün uzun yıllar boyunca peyderpey gerçekleştiğine vurgu yaparlar. Troia yerleşiminin VII-b3 olarak sınıflanmış tabakasında ele geçen ve Yunanistan'ın Kuzey Phokis / Kuzey Lokris bölgelerindeki buluntularla paralellikler gösteren seramik buluntular bu erken tarihi kısmen de olsa destekleyen tek ipucudur.

Ancak Troia'nın Son Tunç Çağı'nın önemli bir merkezi olduğu göz önüne alınırsa, buradaki buluntuları Aiol göçleri ile ilişkilendirmekte acele edilmemelidir; yeni insanlar gelmemiş, şehirde var olan hayat ve ilişkiler sürmüştü olabilir. Lesbos Adası, Smyrna ve Kyme'de şimdiye kadar ele geçen en erken buluntular MÖ 10'uncu yüzyıl ortalarından daha eski değildir.

Troia VII-b3 tabakası buluntusu Erken Protogeometrik amphora (MÖ 11'inci yüzyılın ikinci yarısı).

Smyrna buluntusu Geç Protogeometrik krater (MÖ 10'uncu yüzyılın ikinci yarısı).

Pitane'deki (Çandarlı) ve Larisa'daki (Buruncuk) ender buluntular daha geç tarihlidir. Diğer Aiol şehirlerindeki kazılardan elde edilen veriler ve yüzey buluntuları MÖ 8'inci yüzyıl sonlarından başlar. Bu veriler eşliğinde, ayırksı özellikleri olan ve orijinal Aiolis bölgesi sınırları dışında kalan Troia istisna kabul edilirse, Aiol göçlerinin MÖ 10'uncu yüzyıl sonlarında başladığı ve Kyme ile Smyrna gibi az sayıda merkezle sınırlı olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu merkezlerin dışına pek taşmayan Aiol göçmenleri, kendilerini güvende hissettikleri MÖ 8'inci yüzyıl sonu gibi geç bir tarihte kendi hinterlandlarını kolonize edip yeni şehirler kurmuş olmalıdırlar (Şehirlerinin İonlar tarafından istila edilmesi nedeniyle kaçan Smyrnalıları?). Bu anlamda kitlesel bir Aiol göçünden bahsetmek şimdilik güçtür. Brian Rose, 'Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration' (Aiol Göçünde Gerçekler ile Kurguyu Ayırmak) isimli makalesinde Demir Çağı başlarına tarihlenen böyle bir kitlesel göçün hiç gerçekleşmemiş olabileceği, söz konusu göçün Antik Çağ yazarlarının ve onları takip eden modern bilim insanlarının kurguladığı bir hayal olması ihtimali tartışılmaktadır.

İonia ve kısmen Doğu Dor merkezlerinin tersine erken Aiol yerleşimlerinde Son Tunç Çağı izleri tespit edilemedi (Smyrna ve tek bir mezarın tespit edildiği Pitane istisna). Yani Aiollerin daha öncesinde ilişki içinde olmadıkları 'boş' alanlara yerleştiği söylenebilir. Aiolis bölgesinde yaygın olan ve genellikle bu etnik grupla özleştirilen 'Gri Tek-Renkli' seramiğin, Kıta Yunanistan'daki Aiol bölgelerinde yaygın olmadığı; öte yandan Kuzeybatı Anadolu'da Demir Çağı göçleri öncesinde de tercih edilen bir seramik türü olduğu unutulmamalıdır. Kyme gibi nadir öncü Aiol yerleşimlerinin çevresinde, etkileşim kurabilecekleri yerli halkın yaşadığı fikri akla gelmektedir, ancak bunu söylemek için araştırmalar çok yetersizdir.

İon göçlerinin anahtar şehrinin Miletos olması tesadüfi değil

İon göçleri konusunda hem antik kaynakların iletmediği bilgiler hem de arkeolojik veriler açısından daha şanslıyız. Antik kaynaklar süreçle ilgili farklı ve zaman zaman çelişik bilgiler verir. Pelopennesos'un güneybatısındaki önemli Myken merkezi olan ve İliada'da bilge kral Nestor'un şehri olarak anılan Pylos'un yıkılışından sonra Neleus önderliğinde ya doğrudan İonia'ya göç ederler ya da göçten önce Dor saldırılarından etkilenmemiş olan

Atina'ya sığınır. Liderleri Melanthos Atina kralı olur, Atina'da farklı yerlerden kaçan mültecilerle birleşir, Melanthos'un oğlu Kral Kodros'un çocukları İonia göçüne önderlik ederler. Başka bir deyişle, İon göçü Dorların gelişinden dört kuşak sonra, MÖ 1060-1050 civarında başlar.

İon göçlerinin anahtar şehrinin kral Kodros oğlu Neleus önderliğinde kurulan Miletos olması tesadüfi değildir. Miletos Son Tunç Çağında önemli bir Myken yerleşimidir ve büyük olasılıkla Hitit kaynaklarında anılan Ahhiyawa krallığının başkenti Milawanda'dır. Yani Yunanistan'dan göçenler, zaten kendilerine ait olan bir yerleşimi hedeflemişlerdir. Kazıların sınırlı alanlarda sürdürülmesi ve Menderes Nehri nedeniyle oluşan alüvyal dolgulardaki su seviyesinin yüksekliği erken tabakaların sağlıklı bir şekilde araştırılmasını önlemiştir. Şehirde, en azından Submyken döneminden, yani MÖ 11'inci yüzyıl başlarından itibaren Anakara Yunanistan ilişkisi tespit edilebilmiştir. Son Tunç Çağı yerleşmesi ile İon yerleşmesi arasında bir kopukluk olup olmadığı şimdilik meçhuldür. Miletos'un izleyen dönemlerdeki seramik buluntuları, antik kaynakların anlatılarına paralel olarak şehrin Atina ile kültürel ilişkilerini büyük ölçüde doğrular.

Antik Yunan şehirlerinde vatandaşlık örgütlenmesi Phyle adı verilen 'kabileler' aracılığıyla sağlanıyordu. Atina şehrinde isimleri bilinen dört Phyle'nin aynı zamanda Miletos'ta varlığı iki merkez arasındaki yakın ilişkinin bir diğer kanıtıdır. Ancak Miletos'ta Atina'dan bilinmeyen iki ayrı Phyle daha vardır ki, bu durum göçmenlerin tek bir merkezden hareket etmediğini, başka yerlerden gelen halk topluluklarının da göç hareketine dahil olduğunu düşündürür. Vatandaşlığa kabul törenlerini içeren Apatouria şenliklerinin her iki merkezde de yapılması, yılın ay isimleri arasındaki ortaklık, baş tanrıçanın Athena olması ve elbette ki lehçeler arasındaki ortaklık Atina ile Miletos arasında antik kaynakların işaret ettiği bağlantıyı teyit eder.

Ephesos'un kurucusu Androklos'un yaban domuzu avı sahnesi, Ephesos Hadrianus tapınağı kabartmaları.

Ephesos'un kurucusu Androklos'un yaban domuzu avı sahnesi, Aphrodisias Arkeoloji Müzesi.

Ephesos, Atina Kralı Kodros'un bir diğer oğlu olan Androklos liderliğinde kurulur. Yunan geleneklerine göre yeni bir yerleşim kuracak olan önder, bu yerleşimin nerede kurulmasının 'hayırlı' olacağını öğrenmek için Delphoi'deki Apollon kahinine danışır. Kahin biraz enigmatik şekilde bir yer tarif eder. Antik kaynaklar Androklos'a bu tarifin "bir balık ve yaban domuzunu yan yana gördüğün yerde" şeklinde yapıldığını aktarır. Yola çıkan Androklos, farklı yerlerde zaman geçirdikten sonra arkadaşlarıyla birlikte balık yerken sıçrayan yağın çalılar arasındaki yaban domuzunu ürküttüğünü görür, domuzu avlar ve şehri oraya kurar. Bu ve benzeri anlatıların gerçekçi olamayacağı açıktır. Göç edenler, en azından İonia şehirlerinin büyük kısmı için, daha önceden bildikleri, ilişki içinde oldukları yerleri tercih ettiler ve daha yola çıkarken yelkenlerini nereye doğru açacaklarını bilmektedirler.

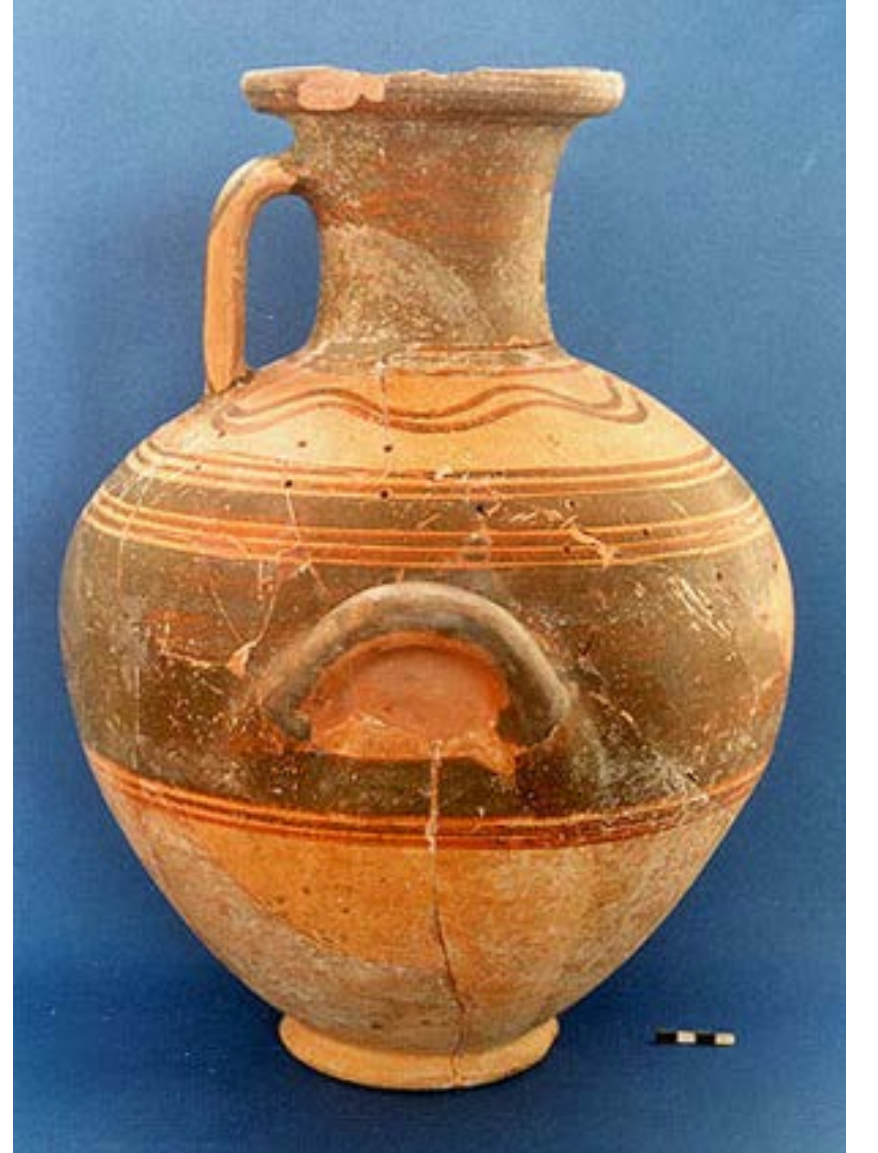
Ephesos, Miletos örneğinden farklı olarak bir Myken yerleşimi değildir. Hatta Hitit kayıtlarında geçen Son Tunç Çağı'ndaki Arzawa kralığının başkenti olan Apaşa olması çok muhtemeldir. Ancak yerleşimde Myken buluntuları vardır ve olasılıkla Mykenli tüccarların ilişki içinde oldukları bir yerdir.

Ayasuluk tepesinde bulunmuş Myken mezarından krater.

Göçmenler Miletos gibi “kendilerine ait” bir yere gelmemişler ama “tanış” oldukları, ilişki içinde buldukları bir merkezi tercih etmişlerdir. İon kökenli kabul edilebilecek buluntular Geç Protogeometrik dönemden, MÖ 10’uncu yüzyıl sonlarından başlar ve aralarında Atina üretimi olabilecek nadir örneklerin de olduğu bildirilmiştir. Atina Phyle isimlerinden dördünün ikisine Ephesos’ta da rastlanması, Miletos kadar yoğun değilse de Ephesos için de antik kaynakların anlatılarını kısmen doğrular.

Ancak Kuzey İonia bölgesinde, yani Urla-Çeşme yarımadası ve kuzeyinde tablo tamamen değişir. En sağlıklı verilerimizin olduğu Klazomenai’de yerleşimde bir kesinti olmadığı, Submyken döneminden başlayarak İonialıların varlığının gözlenebildiği söylenebilir. Burası da Ephesos gibi Son Tunç Çağı’nda Myken kültürüyle ilişki kurmuş, ancak baskın olarak yerel halkın yaşadığı bir yerleşimdir. Erken Protogeometrik döneme tarihlenen apsidal planlı (dar kenarı kavisli yapılmış) evler sayesinde ilk yerleşimcilerin tercih ettiği mimari planlar da öğrenilmiştir. Erken buluntular, Troia örneklerine tam bir paralellik gösterecek şekilde Kuzey Phokis / Kuzey Lokris bölgeleri ve bazı Kuzey Ege merkezleriyle ilişkiye işaret eder. İlk göçmenlerin Atina kökenli İonlar olmasından çok, Aioller olduğunu ve göç rotasının Ege Denizi’ni batı-doğu doğrultusunda doğrudan kat etmeyip Kuzey Ege kıyılarını takip etmiş olabileceğini akla getirir. Her ne kadar Kuzey İonia merkezlerinde şehirlerin çoğunun en önemli kutsal varlığı tanrıça Athena’ysa da bu şehirlerde Atina Phyle’lerinin isimlerine rastlanmaz ve dilsel veriler de İon kökeninden uzaklaşmalarına yol açar. 10’uncu yüzyıl ortalarından itibaren Klazomenai’de bir İon yerleşimi olan Euboia adasının etkileri öne çıkmaya başlar. Döneme ait bir seramik fırını ve mezarlık alanlarının tespit edilmesi, Klazomenai’yi bu erken dönemi tanımamız açısından müstesna bir yere koyar.

Klazomenai buluntusu Erken Protogeometrik hydria (MÖ 11’inci yüzyılın ikinci yarısı).

Başlangıçta bir Aiol yerleşmesi olarak kurulan Smyrna'nın olasılıkla MÖ 8'inci yüzyıl sonlarında bir İon yerleşmesine dönüşümünü antik kaynaklar aktarır. Belki de sadece Smyrna değil, diğer bazı başka Kuzey İonia şehirleri de Aiol göçmenlerce kurulmuş, zamanla İonlaşmıştır. Antik dönem tarihçilerinin sadece bu sürecin son halkası olan Smyrna'yı hatırlayabilmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Kuşkusuz bu açıklama mevcut kısıtlı verilerle yapılmış bir spekülasyondur. Smyrna'nın başına gelenler, Yunan göçmenlerin bir birlik içinde hareket etmediklerini, ortak bir etnisite içinde dayanışma göstermediklerini, tersine birbirleriyle rakip olarak savaşabildiklerini de açığa çıkarır.

Teos ve Phokaia'daki en erken buluntular MÖ 10'uncu yüzyıl ortalarından sonraya dayanır. Phokaia'nın adının da işaret ettiği gibi göçmenlerin Yunanistan'ın Phokis bölgesinden, yani Aiol lehçesinin yaygın olduğu topraklardan gelmiş olması muhtemeldir. Ancak buluntular yayınlanmadığı için bu ihtimal arkeolojik verilerle sınırlanamamaktadır. Buluntuların yayınlanmaması sorunu bir Aiol yerleşmesi olarak kurulan Smyrna için de geçerlidir ve şimdiki verilerle burası için de MÖ 10'uncu yüzyıl ortaları gibi bir kuruluş tarihi önerilebilir.

Göçmenlerin İon kökenli oldukları kuşkulu

Tüm bu ipuçlarına topluca bakacak olursak Erken Demir Çağı Ege Göçleri ile ilişkili bazı çıkarımlar yapmak mümkün. Miletos'ta İon göçmenlerinin MÖ 11'inci yüzyılda Atina üzerinden buraya geldikleri iddiası büyük ölçüde doğrulanır. Ephesos için de Atina ilişkisi kurulabilir ancak şimdiki veriler göçün Miletos'tan en azından bir yüzyıl sonra olduğuna işaret eder. Kuzey İonia şehirlerinden Klazomenai'de de Miletos gibi göçün erken izleri vardır. Öte yandan, göçmenlerin Atina üzerinden geldiği düşüncesi doğrulanmaz ve İon kökenli oldukları da kuşkuludur. Teos, Phokaia ve Smyrna şehirlerinden gelen veriler daha geç tarihlidir. Antik kaynakların aktardıklarına göre her ikisi de Atina kralı Kodros'un oğulları tarafından kurulmuş Miletos ve Ephesos'un kuruluş dönemine ait olabilecek buluntuların eş zamanlı olmaması dikkat çekicidir. Aynı durum Kuzey İonia şehirleri için de geçerlidir ve çoğu durumda arkeolojik veriler antik kaynakların göçler için önerdiği tarihlerle uyumlu değildir. Teos şehri için Strabon, Kodros oğullarının Atina'dan başlayan hareketinden daha erken bir göçten bahseder. Yani Miletos'a yönelik göç dalgasından daha erken bir tarihe işaret eder. Ancak en

erken buluntular Miletos'taki buluntulardan en az yüz yıl sonraya tarihlenir. Pausanias'ın diğer İon kentlerinden daha geç bir tarihte kurulduğunu belirttiği Klazomenai'deki buluntular ise göç hareketinin şimdiye kadar ulaşabildiğimiz en erken verilerini teşkil eder. Bu veriler göçlerin eş zamanlı ve toplu bir kitlesel hareketle gerçekleşmediğini, belki de bir infiltrasyon / sızıntı hareketiyle karşı karşıya olabileceğimizi akla getirir.

Antik kaynakların aktardıkları bazı detaylar, seramik verileri ve Phyle isimleri İon göçünün tek bir merkezden yola çıkmadığına, Yunanistan'ın farklı bölgelerinden yola çıkan göçmenlerin söz konusu olduğuna işaret eder. Teos'un ilk kurucusunun Boiotia'daki Orkhomenos kentinin efsanevi kralı Minyas soyundan gelen Athamas olduğu, Klazomenai'yi kuranlar arasında Dorlardan kaçan Peleponnesoslu Kleonaililer ve Philous halkının varlığı, Priene'ye Philotas önderliğinde Thebai'den bir göçmen grubunun gelmesi gibi pek çok ayrıntı antik kaynaklar tarafından zikredilmiştir. Diğer İon şehirleri için de farklı yerlerden sürece katılan göçmen gruplarından bahsedilir. Yani göç için yola çıkanlar homojen bir dialekte / etnisiteye sahip, bir araya gelip topluca hareket eden gruplar değildir. Bu homojenleşme ve bizim İon, Aiol şeklinde sınıflamamız göçten önce değil, göçü izleyen yıllarda hayata geçmiş olmalıdır.

Cevaplamak için kafa yormamız gereken bir diğer soru göçmenlerle, göç sırasında Batı Anadolu'da yaşıyor olması gereken yerli halk arasındaki ilişkilerin biçimidir. Son Tunç Çağı'nda, önce Arzawa krallığı / federasyonu bünyesinde, Hitit kralı II. Murşili'nin müdahalesi sonrasında ise Seha Nehri Ülkesi, Mira-Kuwaliya gibi beylikler şeklinde organize olarak yaşayan ve Luvi dili konuşan halkların bölgedeki varlığı bilinmektedir. Hem Hitit kaynakları hem de Karabel, Sipylos ve Suratkaya gibi yerlerdeki Luvi yazıtları bunu doğrular. Anakara Yunanistan kökenli Erken Demir Çağı göçleri yaşandığında bu halkın Batı Anadolu'da hala meskun olup olmadığını bilmiyoruz. Yunan antik kaynakları Luvileri tanımaz, onların yerine, Batı Anadolu'da yaşayan Lelegler, Karlar, Pelasglar gibi efsanevi halklardan bahsederler. Kolophon gibi birçok yerleşimin kurulması aşamasında ya da sonrasında göçmenler ile orada yaşayan Karlar arasındaki çatışmaların öyküsü aktarılır. Benzer bir öykü Ephesos'un Androklos tarafından kuruluşu sırasında püskürtülen Karlar ve Lelegler için geçerlidir. Homeros Miletos'u bir İon şehri olarak değil bir Karia şehri olarak anar (Ozanın anlattığı destanın geçtiği çağda henüz İon göçleri yaşanmamış olduğu için bu bilgi kendi içinde tutarlıdır).

Herodotos Miletos'a gelen göçmenlerin orada yaşayan Karların erkeklerini öldürdüğünü, kadınlarını ise kendilerine eş olarak aldıklarını anlatır. Bu veriler göçmenlerin zor kullanarak yerli halkı uzaklaştırdığı veya bazı İon şehirlerinde yerli halkın yaşamadığı alanlara yerleştiklerini düşündürür. Gerçekten de İon şehirlerindeki erken tabakalarda Yunan kökenli buluntularla yerli halka ait olabilecek 'Yunan olmayan' buluntulara karışık olarak rastlanmaz. Smyrna dahil, Aiolis bölgesinde izlenen gri tek renkli seramik ve Klazomenai'de izlenen tek örnek bunun istisnalarıdır. Yani 'kolonizasyonu' daha geç tarihte tamamlanabilmiş Aiolis bölgesi dışarıda tutulursa, İon şehirlerinde göçmenler ve yerli halkın hiç değilse kuruluş aşamasında bir arada yaşamış olduğuna, yerli halkın zaman içinde asimile olduğuna işaret edebilecek buluntular yoktur.

Göçlerle kurulan yerleşimlerin adı Yunanca değil

Öte yandan göçlerle kurulan yerleşimlerin önemli kısmının adı Yunanca değildir ve olasılıkla bu yerleşimler Son Tunç Çağı'ndaki isimlerini küçük değişimlerle korumuşlardır. Hitit kayıtlarındaki Milawanda'nın Miletos'a, Apaša'nın Ephesos'a dönüşümü bu düşünceyi doğrular. Yunanlılar bu kendilerine yabancı isimlerin bir kısmını (Smyrna, Ephesos, Kyme, Myrina vb.) efsanevi Amazon kraliçeleriyle ilişkilendirerek ya da Klazomenai örneğinde, orada yaşayan kuğuların çığlıklarına öykünerek şehre isim verildiğini iddia ederek açıklamaya çalışmışlardır. Göç edenler ve yerli halkın birbirlerinden o kadar da kopmuş olmadığına işaret eden bir diğer ipucu Miletos'tan gelir. Antik çağın yedi bilgesinden biri olarak kabul edilen Miletoslu düşünür Thales'in babasının adı olan Heksamyas'ın Kar kökenli, annesinin adı olan Kleobulina'nın Yunan kökenli olduğu düşünülürse göçlerden yaklaşık 500 yıl sonra bile İon şehirlerinde yerli halkın yaşamakta olduğu anlaşılır. Ancak bu örnek, Karia bölgesine komşu olan Miletos'ta kuruluş aşamasında değil, daha geç dönemde Karların yaşamış olabileceği ihtimalini de barındırır.

Yerlerinden ettikleri diğer halkları takip ederek Dorların da bir kısmı Batı Anadolu'ya doğru göç eder. Yunanistan'daki Dor bölgesinden ayırt edebilmek için 'Doğu Dor' olarak adlandırılan bu bölge Halikarnasos (Bodrum) ve Knidos (Reşadiye) yarımada ile civardaki Dodekanesos (Oniki Adalar)'dır. Buradaki en erken buluntular Kos (İstanköy) adasındaki MÖ 10'uncu yüzyılın ilk yarısına tarihlenen seramiktir. Diğer Dor yerleşimlerinde bu tarih aynı yüzyılın ikinci yarısına tekabül eder. Doğu Dor bölgesine göçlerin Miletos ve Klazomenai gibi İon yerleşimlerinden daha geç bir tarihte yaşanması mantıklıdır. Çünkü İon göçmenleri Dorların ilk baskısı ile hareketlenmeye başlamış, Dorlar onları kaçırdıktan ve Pelopennesos yarımadasına yerleştikten sonra kendi göçlerine girişmiş olmalıdır. Öte yandan buluntuların Yunanistan'daki Dor bölgesiyle ilişkilerden çok, bir İon şehri olan Miletos'un kültürü etkisinde kaldığı da belirtilmelidir. Diğer bir deyişle Dorlar, lehçeleri ve belki inanç sistemleri hariç, yola çıktıkları yerdeki maddi kültürü Batı Anadolu'ya taşımamışlar, kendilerinden önce buraya yerleşmiş güçlü kuzey komşularından etkilenmişlerdir.

*Bodrum yarımadasındaki Dirmil buluntusu
Geç Protogeometrik krater (MÖ 10'uncu
yüzyılın ikinci yarısı).*

Erken Demir Çağı Ege göçleri verilerimiz süreci tam olarak kavrayabilmek açısından yetersiz olsa da tarihin sonraki dönemlerinden bildiğimiz büyük göç hareketleriyle uyumlu görünür. Yaşadığı yerden memnun olan insanlar kendilerine yeni yurtlar aramazlar. Çoğu örnekte bir felaketi izleyen göç dalgalarından bahsetmek mümkündür. İspanya ve Portekiz'deki Sefarad Yahudilerinin Hıristiyanların baskısıyla göçe zorlanması, Horasan çevresinde yaşayan Türklerin 13'üncü yüzyılda Moğolların zulmünden kaçıışı, Ermenilerin 1915 sonrası vatanlarını terk etmek zorunda kalışları, Suriye'deki savaşın harekete geçirdiği sığınmacı kitleleri akla ilk gelen örneklerdir. Keza mağdurların bir süre sonra gaddar haline gelmeleri de sıra dışı değildir. Dorlardan kaçan İon ve Aiol grupların yeni yurtlarında yerli halka karşı acımasız tavırlarıyla, Holokost kurbanı Yahudilerin yeni kurdukları devletin, Filistin halkına davranışı arasında paralellikler kurmak mümkün görünüyor.

Unutulmuş zamanların göç resimleri

Eğer bugün Akdeniz uygarlığının bütünlüğünden bahsedebiliyorsak bunun nedeni MÖ 2 binli yıllardan bu yana süregelen göçlerdir. Yakın zamanların göçleriyle ise daha belirgin dönüşümler gerçekleşti. Günümüzde kibirli bir şekilde göçmenleri ötekileştirenler belli ki kendi atalarının ötekileştirildiği tarihi unutuyor.

Abdullah Deveci

Sanat tarihçisi, Eskişehir Okulu

Nedim Günsür 'Yeşil Tren İstanbul-Frankfurt', 1978, 40x80 cm. Nilüfer Önal Akalın Koleksiyonu.

Göç denildiğinde öyle herkesin hemfikir olduğu toplumsal bir olgudan bahsedemeyiz. Farklı nedenlerle ortaya çıkmış çok sayıda göç çeşidi vardır: İltica, mübadele, zorunlu göç ya da sürgün, kırsaldan ya da taşradan kente, savaşın yıkıcı etkisinden kaçma, iklim dönüşümlerinin zor koşulları, iş bulma amacıyla yapılan göç, kültürel yaşamda zorda kalmanın etkisiyle yapılan göç, beyin göçü gibi... Sonuçları bakımından göçler, yıkıma varan değişimlerin nedeni olduğu gibi toplumsal ilerlemenin kaynağı da oldu. Tarihin bazı evrelerinde yaşanan radikal kültürel değişimlere bakıldığında akla gelen ilk etkenlerden biri göçlerdir. Bunun nedeni göçle birlikte etnik yapı ve siyasal coğrafyanın değişebilmesidir. Yeni siyasal yapının ihtiyaç duyduğu kurumlarla şehrin fiziki yapısında köklü değişiklikler gerçekleşebilir.

Göçle ilgili olarak belki de Fernand Braudel'in Akdeniz dünyası için söyledikleriyle genel bir çerçeve çizebiliriz: Akdeniz çevresinde yaşayan halklar oldukça yakın tarihlerde dışarıdan göç etmiştir. MÖ 2 bin yıllarından Orta Çağ'a kadar göç hareketliliğinin tarihsel dilimlerini ve etnik aktörlerini tanımlayabiliyoruz. Göçebe toplulukların yerleşikliğe geçişleri, yerli halklarla kaynaşmaları veya onları yerleştikleri topraklardan kovuşları biliniyor. Akdeniz havzasında kendi bölgelerinde Grekler, Araplar ve Anadolu'da Türkler eski yerleşimcilere aynı şeyi yaptılar: Etnik ve siyasal yapıyı değiştirdiler.

Orta Çağ'ı başlatan Avrupa tarihinin çok önemli bir dönemi vardır. Geç Antik Çağ ve Erken Orta Çağ'da yaşanan, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan 'Kavimler Göçü' Avrupa coğrafyasında ulusal kimliklerin oluşmasına kaynaklık eder. Bu dönemde Gotlar, Batı Roma'yı yıkarken Vandallar Avrupa'nın kuzeyinden İspanya ve Afrika'nın Akdeniz kıyılarına kadar inerler. Bir Alman kavmi olan Vandallar o kadar yıkıcı bir etki yaratır ki bugün olumsuz anlamda kullandığımız vandalizm teriminin kaynağı olur. Yine de Avrupa'yı boydan boya sarsan kavimlerin göçü günümüz Avrupa'sının oluşmasında etkili olmuştur. Anglosaksonlar, Normanlar, Franklar ve Germenlerin yerleştikleri yerler günümüz siyasi coğrafyasının şekillenmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Siyasal yapıyı değiştiren göçlerin dışında, Braudel'in transhumans olarak adlandırdığı siyasi yapıyı değiştirmeyen ve daima tanımlı güzergahlar üzerinde hareket eden mevsimlik göçleri, Kafkasya'dan İspanya'ya kadar geniş coğrafyada görmek mümkündür. Anadolu'da ise kışlak ve yaylak arası göçlerle bildiğimiz bu tip göçler genelde hayvan ekonomisiyle ilişkilidir ve tarihi, Anadolu Selçuklu çağına kadar gider.

Yakın dönem göçlerini sınıflandırılırken 'iç ve dış göçler' başlıkları yaygın olarak kullanılır. Bölgeler veya şehirler arası hatta ülkeler arası ekonomik eşitsizlikler göç olgusunun nedeni oldu. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren her iki tip göç yoğun olarak yaşandı. Dış göç Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya yapılırken, iç göç kırsal bölgelerden kent merkezlerine ama özellikle de batıdaki büyük kentlere doğru gerçekleşti. İç göçlerin siyasi dönüşümlere yol açan etkileri oldu. En görünür etkisi ülkenin kentleşme süreçlerini denetlenemez hale getirirken kültür ve sanat alanında yeni oluşumlar yarattı. Kentsel mimaride gecekondular denilen konut türü ortaya çıktı. Mimarinin dışında kiç (kitsch) olarak adlandırılan 'estetik yoksunluğu', 'kaba beğeni' olarak tanımlanan örnekler sanat ortamını altüst etti. Özellikle de arabesk denilen müzik türü 1970'li yıllarda geniş kitleler tarafından büyük beğeniyle dinlendi. Aslında seçkin sanat anlayışı olumsuzlaştırdığı 'öteki olanı' kendisi için bir tehdit olarak gördü. Kiç kültürünün faili 'öteki insanları olumsuzlayanlar olduğu gibi bu sosyolojik olaya farklı bakan ve göç edenleri anlamaya çalışan çok sayıda edebiyatçı ve sanatçı da oldu.

Göçmenlerin 'öteki' olarak görülmesi günümüz ya da yakın geçmişin icadı sanılmasın. Tarihsel olarak çok eskilere giden 'öteki' tanımları var. Umberto Eco 'Düşman Yaratmak' adlı kitabında anlatır: Göçmenler, uygarlığı tehdit eden çirkin, pis ve bizden olmayanlardır. MS 5'inci yüzyılda Panionlu Priscus, Attila'yı kısa boylu, geniş gövdeli ve kocaman başlı esmer bir çirkin olarak tasvir eder. Bundan beş yüzyıl sonra Rudolph Glaber ise Attila'yı dik saçları ve köpek dişleriyle şeytana benzetir. Orta Çağ'da Doğulular hep çirkin görülmüştür. İmparator I. Otto tarafından 968'de Byzantium'a gönderilen Cremonalı Liutprand'a göre Bizanslılar integritastan (bütünlüklü özelliklerden) yoksundur. Otto'nun elçisi İmparator II. Nikephoros için ise "korkunç bir yaratıktı" der. Bizans imparatorunu küçücük gözlü, kocaman kafalı ve köstebek gibi bir pigmeye benzetir. Ten renginin ise gecenin bir yarısında rastlamak istemeyeceğin bir Etiyopyalı gibi olduğunu söyler.

Tekrar 1970 yılların Türkiye'sine dönersek batıya ve büyük kentlere göçle ortaya çıkan kültürel ortamda kiç olarak tanımlanan sanat aslında sosyolojik dönüşüme işaret eder: Geleneksel olanın modern olanla karşılaşmasına... Modern kentsel kültür ortamında, geleneksel müzik aletleriyle kırsal imgelerin kentte yeniden üretimi arabesk olarak karşımıza çıkar. Bazen de tuhaflaşan bu durum giyimden yemek kültürüne, resimden mimari biçimlere kadar pek çok yerde görülür. Apartmanların cephesinde şelale olan ve taş/kaya görünümlü betonarme giydirmeler, ağlayan çocuk ya da namaz kılan küçük kız çocuğu resimleri bunlara örnektir. Tarlada çalışırken giyilen geleneksel şalvar üzerine etek giyilmesi de kiç örnekler arasında sayılabilir. Tüm bunlar şehirleşmeyle biçimlenen, tanımlanabilir bir zaman ölçeğinde olan biten dönüşümlerdir.

Bozkurt Güvenç, 1960 sonrası Türkiye'den Avrupa ülkelerine göç eden topluluklarda 'kültür şoku' oluştuğunu söyler. Türkiye'dekinden farklı kentsel yaşam deneyimi olmayan hatta hiç kentsel deneyimi olmayan göçmenler değişimi travma boyutunda yaşadılar. Geldikleri kültürle tanıştıkları kültür arasında gelgitler, zamanla ya tepkisizlik ya da tepkisel içe kapanma ve nihayetinde kendi kültüründen kopuşla sonuçlanan dramatik süreçler travmaların nedeni olur. Bu sürecin en çok zorlayan kültür öğeleri ise din ve dildir.

Türü ne olursa olsun göç olgusu duygusal kırılmalar, çaresizlikler ve yıkımların olduğu zorlu yaşantıların nedenidir. Vicdanları sızlatacak kadar ağır sorunlar, ölümlere neden olan olaylar toplumu derinden etkiler. Toplum yapısını doğrudan etkileyen göç olgusuna karşı sanatçılar ilgisiz kalmaz. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra göç konusu edebiyatta, tiyatrodan ve plastik sanatlarda çokça işlenir. Orhan Kemal ve Fakir Baykurt'un köy romanları göçle değişen toplumsal yapıyla bağlantılıdır. Haldun Taner'in 'Keşanlı Ali Destanı' oyunu şehre göç etmiş ve gecekonducularda yaşayan insanları anlatır. Göç resminde de konusu olur. Turgut Zaim, İbrahim Balaban, Neşet Günal, Cahit Aral, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Turan Erol, İbrahim Balaban gibi sanatçılar göçü resmin konusu yapar. Göç ve resim denildiğinde daha pek çok sanatçının yakın tarihli resim çalışmasının olduğunu belirtelim. Özellikle Suriye'nin çalkantılı durumuyla bağlantılı zorlu yaşamlar, Afrika'dan Akdeniz'i aşarak gelmeye çalışan göçmenlerin ölümlü yolculukları sanatın konusu olur.

Nedim Günsür ve Nuri İyem'in göç resimleri

Nedim Günsür (1924, Ayvalık / 1994, İzmir), Cumhuriyet dönemi resmine yön veren sanatçılarından biridir. 1942 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinin öğrencilerinin kurduğu 'Onlar Grubu' içinde Nedim Günsür de vardır. Grubun atölyesinde El Greco'nun resmiyle beraber geleneksel halı ve kilimler de asılıdır. Bunun nedeninin Batı'nın resim sanatı birikimiyle ülkelere ait bir sanat çizgisi oluşturmak olduğu söylenir. Grubun Fahrünnisa, Tural Erol, Orhan Peker, Fikret Otyam gibi üyeleri farklı anlayışlar içinde olsalar da ortaklaştıkları konu Anadolu'ya özgü bir sanat oluşturmaktır. Nedim Günsür, Neşet Günal'la birlikte 1960'lı yıllardan itibaren figüratif ve toplumcu gerçekçi sanatın önemli temsilcileri arasında yer aldı.

Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra göç konusu edebiyatta, tiyatrodaki ve plastik sanatlarda çokça işlenir. Göç resminde konusu olur. Turgut Zaim, İbrahim Balaban, Neşet Günal, Cahit Aral, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Turan Erol, İbrahim Balaban gibi sanatçılar göçü resmin konusu yapar.

1960'lı yıllardan itibaren sanatçının figüratif resimlerinde göç, ayrılık, yoksulluk ve açlık gibi konular 'toplumsal gerçekçi' anlayışta ele alınır. Günsür, edebiyatla kendi eserleri arasında ilişki kurduğunu belirtir ve bazı resimlerini edebiyat eserlerinden yola çıkarak yapar. 'Göçerler' isimli resmini Orhan Kemal'in 'Ortadirek' romanından esinlenerek yaptığı bilinir. 'Ortadirek' romanı Yaşar Kemal'in 'Yer Demir Gök Bakır' ve 'Ölmez Otu' romanlarıyla beraber 'Dağın Öte Yüzü' genel başlığı altında topladığı üçlemenin ilkidir. Bu bir Çukurova romanıdır ve her şeyiyle sahicidir. Çukurova yöresinin folklorunu gerçekçi bir biçimde yansıtır. Yörenin sorunları, insanların açmazları, çarpıklıklar ve yaşam mücadelesi müthiş bir gözlem gücüyle anlatılır. Nedim Günsür'ün resimlerinde yaptığı da budur.

Göçerler, 1980, tual üzerine yağlıboya, Ayşe ve Mahmut Özgener Koleksiyonu.

Nedim Günsür dış göçe kayıtsız kalmaz, Avrupa'nın değişik ülkelerine, özellikle Almanya'ya giden göçmen işçiler ve ailelerini resimlerinin konusu yapar. Sanatçının 'Yeşil Tren' resminde kucaklaşarak vedalaşan, tren penceresinden uzanarak aileleri veya arkadaşlarıyla gurbet öncesi son kez konuşan insanların hüznü havası hissedilir. Yeliz İsanç'ın dediği gibi "Günsür, toplum gerçeğinin somut görüntülerini, gözlemci sadakati içinde sunarken olayları, görüntüleri abartmaz". Figür stilizasyonu ve ince uzun espasları seçmesiyle birlikte figürler ritmik olarak sıralanır. Boşluğa sakince yerleştirilmiş tren ve gar binasının önündeki insanlara ağaçlar, azık torbaları, çanta ve bavullar eşlik eder. Resmin genel havası içinde "Aslında biz bu yaşantıyı biliyoruz" duygusunun dinginliği hissedilir. Herkesi içine alan bu mutlak güzelliği Nuri Bilge Ceylan'ın filmlerinden de biliriz.

Nuri İyem

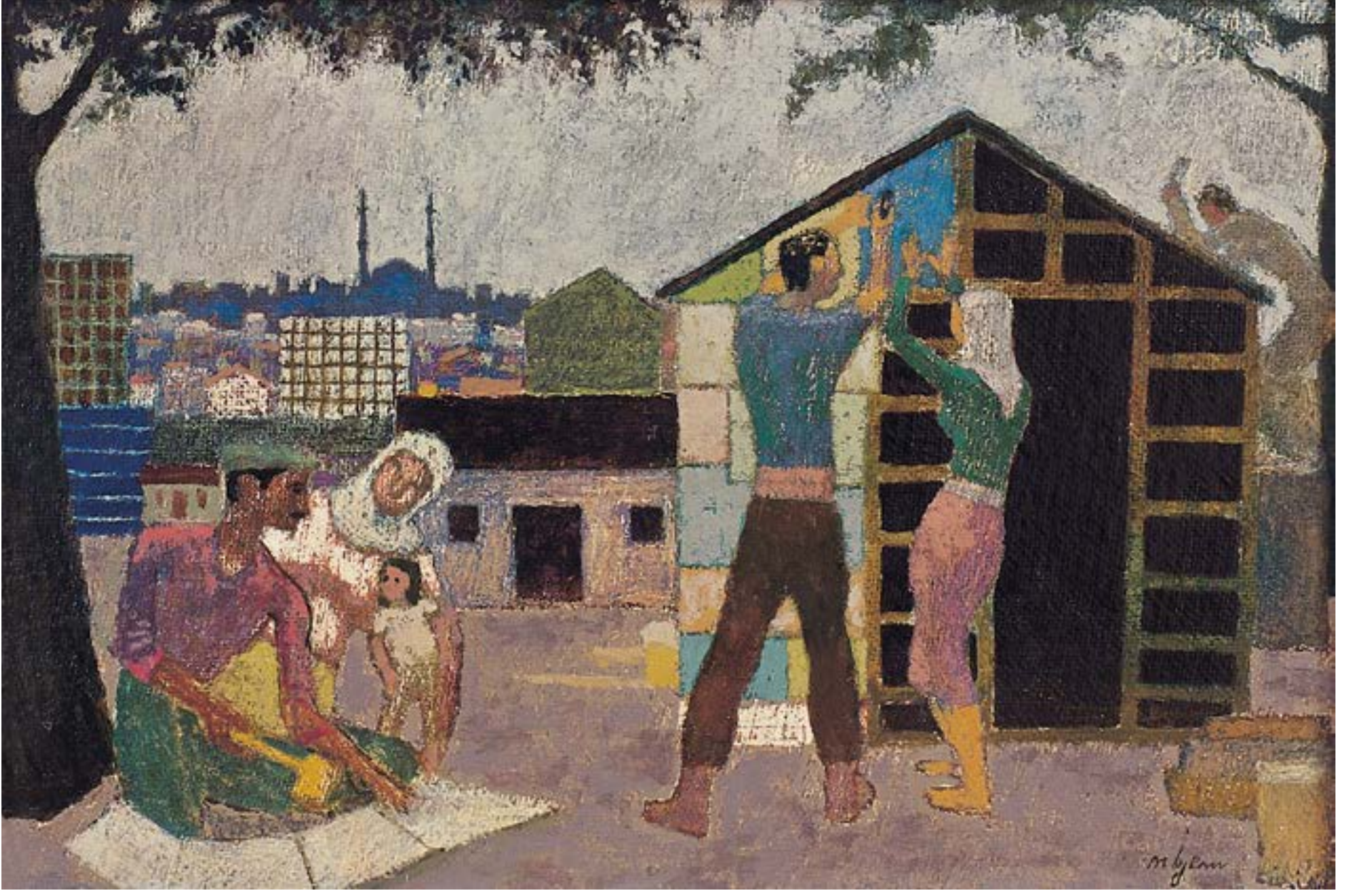
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın daha 1947 yılında Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında "Beyoğlu'nun iç sokaklarının etnolojisini veren" ressam diye andığı Nuri İyem (1915, İstanbul / 2005, İstanbul), çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Osmanlı'nın son dönemleri, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında geçirir. Babasının görevi dolayısıyla kısa süreli olsa da Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşar. Liseyi İstanbul'da bitirir. Nazmi Ziya, İbrahim Çallı ve Leopold Levy gibi dönemin önemli sanatçılarından dersler aldığı Güzel Sanatlar Akademisinde resim eğitimine başlar. Mezuniyet resmi 'Nalbant' iki yıl kadar hapis yatmasının nedeni olur. Dönemin işgüzar görevlileri resimdeki nalbantın kullandığı aletlerden orak çekiçli komünizm propagandası suçu üretmiştir (bazı şeyler hiç değişmiyor). Bu konu nedense sanat tarihi çevrelerinde dolayısıyla da sanat tarihi eğitiminde pek konuşulmaz.

Nuri İyem'le birlikte Ferruh Başağa, Avni Arbaş, Selim Turan, Fethi Karakaş, Turgut Atalay, Nejat Devrim, Mümtaz Yener, Haşmet Akal, Agop Arad gibi sanatçıların yer aldığı 'Yeniler Grubu' günün sanat ortamı ve sanatçılar için sert eleştiriler yapar. Örneğin 'D Grubu'nu sadece Avrupa sanatının değişik eğilimlerini uygulamaya çalışan ve toplumsal sorunlara karşı duyarsız sanat üretmekle suçlarlar. Yeniler Grubu ise toplumcu gerçekçi çizgide sanat ürünleri verirler. Nuri İyem'in özellikle 1960'lardan sonra göçü, köy ve kırsal yaşamı, kentleşme ve gecekondu bölgelerinin zorlu yaşantısını resminin konusu yapması birden ortaya çıkan bir durum değildir. Öğrencilik yılları ve Yeniler Grubu içinde oluşan düşünsel birikim onun toplumcu gerçekçi tarzı benimsemesinin nedeni olur. Gecekondularda yaşayan göçmen insanların yaşadığı zorluklar, özellikle de barınma sorunu Nuri İyem'i derinden etkilemiş olmalı.

Evin Sanat Galerisi'nin '*Çağının Tanığı Bir Ressam: Göç Resimleri*' (2007) adlı sergi kataloğunda Nuri İyem'in 1950-2004 yılları arasındaki dönemde üretmiş olduğu göç konulu resimlerinden derlenen, 33 farklı koleksiyona ait 47 eserden oluşan serginin resimleri yer alır. Bu resimlerde 1950'li yıllarda başlayıp 1960'lı yıllarda yoğunlaşan göçün neden olduğu yaşamlar betimlenir. Dededen toruna üç kuşağın birlikte yaptıkları göç yürüyüşünün betimlendiği 'Göç' isimli resim bunlardan biridir. 'Gecekondu Yapanlar' isimli diğer bir resimde ise yardımlaşarak barınak/gecekondu yapan göçmen insanlar betimlenmiştir.

Nuri İyem, Göç, 1970, tual üzerine yağlı boya.

Nuri İyem, *Gecekondu Yapanlar*, 1976, duralit üzerine yağlıboya.

Günümüzde göçler çok boyutlu ve çok sayıda nedeni içinde barındıran vicdani bir sorun olarak insanlığın önünde duruyor. Göçmenleri tehdit olarak görme ve ırkçılığın eşlik ettiği düşmanlaştırma göç alan bütün ülkeleri etkiliyor. Avrupa ülkeleri ve Türkiye bu durumdan en çok etkilenen ülkeler. Oysa göç olayına farklı bir gözle bakabiliriz. Eğer bugün Akdeniz uygarlığının bütünlüğünden bahsedebiliyorsak bunun nedeni MÖ 2 binli yıllardan bu yana süregelen göçlerdir. Yakın zamanların göçleriyle ise daha belirgin dönüşümler gerçekleşti. Günümüzde kibirli bir şekilde göçmenleri ötekileştirenler belli ki kendi atalarının ötekileştirildiği tarihi unutuyor. 19'uncu yüzyılda İrlandalılar sürekli küflenmiş patates yemekten ölmek için Protestan ABD'ye göçtü. Oysa Katolik İrlanda her şeyliydi. İtalya 19'uncu yüzyılın ortalarından 1970'li yıllara kadar neredeyse yarı nüfusunu göçlerle kaybetti. Nazi Almanya'sından Türkiye dahil pek çok ülkeye en çok da ABD ve İngiltere'ye göç oldu. Nazilerden kaçanlar çoğunlukla nitelikli insanlardı. Entelektüel ve bilim insanlarından oluşan grupları da barındıran göçmenler gittikleri ülkelere ciddi katkılarda bulundular. Tıpkı günümüzde olduğu gibi...

Göçle birlikte küçülen dünyalar

Toplumlar arası iletişimin artması dünyayı küçültmüştü ve bunu ilk fark edip eserlerine yansıtanlar da komedyacı yazarları olmuştu. “Dünyada bir yerde” göçler hala bu tür kültürel değişimlere ve karma kültürlerin doğmasına aracılık ederek sahneyi (dünyayı) küçültmeye devam ediyor.

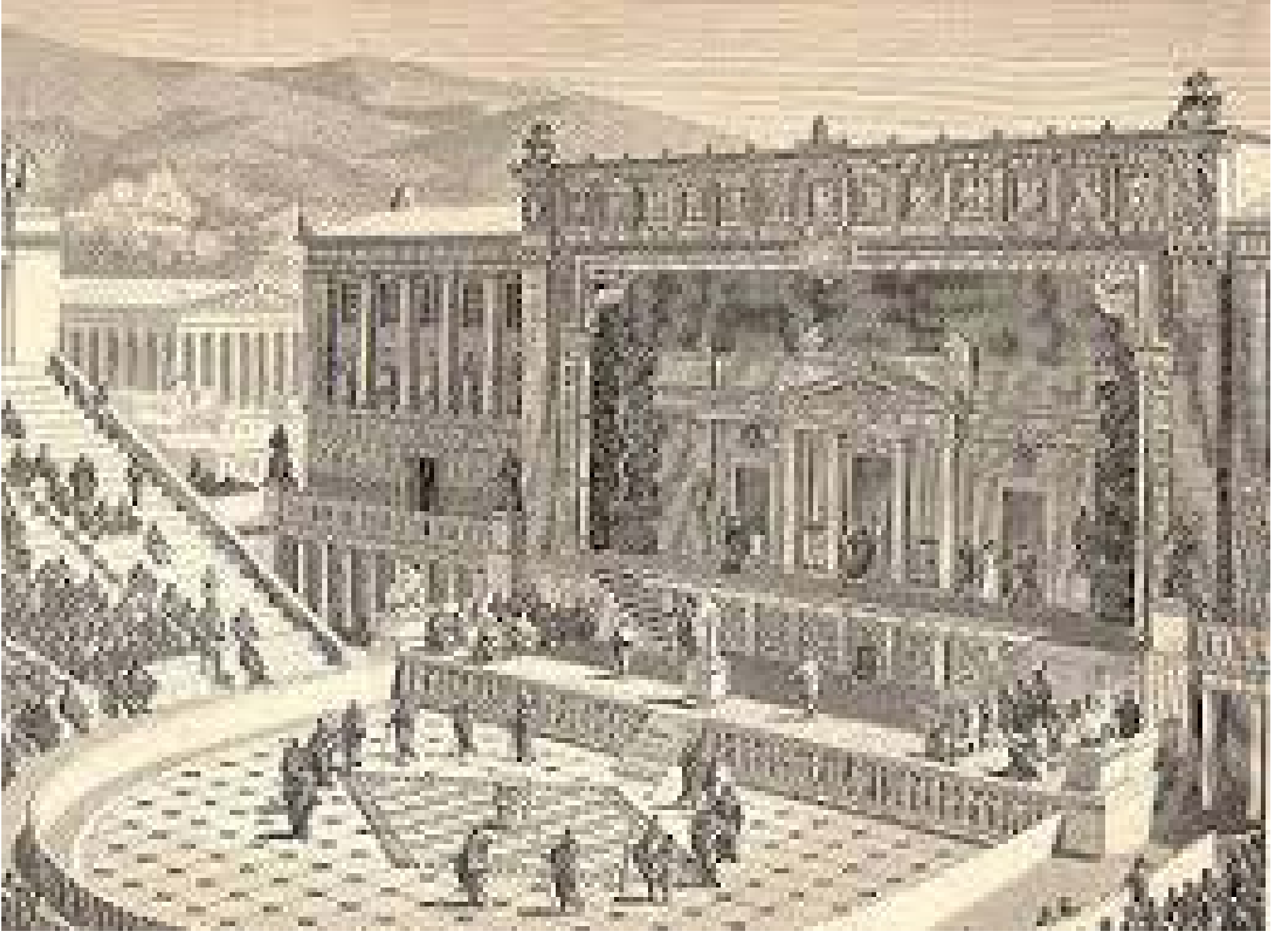
Prof. Dr. Ali Güveloğlu

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Eski Yunan komedyacıları sahnenin tanıtımıyla başlardı. Bazen bizzat sahnede görünen bazen de yalnızca arkada tınlayan bir ses “*Atina’da bir yerde*” diyerek başlar; sahnede görünen sokağı, evi, karakterleri ve diğer objeleri tanıtır, varsa aralarındaki ilişkiyi de açıkladıktan sonra sahneyi oyunculara bırakırdı. Oyunlardaki konular çoğunlukla Atina’daki politik olaylardan, arka sokaktaki komşunun didişmesinden, aile içi mal kavgalarından, sokak satıcısıyla, köleyle, şununla-bununla sürtüşmelerden oluşurdu. MÖ 486’dan MÖ 336 yılına kadar ana hat hiç değişmeden kaldı. Konu ya Atina’da ya da Atina’ya yakın bir mahallede geçerdi. Dolayısıyla izleyici ya Atina ya da çevresinde olup bitenler hakkında bilgi sahibi olur, vizyonu bu hinterlandla sınırlı kalırdı.

Eski Yunan tiyatrosu.

MÖ 336'da Yeni Komedyaya denen ve yaklaşık 90 yıl boyunca etkinliğini sürdürecektir olan bir dönem başladı. Sahnede değişen pek bir şey yoktu, yine bir sokak, yine bir ev, yine birbirleriyle dalaşan, savaştan ya da sevişen insanlar vardı. Yine bir dış ses sahne hakkında bilgi veriyordu, fakat bu sefer *"Dünyada bir yerde", "Pers ülkesinde bir yerde", "Atina'dan uzakta bir yerde", "Bilinmeyen bir yerde"* diyerek başlıyordu. Dünya değişmişti, dolayısıyla Yunan halkının vizyonu ve ilgi duyduğu çevre de değişmişti. Atinalı tüccarın yerini artık doğulu tüccar, Atinalının kölesinin yerini doğulunun kölesi, karısı, evi malı-mülkü, kısacası hayatı almıştı. Eski Yunan komedyasının yeme içme konularıyla sıkı sıkıya ilgilendiğini, aç gözlü, habis kişileri eleştirmek için onları kötü yemek yeme alışkanlıklarıyla bir arada gösterdiğini artık biliyoruz. Şimdi yeni dönemde kötü karakterli bireyleri işaret etmenin yolu doğudan gelme, pahalı, ithal yiyeceklerle bağdaşık olarak göstermekten geçiyordu. Ne kadar görgüsüzce tüketilse de yerli malı tüketmek bir erdem gibi görülüyordu. Fakat her şey çok kısa süre içinde değişmek üzereydi.

Büyük İskender.

Makedonya'da Argead Hanedanından II. Philip'in oğlu III. Alexandros ya da kısaca tanıdığımız adıyla Büyük İskender MÖ 334 yılında Batı Anadolu kıyılarını Pers etkisinden kurtarmak amacıyla bir sefer düzenlemekle görevlendirildi. Aynı yılın baharında görevini tamamlamasına rağmen, ihtirasları doğrultusunda hareket ederek Ahameniş (Pers) hanedanını ortadan kaldırmak için 35 bin kişilik ordusuyla birlikte ilerlemeye devam etti. Bu sırada Anadolu topraklarında Granikos'tan (Çanakkale yakınlarında) İssos'a (Yumurtalık yakınları) kadar yol kat etti. Anadolu üzerinde hakimiyet kurarken askerleri bir yandan savaşıp bir yandan yeni gördükleri yerlere adapte olmaya çalışıyorlardı. Ancak her şey daha yeni başlamıştı. İskender Anadolu'dan sonra Mısır'a oradan da İran'a doğru ilerledi. Yolda III. Darius ile bir savaş daha yapıp onu yenip Persepolis'i ele geçirdiğinde evinden ayrılalı henüz üç yıl olmuştu. Yıl MÖ 331. İskender ve askerleri hayatlarında görmedikleri kadar büyük bir zenginlik ve bir o kadar da farklı yaşam tarzıyla karşılaştılar.

Büyük İskender'in karma ordusu.

İskender uyum sağlayamayanları Makedonya'ya gönderdi

Pers hanedanını devirmek üç yılını almasına karşın tüm Pers topraklarında hakimiyet kurması için dört yıl daha gerekliydi. Bu süre kendisi, askerleri ve yeni haşır-neşir olduğu toplum için büyük değişimlere gebeydi. İskender'in seferine katılan tarihçiler Pers ülkesini ele geçiren kralın Asya'nın Kralı unvanını aldığını, doğulular gibi giyinip kuşandığını, eskiden olmadığı kadar çok şarap içtiğini ve eskiden eleştirdikleri gibi doğulu usulde ziyafetler düzenleyip bütün koyunları pişirtip devasa kalabalıklarla birlikte yediklerini anlatır. Dahası ordusundaki askerleri de kendisi gibi yaşamaya teşvik etmiş, uyum sağlayamayanları Makedonya'ya geri göndermişti.

Bana sorarsanız eve gönderilenler ordunun en şanslı olanlarıydı, çünkü değişim daha yeni başlıyordu. MÖ 327 yılında tüm Pers topraklarına hakimiyet kurmayı başarmış bir muzaffer kral olarak Hindistan üzerine yürüdü. Aradan geçen sürede Pers paralı askerlerini Yunan tarzı eğitime tabi tutarak kendisine karma düzende bir ordu kurmuştu. Kendisiyle birlikte yola çıkan askerlerin küçük bir bölümü hala onunla birlikte yürümeye devam ediyordu. Hindistan'ın içlerine kadar ilerlemesi bir üç yılına daha mal oldu. Baktrialı prenses Roksane ile evlenirken binlerce askerini de yerli halkla evlendirdi. Artık doğu ile batı kültürü bir potada erimeye, doğunun malzemesi batı tekniğiyle pişirilmeye başlanmıştı. MÖ 326 yılında Hydaspes Irmağı kıyısında yapılan savaşta Kral Porus'u yenip kendisine müttefik yaparak Hindistan-Pakistan sınırını ele geçirdi. İki yıl burada kaldıktan sonra geri döndü ve MÖ 323 yılında Babylonia'da öldü.

İskender'in ölümü.

Ağaçta sallanan maymunları düşman askeri sanıyorlardı

İskender'in seferi siyasal anlamda Doğu ile Batı'yı bir araya getirip kaynaştırmakla kalmadı. Tarihçiler, Makedonya'dan yola çıkan askerlerin Persepolis'ten Hindistan'a doğru yol alırken başlarından geçen olayları canlı bir dille anlatır. Askerler yeni karşılaştıkları iklime ayak uyduramadıkları için hastalanmış, ilk kez gördükleri bitkilerden bazılarını nasıl tüketceklerini bilmedikleri için zehirlenmişti. Hatta Theoprastos'un *Historia Plantarum*'unda bahsettiğine göre çok miktarda tükettikleri mango ve muz yüzünden mide krampları geçirmişlerdi. Daha önceden tanımlarına rağmen zaman zaman ağaçlarda sallanan maymunları düşman askeri sandıkları bile oluyordu. Sefere katılan bitki bilimciler etrafta gördükleri bitkilerden örnekler alarak Yunanistan'a gönderiyor ve bunların transplantasyonunu sağlamaya çalışıyorlardı. Bazıları yeni coğrafyaya uyum sağlarken bazıları sağlayamadı. Zaten tek amaç da bu değildi. Karabiber, zencefil, zerdeçal, kakule gibi yükte hafif pahada ağır birtakım baharatlar için güvenli bir ticaret rotası oluşturulmuş oldu. Aslında bunlar İskender'in seferinden önce de Batı'da biliniyor, ancak taşımacılıktaki yüksek risklerden dolayı ithalatı sınırlı kalıyordu. Bu nedenle tüketimi sınırlı ve pahalıydı.

Küçülen dünyayı eserlerine ilk yansıtanlar komedyacı yazarları oldu

Sonuç olarak 35 bin kişilik bu sefer, bir göç imgesi taşıyordu. Her göçte olduğu gibi kültürel kodlar bu göç yolunda da birbirine karıştı. İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkan krallıklar onun siyasal ve kültürel mirasını paylaştılar. Hindistan'dan getirilen baharatların miktarı her geçen gün arttı. Eskiden 1-2 baharatla pişirilen yemeklere artık 8-10 baharat ekleniyor, aile içinde yenen akşam yemekleri şimdilerde Doğu'ya özgü bir şekilde bürünerek kalabalık, eğlenceli ziyafetlerle tüketiliyordu. Toplumlar arası iletişimin artması dünyayı küçültmüştü ve bunu ilk fark edip eserlerine yansıtanlar da komedyacı yazarları olmuştu. "Dünya'da bir yerde" göçler hala bu tür kültürel değişimlere ve karma kültürlerin doğmasına aracılık ederek sahneyi (dünyayı) küçültmeye devam ediyor.

Zamanın ezgisi:

Rameau: Pigmalion balesi üvertürü

Rameau, balolar, partiler, şölenler ve festivaller için de müzikler besteler. Ziyafet müzikleri, yapıtları arasında ayrı bir yer tutar. Operalarındaki egzotik sahneler, zengin koro, dans ve betimleyici orkestra müziği, sanatının başlıca özellikleridir. Bir kuramcı olarak tüm armoninin melodiden kaynaklandığını savunur. Pigmalion balesini 1748'de besteler.

Evin İlyasoğlu

18'inci yüzyılın ilk yarısını kapsayan Olgun Barok yapıtları Barok dönemin önceki kuşaklarından tümüyle farklıdır. Müzik yapısı tutarlılık, geniş bir soluk ve denge kazanır. Gelişen besteleme tekniğinde, yapıtın özü güçlenir ve dış çizgileri belirginleşir. Tümcelerin sonundaki kadansların sistematik kullanımı net ve güçlü bir ton duygusu izlenimi verir. Motiflerin içindeki her kadans, müziğin bütünündeki birlikteliği korur.

Belli bir tona bağlı müzik kurgusunda diziye adını veren ses, dizinin ekseni olan ses 'tonik' notadır. Tonal müzikte tonik'ten bir oktav uzaklıktaki diğer tonik'e sıralanan, tam ve yarım seslerden oluşan diziye 'diatonik' adı verilir. Yarım seslerden oluşan ve her derecesi bir nota sayılan diziye 'kromatik' adı verilir.

Ton duygusu 17'nci yüzyıl boyunca gelişme gösteren bir armoni tekniği olup 18'inci yüzyıl sonunda doruğa varmış, 19'uncu yüzyıl sonunda geçirdiği sürekli değişikliklerle 20'nci yüzyıl bestecilerine tondan kaçış adına yeni bir anlayış getirmiştir.

Olgun Barok müziğinin dengesi, stil, teknik ve ifade arasındaki ilişkide korunur. Bu dönemde müziğin akışı, melodik ve ritmik güçlere bağlıdır. Barok Çağ'ın başında ayrı birer dal olarak incelenen kilise, tiyatro ve oda müziği biçimleri, artık birbiriyle kaynaşmıştır. Erken ve Orta Barok, deneysel çağlar olarak kabul edilir. Olgun Barok ise bu deneylerin meyvelerini toplar.

Bu dönemde dört ayrı ülkeden dört büyük besteci ortaya çıkar: Fransa'da Jean Philippe Rameau; İtalya'da Antonio Vivaldi, Almanya'da Johann Sebastian Bach ve İngiltere'de Alman asıllı George Frideric Handel. Ayrıca Johann Pachelbel, Domenico Scarlatti, Georg Muffat, Benedetto Marcello, Telemann, Francesco Geminiani gibi besteciler de Olgun Barok dönemini zenginleştirmişlerdir.

Johann Pachelbel, Nuremberg'in en ünlü bestecisidir. Venedik etkisini sürdürerek o da çifte koro için yapıtlar üretir. Pachelbel, J. S. Bach'ın öncülerinden Johann Kuhnau, Friedrich Wilhelm Zachow veya Dietrich Buxtehude gibi Lutherci Kilisesi'nin önemli bestecilerinden biridir. Pachelbel'in 78 koral

prelüdünden öte, bugün onu hala ünlü kılan yapıtı, Canon ve Gigue'dir. Bu yapıt, Karl Münchinger'in orkestra uyarlamasıyla güncelliğini korur. Bach'ın örnek aldığı İtalyan besteci Tommaso Albinoni de çok az yapıtıyla günümüze ulaşmıştır. Bach, Albinoni'nin bazı temaları üstüne fügler yazmıştır. Albinoni'nin ünlü Adagio'su ise, onun motifleri üstüne 1926'da Remo Giazotto tarafından yazılmış bir pastıştır.

Jean-Philippe Rameau

18'inci yüzyılda Fransa'nın en önemli bestecisi ve müzik kuramcısıdır. Sahne yapıtları ve klavyeli çalgılar için yazdığı bestelerle ünlüdür. İlk öğretmeni olan babası, eğitim için İtalya'ya yollanmış, Rameau birkaç ay Milano'da kalıp Fransa'ya dönmüştür. 1722'de Paris'teki yerleşik düzenine geçmeden önce çeşitli kasabaların kiliselerinde orgculuk yapar. 1727'den 1753'e dek zengin patronu Le Riche de la Pouplinière'in gözetiminde kalır. Rameau, zamanın felsefecileri D'Alembert ve Rousseau'yla kıran kırana müziksel tartışmalara girer. 1722'de *Traité de l'harmonie* (Armoni Kitabı) adlı yapıtını yayınlar. 1733-57 arasında en önemli sahne yapıtlarını besteler: *Hippolyte ve Aricie*; *Castor ve Pollux*, *Dardanus*, ve *Zerdüşt*, *Les Indes Galantes* adlı komedi balesi ve lirik komedisi *Platee* Lully'nin izindedir. Rameau'nun müziğindeki karmaşık armoni dokusu, orkestranın sahne yapıtlarındaki önemli rolü, Klasik Dönem operasının, Gluck'un öncülüğünü yapar. Bestecinin klavsen parçaları, üç kitap halindedir. Bunların dışında motetleri, kantatları ve oda müziği yapıtları vardır. Rameau, balolar, partiler, şölenler ve festivaller için de müzikler besteler. Ziyafet müzikleri, yapıtları arasında ayrı bir yer tutar. Operalarındaki egzotik sahneler, zengin koro, dans ve betimleyici orkestra müziği, sanatının başlıca özellikleridir. Bir kuramcı olarak tüm armoninin melodiden kaynaklandığını savunur. *Pigmalion* balesini 1748'de besteler.

Kavimler Göçü

Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ve görece güçlü olduğu bir dönemde doğudan gelen bozkır halklarının ittirmesiyle Batı Roma İmparatorluğu'na sığınan Germanler ve Slavların statüsü, Roma İmparatorluğu'nun çökmesini hızlandırıyor. İşte Klaus Rosen tüm bu olayları, çok büyük bir nüfus hareketliliğini ve bunun neticesini okurun dikkatine sunuyor.

Muhammed Mustafa Albayrak

Antik Çağ'ın sonunu getiren 'Kavimler Göçü' döneminin en çarpıcı sahnelerinden birini, ilk dönem Roma Hıristiyan otoritelerinden Hieronymus, 396 yılında şöyle tasvir eder: *"Yirmi yıldan fazladır Konstantinopolis ve Jülyen Alpleri arasında Romalı kanı dökülüyor. Gözü dönmüş caniler kaç zevcenin, hür yurttaşın ve soylunun onurlarını ayaklar altına alıp onlarla alay ettiler. Piskoposlar tutsak edildi, rahipler ve her mertebeden kilise mensupları katledildi, İsa'nın sunakları at ahırlarına dönüştürüldü, şehitlerin kemikleri mezarlarından sökülüp atıldı. Yas, gözyaşı, ölümün kol gezmediği yer kalmadı."*

Muhammed Mustafa Albayrak

Avrupa tarihinin en önemi kilometre taşlarından biri olan Kavimler Göçü'nün pek çok sebebi vardır. Germen halklarının kendi aralarında ve doğudan gelen halklarla olan savaşı, Roma İmparatorluğu'nun Germen halklarının yaşadığı bölgede uyguladığı siyaset ve iklim koşulları bu kanlı hareketin en önemli sebeplerinden biridir.

Klaus Rosen *Kavimler Göçü* kitabında olayların nereden doğup hangi yöne evrildiği, baş aktörlerin kimler olduğu ve gelecekte Kavimler Göçü tarihinin hangi amaçlarla suistimal edileceği gibi hususlar üzerinde duruyor. Yazar, Roma topraklarını işgal eden kavimlerin çoğunluğunu oluşturan Germen unsurlara ve Avrupa tarihine vurdukları sarsıcı damgaya odaklanarak MS 2 ile 5'inci yüzyıllar arasında yaşanan çalkantılı süreçte, muharebeler, işgal-ler, taht iddiaları, iç savaşlar, ittifaklar ve ihanetlerle örülü kargaşa yılların-da Batı Roma'yı yıkılmaya götüren ve Avrupa'da modern ulusların oluşu-munun temelini atan olayları inceliyor.

Gerçekten de Kavimler Göçü neticesinde Germenler Avrupa'nın önemli güçlerinden biri haline geliyor. Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ve görece güçlü olduğu bir dönemde doğudan gelen bozkır halklarının ittirmesiyle Batı Roma İmparatorluğu'na sığınan Germenler ve Slavların statüsü, Roma İmparatorluğu'nun çökmesini hızlandırıyor. İşte Klaus Rosen tüm bu olay-ları, çok büyük bir nüfus hareketliliğini ve bunun neticesini okurun dikkati-ne sunuyor.

Kavimler Göçü

Yazar: Klaus Rosen

Çeviren: Mehmet Yıldırım

Runik Kitap

Daha fazlası için...

Hazırlayan: Seval Konak

Kitabın Adı: Sığınmacı Devrimi/Son Göç Dalgası Dünyayı Nasıl Tümüyle Değiştirdi?

Orjinal adı: Die Flüchtlingsrevolution/Wie die Volkerwanderung die ganze Welt verändert

Yazar: Kollektif

Hazırlayan: Marc Engelhardt

Çeviren: İlknur Aka

Türü: Genel Sosyoloji

Yayınevi: Yapı Kredi Yayınları

Kitabın Adı: Ötekilerin Hakları/Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar

Orjinal adı: The Right of Others, Aliens, residents and Citizens

Yazar: Seyla Benhabib

Çeviren: Berna Akkıyal

Türü: İnceleme

Yayınevi: İletişim Yayıncılık

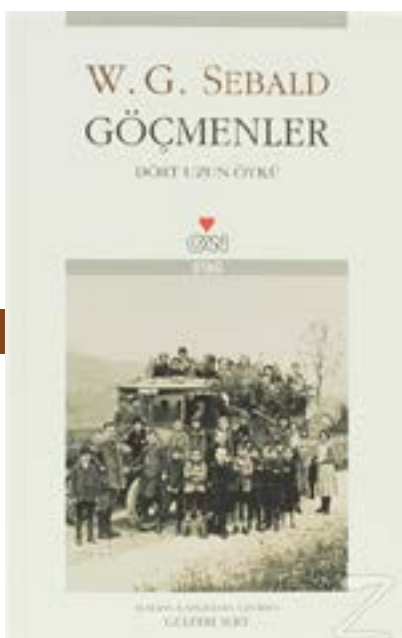

Kitabın Adı: Şimdi Kim Kaldı İmroz'da/Mutlular Adasından Yasak Bölgeye: Gökçeada

Yazar: Serdar Korucu

Türü: Tanıklık

Yayınevi: Istos Yayın

Kitabın Adı: Göçmenler/Dört Uzun Öykü

Orjinal adı: Die Ausgewanderten

Yazar: Winfried Georg Sebald

Çeviren: Gülperi Sert

Türü: Öykü

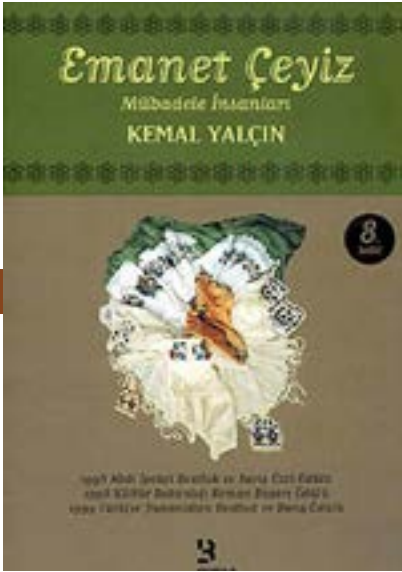
Yayınevi: Can Yayınları

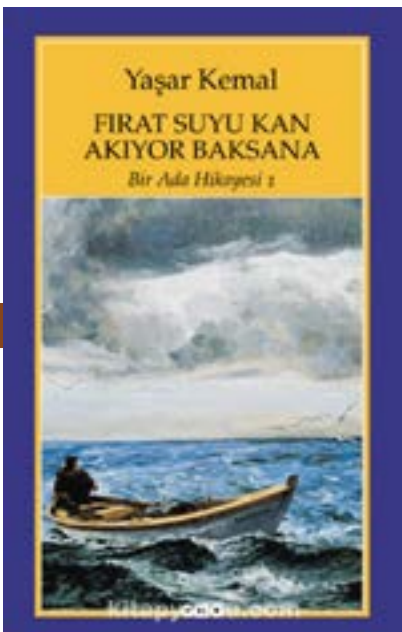
Kitabın Adı: Mahallemizdeki Ermeniler
Yazar: İsmail Arıkan
Türü: Anı
Yayınevi: İletişim yayınları

Kitabın Adı: Birinci Juderia İzmir'in Eski Yahudi Mahallesi
Yazar: Dr. Siren Bora
Türü: İnceleme-Araştırma
Yayınevi: Gözlem Gazetecilik

Kitabın Adı: Emanet Çeyiz/Mübadele İnsanları
Yazar: Kemal Yalçın
Türü: Öykü
Yayınevi: Bir Zamanlar Yayıncılık

Kitabın Adı: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana/Bir Ada Hikayesi: 1
Yazar: Yaşar Kemal
Türü: Roman
Yayınevi: Yapı Kredi Yayınları

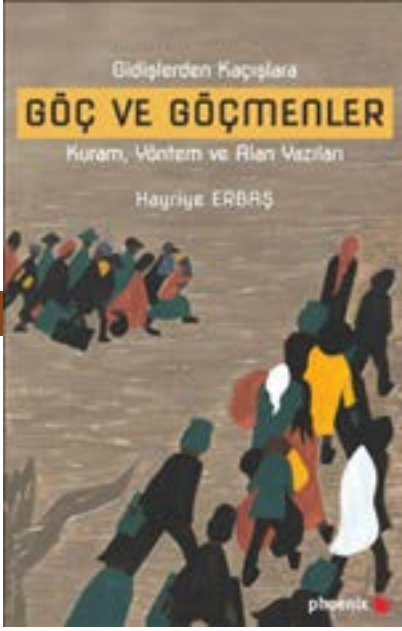
Kitabın Adı: Yerel Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu

Yazar: Kolektif

Editörler: Prof.Dr. Yakup Bulut-Dr Öğr. Üyesi Soner Akın

Türü: İnceleme-Araştırma

Yayınevi: Çizgi Kitabevi

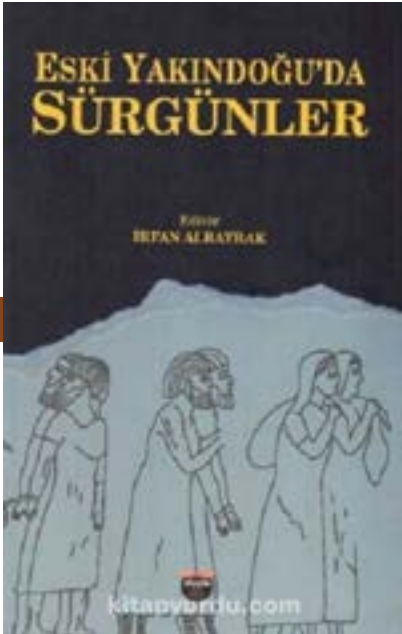

Kitabın Adı: Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler Kuram, Yöntem ve Alan Yazıları

Yazar: Hayriye Erbaş

Türü: Araştırma İnceleme

Yayınevi: Phoenix Yayıncılık

Kitabın Adı: Eski Yakındoğu'da Sürgünler

Yazar: İrfan Albayrak

Türü: Araştırma İnceleme

Yayınevi: Bilgin Kültür Sanat

Kitabın Adı: Benden Selam Söyle Anadolu'ya

Yazar: Dido Sotiriyu

Çeviren: Atilla Tokatlı

Türü: Roman

Yayınevi: Can Yayınları

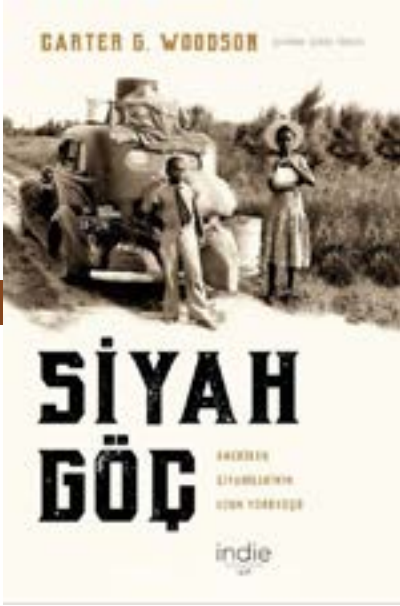
Kitabın Adı: Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu/Suriyeli Sığınmacıların Günlük Hayatı, Antep-Kilis Çevresi

Yazar: A. Banu Hülür, A.Çağlar Deniz, Yusuf Ekinci

Hazırlayan: Cem Tüzün

Türü: Araştırma-İnceleme

Yayınevi: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

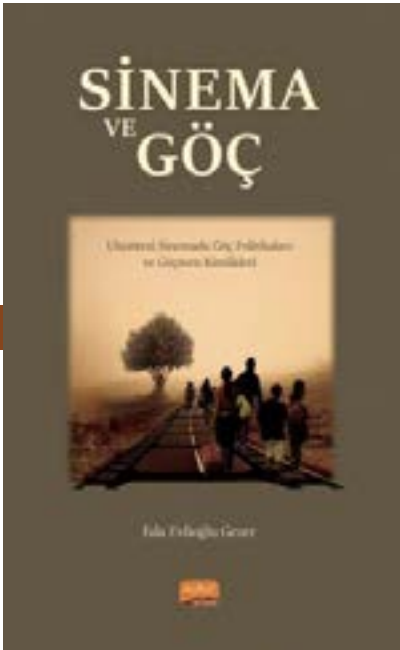
Kitabın Adı: Siyah Göç/Amerikan Siyahilerinin Uzun Yürüyüşü

Yazar: Carter G. Woodson

Çeviren: Çağrı Yüksek

Türü: İnceleme

Yayınevi: Indie Yayınları

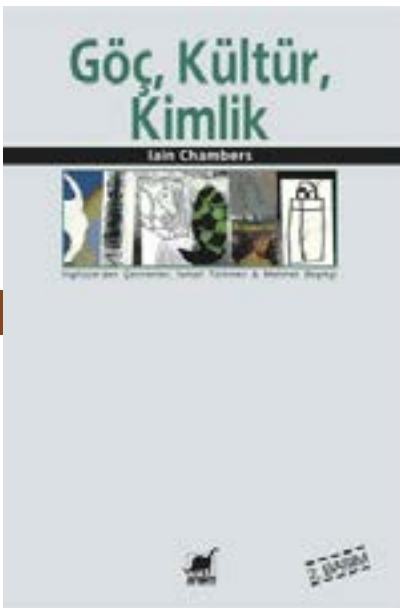

Kitabın Adı: Sinema ve Göç/Ulus Ötesi Sinemada Göç politikaları ve Göçmen Kimlikleri

Yazar: Eda Evlioğlu Gezer

Türü: Araştırma-İnceleme

Yayınevi: Nobel Bilimsel Eserler

Kitabın Adı: Göç, Kültür. Kimlik

Yazar: Iain Chambers

Çeviren: İsmail Türkmen-Mehmet Beşikçi

Türü: Araştırma İnceleme

Yayınevi: Ayrıntı Yayınları

Bir geri dönüş umudu olarak anahtar

Günlük hayatta belki de en çok kullandığımız nesnelere bir tanesi de anahtarlar. Hemen hepimizin cebinde, çantasında en az bir anahtarı vardır. Çoğu zaman zenginliği, sahip olmayı temsil eden anahtar, 1948 yılından beri ise evini, yurdunu kaybetmenin ve göçmenliğin sembolü olarak kullanılıyor. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla yaşadığı yerden göç etmeye zorlanan Filistinliler, bir gün geri dönecekleri umuduyla o zamandan beri evlerinin anahtarlarını saklıyorlar.

Doğu Kudüs'ün Sur Bahir bölgesinde bulunan bu anahtar, Roma İmparatorluğu dönemine ait. Günümüzde Louvre Müzesi koleksiyonunda yer alıyor.